

BOREČ

1972

**Izvajanje agrarne reforme med NOB na Dolenjskem
Kronika OF Suhe krajine**

Proletarske enote na Slovenskem

Ofenziva sedmega korpusa v maju 1944

Na Loško dolino ne sije sonce

Ustanovitev belokranjskega partizanskega odreda

Sprejem v Ptuj

8|9

revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Radko Polič, Tone Svetina, Črt Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj

Uredniški odbor: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Ljuban Jakše, Radko Polič (predsednik), Črt Šinkovec (gl. in odg. urednik) in Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vsebina

- 417 **Jože Levstik-Vid**: Izvajanje agrarne reforme med NOB na Dolenjskem
- 428 **Nazim Hikmet**: Pismo izza rešetk, pesem
- 429 **France Smrke-Još**: Kronika OF Suhe krajine
- 433 **Franci Strle**: Proletarske enote na Slovenskem
- 448 **Benjamin Gracer**: Nevarna basen, pesem
- 448 **Benjamin Gracer**: Misel, pesem
- 449 **Lado Ambrožič-Novljan**: Ofenziva sedmega korpusa v maju 1944
- 462 **Benjamin Gracer**: Balada brez konca, pesem
- 463 **Ferdo Godina**: Na Loško dolino ne sije sonce
- 472 **Črtomir Šinkovec**: Samotni grob, pesem
- 473 **Radko Polič**: Ustanovitev belokranjskega partizanskega odreda
- 485 **Ignac Koprivec**: Sprejem v Ptuj
- 489 **Emil Cesar**: Slovenska partizanska književnost do septembra 1943
- 495 **Vinko Trinkaus**: Poslednji boj v Murnicah

Polemika

- 505 **Franci Strle**: Odgovor in pojasnilo o bojih pri Turjaku

Likovna umetnost

- 510 **Janez Mesesnel**: Razstava ilustracij Ivana Seljaka-Čopiča v Muzeju ljudske revolucije Slovenije

Književnost — ocene

- 511 **Slavko Rupel**: Tri novosti zavoda Borec
- 512 **Prejeli smo v oceno**

Posnetek na naslovni strani — godba VII. korpusa — je iz fotoarhiva Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Ljudska pravica v Ljubljani.

D 2643

Jan. 1955/7.

Smotri

Ljudske
oblasti

Izvajanje agrarne reforme med NOB na Dolenjskem

Jože Levstik-Vid

Znano je, da je razdelitev zemljiške posesti v vsaki deželi izredno pomembna stvar. Agrarno vprašanje in vprašanje pravične razdelitve zemlje je bilo eno najbolj perečih vprašanj skoro vseh družbenih sistemov v zgodovini človeštva. Način, kako je zemlja v neki deželi razdeljena, vpliva na samo izoblikovanje kmetijskih obratov, na njihovo opremo s proizvodjalnimi sredstvi, s kapitalom in delovno silo, na njihov tehnični razvoj in na same ljudi, ki so zaposleni v kmetijstvu. Struktura zemljiške lastnine odločilno vpliva na družbeno in razredno strukturo prebivalstva na vasi in v deželi sploh, vpliva na razdelitev dohodka in premoženja, na kulturno življenje na vasi in do neke mere celo v mestih, s tem pa bistveno prispeva tudi k oblikovanju političnega stanja neke dežele.

V času fevdalizma je bila slovenska vas pod grajskim jarmom. Takrat so predstavljal vladajoči sloj tujerodni graščaki, plemiči in grofje. Kmetje so morali hoditi na tlako in dajati desetino. Kmečko življenje je bilo v tistih časih silno siromašno ter polno težkega dela in trpljenja. Brezobzirno izkoriščanje fevdalcev je bilo često vzrok odkritih kmečkih uporov.

V naših krajih se je prehod iz fevdalizma v kapitalizem izvršil v meščanski revoluciji leta 1848. Vendar pa ni bilo bogve kako krvavih borb med plemiško cesarsko vlado in meščani. V začetku so si bili sicer v laseh, toda kmalu so se složno obrnili proti svojim nasprotnikom, delavcem in kmetom, ki so se borili za to, da se vladajočim plemičem vzame vsa oblast, da odpadeta tlaka in desetina in da se vzamejo tudi grajski gozdovi. Grajski jarem se je spremenil v razne druge oblike kapitalističnega izkoriščanja. Kljub temu pa se je ohranilo še dosti ostankov fevdalnega izkoriščanja kmečkega ljudstva. Po letu 1848 se je oblast nemških graščakov sicer zmanjšala, toda naše predvojne slovenske meščanske stranke niso nastopale proti graščakom, ampak so se rajši združevale z njimi zdaj ena, zdaj druga. Zato se tudi ni mogla pojaviti zahteva po razdelitvi grajske zemlje.

UREJEVANJE AGRARNEGA VPRAŠANJA V SLOVENIJI PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Prva svetovna vojna je v znatni meri razgibala kmečki narod, ki je med drugim začel tudi zahtevati grajsko in cerkveno zemljo. Pod pritiskom kmečkih množic se je začelo govoriti o agrarni reformi. Številni kmečki proletariat je vse odločneje

zahteval, da se mu delu dodeli veleposestniška zemlja in da se mu tako omogoči ustvariti vsaj skromno eksistenco. Svojo revolucionarno moč so črpale kmečke množice tedaj v okolnosti, da so v dolgotrajni vojni žrtvovale za kapitaliste svoje življenje in svoje imetje. Revolucionarno razpokoženje je še večal mogočen vpliv oktobrske revolucije v Rusiji in pa taki pojavi v avstrijski vojski, kot je bil upor v Judenburgu. Že spomladi leta 1918 so se začeli pojavljati onkraj Sotle tako imenovani zeleni kadri, ki so bili strah in trepet graščakov. Ko je prišlo na jesen do neizbežnega zloma centralnih držav (Avstrije in Nemčije), so se pridružili zelenim kadrom v velikem številu tudi mali kmetje in poljedelski delavci. Zasedli so mnoga veleposestva, pobrali pridelke in živino, često uničili poljske stroje in tu in tam požgali tudi poslopja. V Sloveniji takih revolucionarnih nastopov kmečkega prebivalstva ni bilo, razen pred graščino Snežnik na Notranjskem, kamor je prihrumela s puškami in kosami oborožena kmečka množica ter zahtevala od oskrbnika izročitev poljskih pridelkov. Vpliv iz hrvatske strani se je prek Sotle in Gorjancev čutil tudi na Dolenjskem.

Po zaključku prve svetovne vojne leta 1918 je postalo urejevanje perečega agrarnega vprašanja neodložljivo, če naj bi se kmečkim množicam preprečil nasilen revolucionaren odvzem veleposestniške zemlje.

V glavnem se je oblast hotela izogniti revolucionarnemu pritisku kmečkega proletariata. Zaradi tega je bila agrarna reforma buržoazne Jugoslavije dokaj odločna v samem začetku tako po zakonu ter številnih izjavah in obljubah, v resnici pa se je njena izvedba zavlačevala in na kraju zvedenela.

Do vstopa Jugoslavije v drugo svetovno vojno agrarna reforma še ni bila zaključena, da si se je izvajala nad 20 let. Izvajala se je bolj v pomiritev in zaslepitev kmečkih množic, kakor za rešitev perečega agrarnega vprašanja. Tako je bil uspeh malenkosten, pa tudi agrarno vprašanje še zdaleč ni bilo rešeno. Še vedno so prevladovala kmečka gospodarstva do 5 ha, ki jih je bilo 57,4 odstotka od vseh kmečkih gospodarstev s 13,3 odstotka vse zemlje, in ki niso imela eksistenčne možnosti. To stanje se v bistvu ni spremenilo z izvedbo stare agrarne reforme, saj je prišlo pod udar agrarne reforme le 3,2 odstotka skupne površine v Dravski banovini, in to obdelovalne zemlje 2,6 odstotka, pašnikov in planin 2,7 odstotka, gozdov 4,1 odstotka, neplodnega in drugega sveta pa 1,8 odstotka.

Poleg doslej prikazane celotne slike v Sloveniji ob izvajanju buržoazne agrarne reforme stare Jugoslavije, bi rad podčrtal nekatere posebnosti in značilnosti agrarnega vprašanja, ki so se javljale na Dolenjskem, kjer sem imel kot politični delavec Osvobodilne fronte med narodnoosvobodilno borbo priložnost opazovati številne pojave ekonomsko-družbene, pa tudi politične prirode.

Področje Dolenjske je spadalo v tisti del slovenske zemlje, kjer je ostajalo še vedno 80 do 90 odstotkov kmečkega prebivalstva. Medtem ko so v severozahodnem delu Slovenije domače tovarne še nekako zmogle zaposliti vaški proletariat, so bili problemi vzhodne Slovenije precej drugačni. V tako imenovanem vzhodnem agrarnem pasu, ki ni bil industrializiran, je bilo kmetijstvo najbolj zaostalo in prebivalstvo obubožano. Ko so bile med obema vojnoma meje več ali manj zaprte, prebivalstvo enostavno ni imelo kam iti. V takih razmerah se ni bilo čuditi, da je kmečko ljudstvo tega vzhodnega agrarnega pasu, prav zaradi vprašanja agrarne reforme, začelo prihajati v nasprotje z meščansko politiko. Če imamo pred očmi številne dolenjske gradove z velikimi posestvi v krški in mirenski dolini ter pod Gorjanci, si lahko predstavljamo, kako so kmečke množice vse bolj revolucionarno postavljale zahteve po razlastitvi in razdelitvi fevdalne zemlje. Bajtarji in mali kmetje so videli takrat v teh krajih edino rešitev v odločno izvedeni agrarni reformi.

Po naših vzhodnih predelih, ki mejijo na Hrvaško, kljub temu, da so bili brez industrije in v pogledu kmetijstva najbolj zaostali, kapital ni uspel organizirati tako trdnih gospodarskih postojank kakor v kapitalistično bolj razvitem delu Slovenije. Kljub splošni zaostalosti meščanske stranke v teh predelih niso imele neomejene

Grad Mokrice, znan že iz kmečkih uporov

politične moči. Tu je ostalo nekaj revolucionarne tradicije iz prvih let po prvi svetovni vojni (vpliv oktobrske revolucije na Dolenjskem, pomlad socialističnega gibanja v Novem mestu itd.). Poleg tega ne smemo pozabiti, da je iz dolenjskih predelov desettisoče kmetov videlo široki svet, Ameriko itd. Ko so se taki izseljenci vračali v domačo vas, so večkrat postali nosilci napredka. Z večjimi življenjskimi izkušnjami in širšim obzorjem so znali pred vaško gospodo pogumno braniti koristi kmečkega ljudstva.

Nekaj pa je v teh naših obrobnih predelih Slovenije pomenilo tudi to, da so videli naši dolenjski kmetje onkraj Kolpe in Sotle hrvatskega kmeta, ki je v stari Jugoslaviji mnogo bolj samozavestno zahteval narodno enakopravnost in pravično porazdelitev davčnih in drugih bremen, kakor smo zmogli tu pri nas v Sloveniji. Komunistična partija je znala v svojih vrstah vzgojiti vrsto aktivistov, ki so se poglobili v kmečko vprašanje in začeli globlje preučevati prav problematiko vzhodnega agrarnega pasu. Tako delo je opravljal v Beli krajini inženir Janez Marentič, v Slovenskih goricah Jože Kerenčič, v Halozah pa dr. Vito Kraigher in Ivan Bratko in še drugi. Pravilna široka partijska politika je našla v teh vzhodnih predelih Slovenije med kmeti velik odmev in močno oslabilo moč meščanske reakcije. Uspešno politično delo komunistov na Dolenjskem je pripravljalo tla Zvezi delovnega ljudstva, predhodnici Osvobodilne fronte.

ZACETKI IZVAJANJA NOVE AGRARNE REFORME MED NOB

Nikoli v zgodovini slovenskega naroda psihološki in objektivni pogoji niso bili tako ugodni za splošno ljudsko vstajo kakor v prvi polovici leta 1941.

Spomladi 1942 je nastalo veliko osvobojeno ozemlje kot posledica uspešnega razvoja narodnoosvobodilnega gibanja in osvobodilnih bojev. Tako so bili ustvarjeni pogoji za nadaljnji razvoj ljudske oblasti.

S svobodnimi volitvami je skoraj vsaka vas izvolila svoj NOO. Ti narodnoosvobodilni odbori so postali temeljni organi revolucionarne slovenske oblasti, ki so opravljali celo vrsto najrazličnejših nalog iz področja splošne uprave, financ, sodstva, prosvete, propagande, kmetijstva in prehrane ter seveda predvsem obrambe

priporjene svobode, preskrbe z orožjem, organizacije narodne zaščite, organiziranja obveščevalne službe, prehrane in preskrbe partizanske vojske in civilnega prebivalstva itd. Zaradi vse večjih potreb po delovanju ljudske uprave na osvobojenem ozemlju, je bil z odlokom IOOF z dne 14. julija 1942 postavljen narodnoosvobodilni svet (NOS), ki naj bi kot osrednji upravni organ s svojimi poverjeništvii vodil posamezne panoge uprave v NOO.

V zvezi z obravnavano temo bi se rad zaustavil predvsem pri gospodarski dejavnosti organov mlade ljudske revolucionarne oblasti in še zlasti izvajanju tistih gospodarskih predpisov, ki so revolucionarno načeli vprašanje pravičnejše razdelitve zemlje.

Eden izmed najpomembnejših gospodarskih ukrepov te dobe kot izrazit revolucionarni ukrep, ki izraža socialistični element v revoluciji, je bil odlok IOOF z dne 16. aprila 1942 o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, ki jo je povzročil okupator. Po tem odloku se razlastijo brez odškodnine in z inventarjem vred veleposestva, ki so last pripadnikov okupatorskih narodov in tistih slovenskih veleposestnikov, ki so dajali in dajejo pomoč okupatorju pri zatiranju slovenskega naroda. Terenski odbori OF se pooblaščajo, da povzročeno škodo takoj nadomestijo s tem, da vzamejo z najbližjih veleposestev potrebne predmete, material, živino ali živila. O zaplembi in razlastitvi odloča IOOF, kateremu predlože terenski odbori svoje predloge. V zvezi s tem je bil tudi odlok IOOF z dne 14. junija 1942 o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju. S to zemljo razpolaga OF. Dodeljuje jo Slovencem v brezplačno uporabo. Za dodeljevanje in upravljanje te zemlje se postavlja posebna gospodarska komisija.

V političnem pogledu pomeni odlok o razlastitvi in postavljanju razlastitvenih odborov povezavo s srednjim in malim kmetom. Kjer je bila zemlja zaplenjena tujim veleposestnikom in domačim petokolonašem, tam se je razdeljevala v posebnih razlastitvenih odborih. Ti odbori so bili voljeni in v njih so bili zastopani mali kmetje. V praksi sta se razlikovali dve vrsti razlastitvenih odborov. Na Dolenjskem je šlo za razlaščeno fevdalno zemljo, ki se je delila, na Kočevskem pa so na praznih kmetijah izseljenih Kočevarjev posebne gospodarske komisije organizirale gospodarsko upravljanje velikih kompleksov zemlje.

Sem je spadala tudi odredba IOOF in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov z dne 1. junija 1942. V smislu te odredbe je dovoljeno izkoriščanje takih gozdov. Vsakdo sme v teh gozdovih zbirati steljo, gozdne sadeže, užitne rastline, gobe, borovnice itd. Dovoljeno je pripravljati drva za domačo uporabo v količini, zadostni za prihodnjo zimo. Za nujne potrebe kmečkega prebivalstva je celo dovoljeno sekati stavbni les. Dovoljenje za tako izkoriščanje razlaščenih gozdov izdajajo razlastitveni odbori, kjer pa teh ni pa NOO v sporazumu s partizanskimi poveljstvi.

Četudi ti predpisi izrecno ne naglašajo, da postane zaplenjeno premoženje ljudsko premoženje, je to vendar očitno iz tega, da razpolaga s premoženjem organ oblasti. Ta dva odloka sta predhodnika poznejšega odloka AVNOJ o zaplembi premoženja pripadnikov tujih držav. Ti predpisi so pomembni za značaj ljudske demokratične revolucije v Sloveniji, ker se pojavlja v tem primeru tipičen izraz socialne revolucije, ko se odvzame ljudskim sovražnikom ekonomska podlaga v korist splošnosti. Tu imamo v Sloveniji prvi pojav, ki zadeva že socializacijo proizvodjalnih sredstev poleg rušenja starih organov oblasti in graditve novih. Zgoraj omenjena odloka sta stvarno predstavljala uvod v tisto novo slovensko zakonodajo, ki naj bi prvič v zgodovini slovenskega naroda zajamčila, da bodo uresničene davne težnje kmečkega ljudstva, da bo slovenski kmet na svoji zemlji svoj gospod.

Kmetje, ki so že v stari Jugoslaviji na vso moč pritiskali na meščansko oblast, da odločno izvede agrarno reformo in razdeli fevdalno in kapitalistično graščinsko veleposest, so kaj kmalu izvedeli za načelno stališče o reševanju agrarnega vprašanja: »Zemlja je tistega, ki jo obdeluje«, kakor ga je postavilo politično vodstvo

*Mogočna zgradba gradu
Klevevž*

Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Tako je slovenska narodna oblast že v svojih prvih odlokih razlastila vse imetje izdajalskih tujih graščakov in domačih izdajalcev, kakor tudi vso bivšo posest okupatorjeve družbe »Emona«, ki je bila prevzela posestva izseljenih kočevskih Nemcev.

Terenski odbori OF kot osnovne celice narodnoosvobodilnega gibanja, narodnoosvobodilni odbori (NOO), izvoljeni na svobodnih volitvah kot organi mlade ljudske revolucionarne oblasti, posebne gospodarske komisije in razlastitveni odbori so na samem terenu začeli z izvajanjem tistih gospodarskih predpisov, ki so v resnici na revolucionaren način načeli vprašanje pravičnejše razdelitve zemlje.

Ta dejavnost naših organov je neverjetno razgibala kmečkega človeka in ga še tesneje povezala z narodnoosvobodilnim gibanjem. Naenkrat so z vso silovitostjo vstale v našem kmečkem ljudstvu tiste stare težnje, ki jih je tlačilo v sebi skozi desetletja in stoletja. Zlasti na Dolenjskem, ki je bilo vse prepreženo z graščinsko posestjo in agrarno prenaseljeno, si je mali kmečki človek neverjetno močno zaželel, da si poveča dosedanjo krpo zemlje. Instinktivno je začutil, da prihajajo prvič v zgodovini do veljave družbene sile, ki ga mislijo v teh njegovih težnjah iskreno podpreti.

Ko je bila v letu 1942 in pozneje partizanska vojska prisiljena iz strateških razlogov uničevati gradove in graščine širom po Sloveniji, ker je v njih dobil zatočišče okupator, je bilo partizanom čestokrat težko, ko so videli, kako iz gradov odnašajo in uničujejo umetniške slike, dragocene knjige in kulturne spomenike. Razumeli smo to kot nujnost v tistem času, ko je šlo slovenskemu narodu za biti ali ne biti. Kmečki fantje in možje pa so planili na gradove brez vsakih pridržkov. Med petjem najbolj revolucionarnih pesmi kot so bile: »Kmečki fantje in dekleta«, »Le vkup, le vkup uboga gmajna«, »Grad gori, grof beži...« so požigali in rušili gradove. Z največjim zadoščenjem so odpirali grajska vrata okoliškim kmetom — bivšim grajskim tlačanom, da so odnesli iz gradu še pred uničenjem, kar se je dalo največ odnesti. »To vse pripada vam,« so klicali partizani kmetom, »ker ste to imetje spravili skupaj vi s svojimi žulji in žulji vaših prednikov!« Kmetje so delo res temeljito opravili in to ne samo iz potrebe, ampak tudi iz mržnje. Naravnost ganljivo in hkrati zabavno je bilo gledati po kmečkih bajtah in kočarijah, po vinskih hramih ter zidanicah v okolici dolenjskih gradov, grajske fotelje in zofe, imenitna ogledala, baročne slike grajskih gospa in gospodičen, težke zavese z grajskih oken ter vse polno večjih ali manjših predmetov, ki so se dali ali pa se tudi niso dali uporabiti.

Naj omenim samo en tipičen primer, kako so kmečki ljudje gledali na tako uničevanje. Grad v Kostanjevici na Dolenjskem, ki je bil last ljubljanske škofije, so partizani zažgali 28. septembra 1942. Na predvečer tega dne sem bil s tovarišem

Dečkom (inž. Jože Penca) v njegovi rojstni vasi na Zgornjih Vodenicah nad Kosta-njevicom. Ker sva vedela za partizansko akcijo, sva ponoči nekajkrat zlezla s kozolca, kjer sva spala, in se ozirala proti gradu, ki je rdel v požaru. Oba je skrbelo, kaj pore-čejo k temu domači ljudje. Vpraševala sva se, ali bodo ti pobožni ljudje, ki so hodili v grajsko cerkev k maši, mogli razumeti naše ravnanje. Zgodaj zjutraj sva se kar nekam boječe približevala domači hiši. Prvega srečava Dečkovega očeta, priletnega moža, pravo gorjansko grčo. Tovariš Dečko ga prehití z vprašanjem: »Oče, ali ste videli, kako gori grad v Kostanjevici?« »O, videl videl, nič se ne bom jokal za njim, videti je bilo krivice v njem.« Kar oddahnila sva si, ko sva slišala odgovor, ki je bil istočasno odgovor vseh dolenjskih kmetov — bivših grajskih tlačanov. Stari puntar-ski duh je vstal v njih, ko so začutili, da prihaja čas velikega punta, in z njim dokončni obračun z grajsko gospodo, ko bodo končno uresničene davne težnje kmeč-kega ljudstva, da bo slovenski kmet na svoji zemlji svoj gospod.

Prvo zimo v partizanih 1942/43 sem preživel največ po obronkih trškogorskega gričevja nad Trško goro in pa v hmeljniških hostah. Grad Hmeljnik je zadela leta 1942 enaka usoda kakor večino starih dolenjskih gradov. Uničil ga je požar. Zadnji lastnik gradu je bil baron Wambolt, ki se je leta 1941, takoj po prvi zasedbi Nemcev, odselil. V vaseh Karteljevo, Nova gora, Jagodnik, Grčevje, Ždinja vas sem imel priložnost opazovati, kako so se razvijali zemljiški odnosi na bivšem graščinskem svetu. Že leta 1942 je bila vsa zemlja razdeljena po tako imenovanem razlastitvenem odboru in posebnih gospodarskih komisijah tistim ljudem, ki so je bili najbolj potrebni. Po njivah in obširnih travnikih ter sadovnjakih so segali bivši grajski hlapci in dekle, poljski in gozdni delavci-dninarji ter mali kmetje. Vsi ti ljudje, ki so s požganega hmeljniškega gradu odvažali vse, kar je bilo uporabno in koristno, so v grajskih razvalinah videli dokončno uničenje grajske gospode in starega načina dela in življenja. Krčevito so se oklenili zemlje in niso se ustrašili groženj okupa-torja in domačih izdajalcev, niti duhovščine, ki so hoteli pripovedovati, da se bo graščak — baron Wambolt vrnil, da je treba spoštovati njegovo lastninsko pravico in da bodo kaznovani vsi uživalci graščinske zemlje, ki so jo prejeli iz rok parti-zanov. Tudi streli težkih italijanskih mitraljezov iz bunkerjev, ki so bili gosto pose-jani ob dolenjski progi, niso mogli pregnati kmetov z graščinskih njiv in travnikov. Silna lakota dolenjskega kmeta po zemlji in končno uresničene davne težnje kmeč-kega ljudstva, so te ljudi vse bolj priklepale k narodnoosvobodilnemu gibanju in narodnoosvobodilni borbi. Vse bolj jasno jim je postajalo dejstvo, da lahko edinole nove družbene sile, ki jih je sprožila narodnoosvobodilna borba in ljudska revolu-cija, zagotovijo uresničenje njihovih težej in utrdijo nove zemljiške odnose na razvalinah stare graščinske zemljiške veleposesti.

Naša partizanska vojska, naši politični delavci in ljudje v organih mlade ljudske oblasti so imeli od samega začetka načelno in jasno stališče do tujih grofov in baro-nov in njihove graščinske veleposesti ter na drugi strani prav tako edino možno, to je ljudsko demokratično stališče do novih gospodarjev te zemlje. Vsi smo se dobro zavedali ekonomskega in socialnega ter političnega pomena teh agrarnih ope-racij. V tistem času je bil pri dodeljevanju graščinske in emonske zemlje izredno važen predvsem političen pomen. V predelih okoli gradov se je vaški proletariat in mali kmet najbolj čvrsto vezal na narodnoosvobodilno gibanje prav zaradi pravil-nega reševanja agrarnega vprašanja v tistem času. Tu so tudi vse naše ekonomske in politične akcije naletele na največji odziv.

Spominjam se dveh zelo uspešnih zborov spomladi leta 1943 pri Hmeljniku in Kle-vevžu. V obeh krajih se je zbralo izredno veliko kmečkih ljudi, čeprav so belogardi-sti z Italijani skoraj vsak dan vdiralí na ta teren in strašili ter pobijali naše ljudi. Ko so gospodarske komisije razdelile številnim interesentom košnjo za to leto na graščinskih travnikih, se je v obeh krajih razvilo pravo politično zborovanje. Na Klevvžu sta govorila na tem zboru Janez Hribar, politični komisar Šercerjeve bri-gade, ki se je takrat zadrževala v Šmarjeti, in Dečko, član okrožnega odbora OF za

Razvaline nekdanj mogočnega gradu Hmeljnik

Novo mesto; za hmeljniškim gradom, na nekdanjih graščinskih ribnikih, pa sem govoril kmetom jaz, kot takratni sekretar okrožnega odbora OF novomeškega okrožja.

Ni bil slučaj, da se je našim slovenskim ženam v narodnoosvobodilnem gibanju (AFŽ) posrečilo organizirati prvo večje zborovanje Antifašistične fronte žena na Dolenjskem, in to prav v hmeljniških hostah, v okrilju takih zaselkov kot sta bila Nova gora in Jagodnik, kjer so prebivali rrali kmetje, viničarji in kočarji. Tudi to zborovanje zavednih žena, na katerem so sodelovale naše najvidnejše aktivne žene, kot so bile Mara in Katja Rupena, Angela Ocepkova, Helena Puharjeva, Fanika Koširjeva in druge, in ki sem ga imel čast tudi sam pozdraviti v imenu okrožnega odbora OF, je bilo tistikrat (zborovanje je bilo pred kapitulacijo Italije), v tistih negotovih in nevarnih okoliščinah lahko le v sredini takih ljudi, ki so bili s srcem, pa tudi že s svojimi gmotnimi interesi, čvrsto vezani na našo stvar.

Med številnimi, vseskozi zanesljivimi ljudmi z Nove gore, Jagodnika, Runčeca in Grčevja, naj omenim le bivšega graščinskega oglarja Tonicu. V hmeljniških hostah nam je zgradil vsa skrivališča in bunkerje za najrazličnejše namene. Bil je tudi eden tistih, ki so se z vsem svojim žitjem in bitjem postavili na našo stran. Na stotine podobnih primerov bi lahko poiskali med kmečkim delovnim ljudstvom in dokazali, kako je bilo izvajanje agrarne reforme med narodnoosvobodilno borbo močan mobilizator kmetov v narodnoosvobodilni borbi in ljudski revoluciji.

PODATKI O BIVŠI GRAŠČINSKI POSESTI NA DOLENJSKEM OB ZAČETKU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Ko se je začela druga svetovna vojna, so še obstajale na območju Dolenjske naslednje graščinske posesti:

MOKRICE

Graščina stoji nad dolino Save na skrajni jugovzhodni meji Slovenije; od leta 1912 je bila last barona Friderika Gagerna. Leta 1923 so Gagerni prodali graščino zagrebškima podjetnikoma Rafajloviću in Bergerju. Žid Berger je leta 1937 prodal celotno graščino nadbiskupskemu semenišču v Zagrebu. Med okupacijo je bil v gradu nekaj časa NaPoLA (Nationalpolitisches Lager).

Graščina je imela okoli 3000 ha posesti, v glavnem samo gozd. Kmetijska zemljišča so obsegala okrog 60 ha. Grad je danes obnovljen kot turistični objekt.

KLEVEVŽ

Lepa graščina v bližini Šmarjeških Toplic je bila nazadnje v lasti rodbine Ulm, ki pa je leta 1942 pobegnila v Avstrijo. Zadnji lastniki so bili: Anton Ulm, star., Anton Ulm ml. in Elizabeta Ulm. Graščinsko veleposestvo je merilo skupaj 384 ha, od tega je bilo 303 ha gozda. Kmetijsko zemljo so med vojno že od leta 1942 odajali okoliškim ljudem.

Graščina Klevčevž je bila med vojno leta 1942 požgana, po vojni pa do temeljev porušena.

PREŽEK

Zadnji lastnik te graščine pod Gorjanci je bil Pavel Langer, vitez Podgoro, ki je bil istočasno solastnik graščine Zalog pri Prečni. Solastniki Zaloga (Breitenau) so bili: inženir Josip Langer, vitez Podgoro do 1/4, Pavel Langer, vitez Podgoro do 1/2 in Jožefa Langer do 1/4.

Graščina Prežek je imela 117 ha 83 a 39 m² zemlje, od tega 103 ha 27 a 82 m² gozdov.

Graščina Zalog je imela vse zemlje 139 ha 53 a 34 m², od tega 71 ha 3 a 20 m² gozdov.

Zalog je bil med vojno leta 1942 požgan in po osvoboditvi do tal porušen.

Grad Prežek so 8. decembra 1942 zažgali partizani gorjanskega bataljona in 13. hrvatske kordunaške brigade. Okolica gradu je postala eno prvih osvobojenih ozemelj pod Gorjanci. Tu je partizanska vojska že sredi leta 1942 razlastila nemškega graščaka Langerja in zasedla grad. Prežek je bil eden prvih gradov v Sloveniji, ki so ga zasedli partizani. Postal je središče zelo razgibane gospodarske dejavnosti partizanskega zaledja pod Gorjanci in osrednje zbirališče partizanskih borcev in aktivistov.

Grad Prežek, tako bogat po zgodovinskih dogodkih med NOB, je bil po vojni prekrit, da se je tako zaustavilo njegovo propadanje.

VRHOVO

Zadnji lastnik graščine Vrhovo nad Orehovico pod Gorjanci je bila Helena Schöpl rojena Kosler. Vsega zemljišča je bilo okoli 58 ha, od tega polovico gozda. Grad so zažgali 22. septembra 1942 partizani gorjanskega bataljona.

GRACERTURN

Znani Rudežev grad v Hrastju, kjer se je svoj čas veliko zadrževal slovenski pisatelj Janez Trdina, je bil v lasti Marije Rudež in Vlaste Schöpl. Obdelovalne zemlje je bilo okrog 56 ha in 60 ha gozda. Čeprav so lastniki podpirali narodnoosvobodilno gibanje, je bil grad v decembru 1942 iz strateških razlogov požgan. Danes je deloma obnovljen.

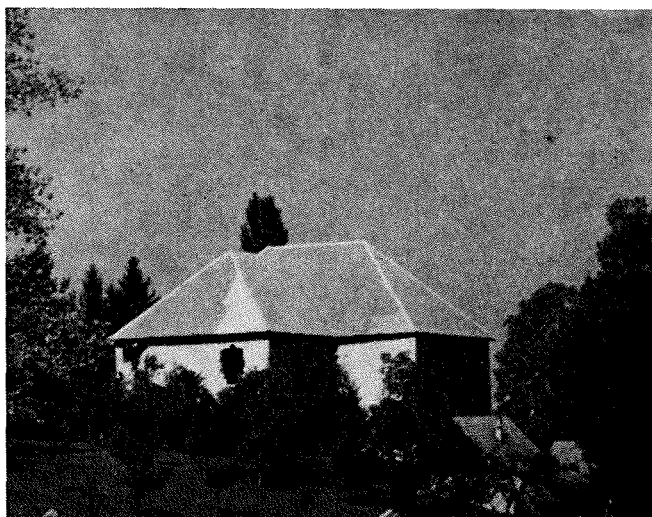
STRUGA

Graščina ob Krki je bila nazadnje last Ane Levičnik in Marije Pilshofer. Prejšnja lastnica je bila Antonija pl. Fichtenau. Graščinsko posestvo je obsegalo skupaj 151 ha 61 a 40 m², od tega 116 ha 95 a 94 m² gozdov.

OTOČEC

Zadnji lastnik leta 1941 je bil Karl Villa-Vicenzio — Margheri. Grad je bil požgan maja leta 1942 (istočasno s Hmeljnikom), nakar je lastnik pobegnil v Avstrijo. Zemljišča je bilo 166 ha 26 a 36 m², od tega 130 ha 53 a 7 m² gozda.

Grad Otočec je začel leta 1953 obnavljati Zavod za spomeniško varstvo LRS. Danes je obnovljen kot najpomembnejši turistični objekt na Dolenjskem.

Razvaline gradu Prežek pod Gorjanci. Po vojni so ga pokrili z novo streho in tako zavarovali pred nadaljnjim propadanjem

STARI GRAD

Predzadnji lastnik gradu je bila grofica Alba Margheri Commadona, ki je poklonila leta 1931 celotno posest konventu usmiljenih bratov v Kandiji pri Novem mestu. Zemljišča je bilo 42 ha 46 a 35 m², od tega 34 ha 89 a 45 m² gozda.

Grad je bil 1. novembra 1942 požgan, sedaj pa je deloma obnovljen (prekrit) in zavarovan pred nadaljnjim razpadanjem.

BAJNOF

Zadnji lastnik je bil Robert Germ, ki se je po okupaciji z vso družino izselil v Avstrijo. Vsega zemljišča je bilo 90 ha 5 a 94 m², od tega 53 ha 68 a 34 m² gozdov. Graščak Germ je imel v Mačkovcu velik industrijski mlin in lastno elektrarno. Svoja polja je obdeloval s traktorjem.

Grad je bil med okupacijo leta 1942 požgan, po vojni pa do temeljev porušen. Deloma obnovljena gospodarska poslopja uporablja danes kmetijska zadruga Trška gora.

POGANCE

Zadnja solastnika sta bila inženir Josip Langer, vitez Podgoro in Josipina Langer. Grad je bil med okupacijo do tal požgan.

Skupna površina graščinske posesti je merila 241 ha 77 a 56 m², od tega je bilo 151 ha 84 a 58 m² gozda.

RUPERČ VRH

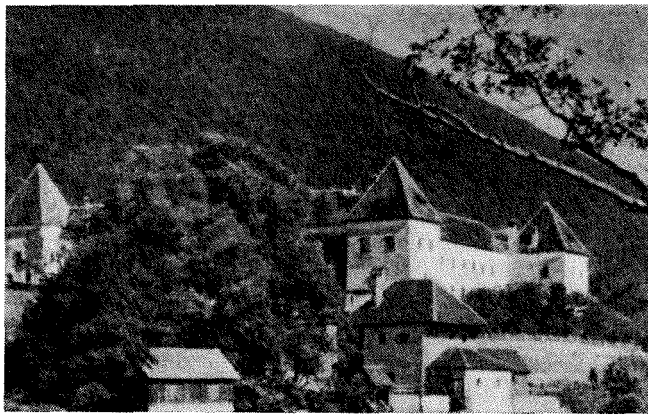
Zadnja lastnika sta bila Dora Stare Fabjančič in Franc Fabjančič (lastnik samo zemljiških parcel, ne pa gradu).

Skupnih površin je bilo 264 ha 27 a 30 m², od tega 205 ha 99 a 60 m² gozda. Grad je bil med vojno požgan.

HMELJNIK

Zadnji lastnik gradu nad Mirno pečjo je bil baron Filip Hugo Wambold pl. Umstadt. Grad je bil med vojno 10. maja 1942 požgan. Graščinska posest je merila skupaj 291 ha 72 a 58 m², od tega je bilo 228 ha 44 a 22 m² gozda.

Grad je danes zaščiten pred nadaljnjim razpadanjem.

Grad Soteska pred požigom

SOTESKA

Zadnji lastnik je bil veleposestnik knez Karl Auersperg (ki je bil istočasno lastnik gradu v Kočevju, požganega leta 1944).

Graščinska posest skupaj s Sotesko in gradom v Kočevju je merila 23.505 ha 19 a 27 m², od tega je bilo 22.858 ha 66 a 43 m² gozda.

Grad Soteska je bil požgan v času nemške ofenzive 27. oktobra 1943.

RAKOVNIK PRI ŠENTRUPERTU

Zadnji lastniki so bili: grof Robert Barbo in grofica Roza Barbo Sternberg in delni solastniki: Gertrude Barbo Pace in Edeltrante Barbo Winsor z Dunaja. Skupna površina posesti je znašala 51 ha, od tega je bilo 7 ha gozda. Posestvo je bilo pretežno v najemu.

DOB PRI RAKOVNIKU

Lastnika sta bila grof Feliks Logothetti in grofica Stella Marija Barno.

Skupna površina posesti je merila 191 ha, od tega je bilo 134 ha gozda.

Grad je bil požgan 27. decembra 1942 ob likvidaciji fašistične postojanke, ki je bila v gradu. Partizani so takrat ubili tudi lastnika.

MIRNA

Lastniki gradu od leta 1933 dalje so bili: Albert dr. Řiha, Erna Řiha in Friderik Řiha. Pred letom 1933 pa je bila lastnica grofica Zofija Eisenberg.

Skupna površina posesti je znašala 312 ha, od tega je bilo 257 ha gozda.

Lastniki gradu so se baje izselili (bili so iz Celja) že leta 1941, grad pa je bil požgan leta 1942.

LANSPREŠ PRI MIRNI

Zadnji lastnik je bil Artur Franc pl. Wurzbach. Lastnik se je leta 1942 odselil v Avstrijo. Grad, ki je bil takrat v zelo slabem stanju, je ostal ohranjen. Skupna površina posesti znaša 90 ha, od tega je 51 ha gozda.

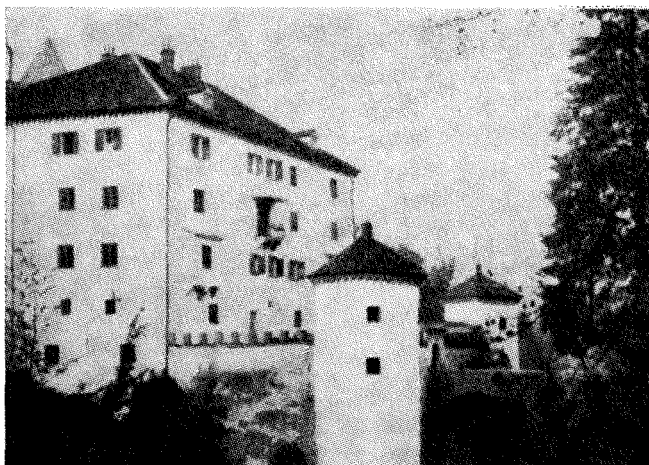
CERKVENA POSEST V KOSTANJEVICI

Skupna površina cerkvene posesti je znašala 1927 ha 1 a 98 m², od tega je odpadlo 1392 ha 74 a 37 m² na gozd, medtem ko je bilo 2 ha 75 a 29 m² neplodne zemlje.

Grad je bil požgan leta 1942.

KARTUZIJA PLETERJE

Skupna površina samostanske posesti pod Gorjanci je merila okrog 1250 ha, od tega je bilo največ gozda.

Odlok IOOF o razlastitvi veleposestnikov okupatorske narodnosti in domačih izdajalcev je stopil v veljavo 3. aprila 1942. Na osnovi tega odloka je bilo razlaščenih več graščakov, veleposestnikov slovenske zemlje

Približni podatki o površinah graščinske posesti na Dolenjskem kažejo na velike razsežnosti te posesti in ni se čuditi, da se je v to preostalo fevdalno posest z vedno večjo vztrajnostjo in upornostjo zajedal mali dolenjski človek, ki je videl svoj obstoj le v krpi z znojem pridobljene zemlje. To lakoto dolenjskega kmeta po zemlji je močno stopnjevalo tudi dejstvo, da na Dolenjskem skoraj ni bilo industrije, ki bi mogla zaposliti odvišno delovno silo. Ko so začeli leta 1942 goreti gradovi in graščaki pod zaščito okupatorske vojske in domačih izdajalcev bežati s svojimi rodbinami v inozemstvo ali pa v mesta, so se kmetje tako oklenili graščinske zemlje, kot da je to njihova stara pravica. Mlada ljudska oblast je s svojimi organi (razne gospodarske komisije, razlastitveni odbori in podobno) na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju na sistematičen način razdeljevala graščinsko zemljo najbolj potrebnim delovnim ljudem. In prav ti ljudje so bili med vojno najtrdnjša opora narodnoosvobodilnemu gibanju in partizanski vojski. Z vsemi silami so podprli tiste nove sile, ki so že z dejanji pokazale, da hočejo z agrarno reformo izvesti novo pravičnejšo razdelitev zemlje.

UPORABLJENA LITERATURA IN VIRI

- ¹ Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ing. Janez Marentič; Kmečka knjiga, Ljubljana, 1957.
- ² Zgodovina ljudske oblasti. Dr. Makso Snuderl, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1950.
- ³ Podatki o graščinski posesti so večinoma iz arhiva dolenjskega muzeja v Novem mestu in zapiskov gozdarskega inž. Igorja Krauta; v kolikor je bilo možno pa še iz zemljiške knjige v Trebnjem in Novem mestu.

Pismo izza rešetk

Nazim Hikmet

Ljubljena!

Pet je odbilo.

*Za mojim oknom pusto dvorišče
z nenavadnimi glasovi,
s streho iz steptane zemlje,
s šepavimi, koščenimi kljuseti,
nepremično stoječimi sredi neskončnosti,
pusto dvorišče
s svojo staro šaro,
s kupi železa,
z vsem,*

*kar lahko spravi iz uma
človeka za rešetkami.*

Dvorišče,

*za njim pa široka, prazna stepa.
Skoro skoro se bo stemnilo.*

In svetilka

bo posijala v temačno dvorišče

z mršavimi konji

in narava, ki leži tam zunaj

kot mrlič z negibnim, strogim licem,

bo praznoto

napolnila z zvezdami ...

In prišel bo znani

šablonski konec,

to je, vse bo pripravljeno,

vse nared

za prihod

*moje čudovite,
prelepe žalosti.*

Prevedel Ivan Minatti

Kronika OF Suhe krajine

France Smrke-Još

Po napadu italijanske in nemške vojske na Jugoslavijo v aprilu 1941 je bila jugoslovanska vojska po krajšem in slabem odporu kmalu v razpadu, in to največ po zaslugi domačih izdajalcev in vrinjenih saboterjev. Raztepeni in demoralizirani vojaki so se po najkrajših poteh vračali na svoje domove. Ob cestah, koder so se pomikale kolone, je ležalo polno odmetanega orožja in vojaškega materiala.

Prve dni se za ta material ni nihče posebno zanimal. Ko pa je v dnevnem časopisu izšel članek ozir. razglas bivše banske uprave, da morajo vsi pripadniki jugoslovanske vojske oddati ta material oblastem, in ko so kmalu zatem dobile tudi občine strog nalog, da ga zbirajo in uskladiščijo v varnih in zavarovanih prostorih, so se naši mladinci in tudi starejši z vso vnemo lotili dela: zbirali so odmetani material, ga skrili doma ali pa zakopali, kolikor pa ga niso mogli odnesti, so ga zmetali v Krko, samo da ni prišel v nepravne roke.

Pa tudi občinski uslužbenci in najeti pomagači niso držali križem rok. Dan za dnem so iskali in zbirali material, ga uskladiščevali v gradu, poskrbeli pa so tudi za stalno oboroženo nadzorstvo. A kljub še tako poostrenim ukrepom se je mladincem le posrečilo, da so se vtihotapljali v grad, odnašali material, ga poskrili po zidovju in razvalinah v gradu in metali v grajski vodnjak.

Skoro ves ta skriti material so dobile kasneje partizanske enote, kar pa so ga zmetali v Krko, ga je rešila »potapljaška« ekipa v juliju 1942.

Pri teh zbiralnih akcijah so se posebno izkazali:

Ivo Fabjani, Viktor Fabjani, Milan Mervar, Liče Nahtigal, Marjan Smole, Dare Vrce, Franc Vrce, Zaletelj Jože in Tone Žnidaršič. Vse to organizacijsko delo, pa tudi mladinske akcije, so postajale vsak dan težje in nevarnejše. Skozi Žužemberk so se začele pomikati močne italijanske kolone, ki so korakale proti Beli krajini in od tu naprej proti Dalmaciji. Te kolone so se ustavljale v Žužemberku le za nekaj dni. Stalna vojaška posadka je prišla avgusta 1941 in je štela približno 300 mož; zadrževala se je do februarja 1942 in je bila nastanjena v nekdanjem sokolskem domu, grajski kašči in sodišču, kjer je bil tudi štab. Posadka pa je bila tudi na Dvoru in Stavči vasi.

Že v prvi polovici meseca maja 1941 so prišli v Žužemberk 4 karabinjerji z brigadirjem. Uradne prostore so imeli v prvem nadstropju pri Vincencu Košičku, kjer je bila že prej dolga leta orožniška postaja; pa tudi stanovali so tam. Julija 1941 pa je bila postojanka okrepljena še s 3 tajnimi političnimi policisti — OVRA. Stanovali so pri Jožetu Pasarju, pisarno pa so imeli v Čerčkovi hiši, kjer je imela

pisarno bivša finančna kontrola. Ljudem se niso zdeli nevarni, posebno še, ker so se zelo malo sestajali s karabinjerji in delali obhode po vaseh sami ali pa z našimi uslužbenci pri finančni kontroli. Izdajali so se kot sodelavci finančne kontrole. Tako so skušali prikriti, kdo so in s kakšnim namenom delajo te obhode. To jim je pa le delno uspelo. Eden naših somišljenikov pri finančni kontroli, kasneje je bil v terenskem in rajonskem odboru, nas je takoj opozoril na to. O tem smo nemudoma obvestili vse vaše zaupnike. Kljub tem opozorilom pa so dobili v svojo obveščevalno in ovaduško mrežo precej ljudi, skoro vsi so bili iz klerikalnih vrst, posebno pa ženske z dvomljivo preteklostjo.

Konec meseca maja 1941 je prišel v Žužemberk Lado Ambrožič, ki je takrat služboval v Črmošnjicah, in poiskal Staneta Vehovca in Jožeta Smrketa. Dogovorili so se o povezavi z mladinci za zbiranje orožja in o predpripravah za ustanovitev terenske organizacije. Tovariš Ambrožič je dal pobude v smislu sklepa ustanovnega zbora protiiimperialistične fronte, ki je bil 27. aprila 1941 in se je kasneje, tj. po napadu Nemcev na Sovjetsko zvezo, preimenovala v Osvobodilno fronto Slovenije. Na tem zboru je bil sprejet program dela in postavljene temeljne točke za narodnoosvobodilni boj in delo pri osvoboditvi.

Lado Ambrožič je skliceval te sestanke na lastno pobudo, ker takrat še niso bili ustanovljeni terenski, rajonski in okrožni odbori OF. V začetku maja in pozneje se je sestankov udeleževal tudi Jože Rus, ki je bil član IOOF; z Ladom Ambrožičem sta dala terenskim delavcem največ pobud in napotkov za nadaljnje delo, pa tudi pozneje, ko so bile terenske organizacije že ustanovljene, sta jim dajala vso pomoč.

V mesecu juniju 1941 je bil zaradi prvih priprav, da bi vzpostavili terenski odbor in kasneje tudi rajonski odbor, ki bi zajel večji predel Suhe krajine, sklican sestanek, ki sta se ga udeležila tudi Lado Ambrožič in Jože Rus. To pripravljalno delo je bilo zaupano Jožetu Smrketu, Stanetu Vehovcu in Francetu Smrketu. Ti so bili že od vsega začetka edini organizatorji in pobudniki raznih akcij, po prihodu v Žužemberk pa še dr. Ludvik Žnidaršič.

Po vseh teh pripravah je bila v začetku avgusta 1941 vzpostavljena terenska organizacija Osvobodilne fronte. Terenski odbor je bil med prvimi ustanovljenimi organizacijami OF in je delal zelo uspešno. V odboru so bili:

Ivan Rakef, Jože Smrke, France Smrke, Ivan Vehovec, Stane Vehovec in dr. Ludvik Žnidaršič. Sekretarske posle je prevzel dr. Ludvik Žnidaršič.

Odbor je začel takoj z živahnim in razgibanim terenskim delom v trgu, kakor tudi po okoliških vaseh. V teku so bile tudi priprave za določitev članov v rajonski odbor, v katerega naj bi poleg občine Žužemberk zajeli še občino Dvor. Vse te predpriprave so bile izvedene na sestankih z vaškimi zaupniki. Obenem pa so tekli tudi razgovori o organizaciji vaških zaščit.

Poleg vsega tega dela je imela terenska organizacija stalne stike in povezavo s sekretarjem organizacije OF Stična Vilijem Švalom, na Krki z Venčeslavom Winklerjem in v Zagradcu z dr. Jožetom Benigarjem in Ivanom Hrovatom.

Za te povezave so skrbeli Stane Vehovec, France Smrke in Ludvik Žnidaršič.

Prek terenske organizacije v Stični smo dobivali partizansko literaturo in propagandni material, ki so ga prenašali Gaber Beršnak, Lado Lavrič, Rafael Simčič in Stane Vehovec. Posebno veliko tega materiala je prenesel dr. Ludvik Žnidaršič, ki je kot zdravnik večkrat moral po službenih opravkih v Ljubljano in se zato Italijanom ni zdel sumljiv in tudi ni bil pod strožjim nadzorstvom.

Za boljšo povezavo z vaškimi zaupniki, boljše obveščanje in bolj pospešeno delo na terenu je bil v prvi polovici septembra 1941 ustanovljen rajonski odbor OF, v katerem so bili:

dr. Ludvik Žnidaršič kot sekretar ROOF za organizacijo in propagando, za čim tesnejšo povezavo po politični liniji z OOOF Stična, Grosuplje in Novo mesto;

France Smrke, vojaški referent za organizacijo vaških zaščit in za povezavo z mladinci, delegat za OOOF Stična in Novo mesto po vojaški liniji;

Jože Smrke, referent za preskrbo partizanskih enot, za zbiranje orožja, za agitacijo in propagando;

Jule Smrke, za obveščevalno službo in organizacijo vaških zaščit;

Ivan Rakef, za obveščevalno službo;

Ivan Vehovec, za agitacijo in propagando in zbiranje orožja;

Stane Vehovec, za agitacijo in propagando, za preskrbovanje partizanskih enot in delegat OOOF Stična.

Za vasi:

Ivan Črnagoj, za Gradenc in Bogdanjo vas;

Franc Škufca, za Malo in Veliko Lipje ter Klopce;

Jelka Kožuh in Janez Nose, za Sela, Vrh, Visejc in Plešivico;

Jože Rojc, za Lopato, Ratje, Hinje in Prevole;

Verona Kastelic, za Žvirče;

Tone Blatnik, za Zafaro in Cvibelj;

Viktor Vovk in Slavko Jarc, za občino Dvor.

Po ustanovitvi okrožnega odbora OF Novo mesto se je rajonski odbor Žužemberk takoj povezal z njim. Imel pa je še vedno organizacijske in osebne vezi z okrožnim odborom OF Stična, kar je zelo krepilo delo za razvijanje osvobodilnega gibanja v Suhi krajini.

V mesecu septembru 1941 je prejel terenski odbor od okrožnega odbora OF Novo mesto priporočilo, naj pritegne k sodelovanju za NOB čimveč ljudi, predvsem pa se je treba povezati tudi s tistimi, ki so bolj klerikalno usmerjeni, in stopiti z njimi v stik.

Že so se začele širiti na skrivaj govornice in namigovanja, da nekdanji člani telovadnega društva Orel snujejo s podporo duhovščine in klerikalnih veljakov nekakšno organizacijo kot protiutež naprednemu odporniškemu gibanju. Tudi sestali so se že večkrat v župnišču v Žužemberku, Zagradcu in Ambrusu in na teh sestankih so se dokončno dogovorili, da bodo tudi v Žužemberku organizirali in ustanovili belo gardo. Po temeljitem pretehtanju je terenski odbor sprejel sklep, da za sedaj ne bo sprejel predloga OOOF Novo mesto, marveč bo počakal na nadaljnji razplet dogodkov.

Da je bil sprejeti sklep pravilen in stališče terenskega odbora umestno, je kmalu pokazal kasnejši razplet dogodkov. Organizatorji bele garde kakor tudi njihovi somišljeniki in sodelavci niso imeli zaenkrat o obstoju terenske organizacije, njeni sestavi in sodelavcih nobenega pravega oprijemljivega dokaza. Sumili pa so, da mora nekaj biti, in so tudi dali vedeti ob raznih »privatnih« razgovorih, da je neka povezana družba, ki daje pobude in usklajuje razne akcije, ki so bile enotne in precej pogostne. Zato so na vse pretege vohljali. Dobili so nekaj podatkov o udeležbi mladincev pri napadu na Bučko.

V prvi vrsti so sumili nekdanje člane Sokola in mladino iz naprednih družin, seveda pa tudi vse tiste, ki niso hoteli stopiti v njihove vrste. Negotovost jih je nekako prisilila, da so iskali osebne stike s posamezniki, da bi jih pritegnili v svoje vrste in zvedeli od njih kakšne podatke. S tem namenom se je tudi zglasil pri dr. Ludviku Žnidaršiču njegov sosed Jože Škrbe. Predstavil se mu je kot pooblaščenec farovža in izrazil željo, da bi se pogovorila o sodelovanju in morebitnem pristopu v njihove vrste, obenem pa je želel dobiti tudi kakšne podatke o delovanju somišljenikov OF. Dr. Ludvik Žnidaršič je precej vedel, kam »pes taco moli«. Odločno in gladko je odbil to snubljenje in ni maral niti slišati o kakšnem sodelo-

vanju. Pribil pa je še prav krepko: »Sem samo zdravnik in se za druge takale politične stvari prav nič ne zanimam in mi tudi prav nič mar niso.«

Kmalu po tem razgovoru je bila sklicana v Žužemberku dekanjska konferenca, ki se je je udeležil tudi neki delegat-laik iz Ljubljane, najbrž delegat belogardistične centrale oziroma štaba. Da se pa na tem sestanku niso obravnavale cerkvene in verske zadeve, ampak v prvi vrsti politična stališča duhovščine do osvobodilnega gibanja, je videti že po tem, da so določili belogardistični štab za ta predel Suhe krajine, kar je bilo sklenjeno že na sestanku v Ambrusu, in postavili za komandanta Jožeta Škrbeta.

Po tej konferenci se je dejavnost belogardistov močno razmahnila: kar naprej so imeli sestanke, vohljali so za pristaši OF ter agitirali za vstop v svojo organizacijo od hiše do hiše.

Tudi Italijani so postajali živahnejši in podjetnejši, posebno tajna policija. Sumili smo, da so Italijani že povezani z belogardisti, odkoder naj bi dobivali poročila, namige in podatke o delu in simpatizerjih Osvobodilne fronte. Neutrudno so stikali za vsem in se začeli zanimati tudi za tiste, ki so jih puščali do zdaj v miru. Zato je imel dr. Ludvik Znidaršič po razgovoru z Jožetom Škrbetom stalne preiskave in od takrat so ga tudi strožje nadzirali. Pa tudi drugi člani in sodelavci so bili sumljivi in so tudi pri njih bile večkratne preiskave. Sodu pa je izbilo dno, ko je eden naših somišljenikov in zaupnikov v gostilni nekdanjega klerikalnega župana in veljaka Karla Lavriča v pijanosti izblebetal nekaj o delu Osvobodilne fronte in pri tem nehote imenoval tudi nekaj članov terenskega odbora. Zaradi tega je morala terenska organizacija čimbolj zakriti svoje delo in sestanke, in delo omejiti na najnujnejše.

Ravno v tem času je terenski odbor zbiral prostovoljce za napad na Bučko. Vključili so se v novomeško četo, ki je taborila na Brezovi rebri oziroma na Frati in je bila določena, da bo z mokronoško četo napadla nemško postojanko.

Mladince je bilo treba opremiti z vsem potrebnim, z obleko, obutvijo in z orožjem. Govorice o vseh teh pripravah pa so nekako prišle v javnost in tako seveda tudi na uho Italijanom oziroma beli gardi. Italijani so takoj začeli ustrezno ukrepati in poostriili nad mladinci nadzorstvo, zato udeležba ni bila tolikšna kot je bilo prvotno prijavljenih.

Napada na Bučko 29. oktobra 1941 so se udeležili:

Edi Valant iz Žužemberka, rojen 12. 6. 1921.

V bojih pri napadu na Bučko je bil ranjen. V roški četi je bil namestnik komandirja. V nemški ofenzivi v oktobru 1942 so ga ujeli in pri Starem logu ustrelili.

Dare Vrce iz Žužemberka, rojen 13. 4. 1921.

Po napadu na Bučko se je vrnil bolan domov. Zaradi ovadbe so ga zaprli v Novem mestu. V marcu 1942 je stopil v Zahodnodolenjski odred, bil v zaščitnem bataljonu glavnega štaba in komandir čete v Cankarjevi brigadi. 1. maja 1943 je bil v bojih pri Šentrupertu hudo ranjen in je med prevozom v bolnico pri Globadolu podlegel.

Tomaž Škufca iz Malega Lipja, rojen 8. 11. 1915.

Po napadu na Bučko je prišel domov in se je 20. marca 1942 priključil dolenskem bataljonu. Bil je v Cankarjevi brigadi in zaščitnem bataljonu XV. divizije kot kapetan. V borbah za Žužemberk je 5. marca 1944 pri Zafari padel.

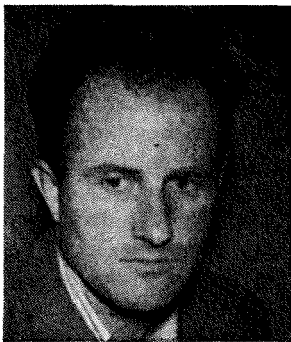
Štefan Iskra iz Ajdovca, rojen 8. 10. 1910.

Leta 1941 je vstopil v dolenski odred in bil nato na TV-postaji 4. Nemci so ga ujeli in zaprli v Novem mestu. Ušel je in bil do konca vojne na TV-postaji 16 in 15.

Tone Potočar iz Stavče vasi.

Po napadu na Bučko je prišel domov in je v letu 1942 vstopil v belo gardo. Zdaj živi v emigraciji.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Zgodovina **Proletarske enote na Slovenskem**

NOB Franci Strle (Nadaljevanje)

Ustanovitev proletarske udarne brigade

Vodstvo osvobodilnega gibanja je že sredi maja 1942 spremenilo svoj nikalni odnos do ustanavljanja brigad. K tej spremembi niso pripomogle samo izkušnje in smernice, izhajajoče iz razvoja osvobodilnega boja v osrednjih predelih Jugoslavije, marveč tudi veliki uspehi slovenske partizanske vojske, ki se je sredi maja 1942 pomnožila že na več tisoč borcev. Po pričevanju Mare Romihove, s Poti na Drenikov vrh 7 v Ljubljani, kjer se je tajno zadrževal Edvard Kardelj-Krištof, vemo ne samo to, da je vodstvo osvobodilnega gibanja imelo namen ustanoviti proletarsko udarno brigado, ampak tudi to, kako ji bo dalo ime. Takrat si je CK KPS prek Varnostno-obveščevalne službe na vse kriplje prizadeval, kako bi rešil iz krempljev fašistične policije svojega organizacijskega sekretarja Toneta Tomšiča-Gašperja, vsi poskusi rešitve pa so spodleteli in Tone Tomšič je bil 16. maja 1942 obsojen na smrt. V dneh po tej obsodbi je prišel h Kardelju, Pot na Drenikov vrh 7, Boris Kidrič-Peter in med drugim dejal: »Če se nam ne posreči, da v zadnjem hipu rešimo Toneta, mora naša prva brigada nositi njegovo ime!« Te zgodovinske besede je mogel Boris Kidrič izreči 17. ali 18. maja 1942, zakaj že dan pozneje, 19. maja 1942, je vodil sestanek Izvršnega odbora osvobodilne fronte v stanovanju dr. Richarda Gregorčiča v Polju pri Ljubljani, nato pa je ta del Izvršnega odbora prek Podlipoglava odšel na osvobojeno ozemlje v Suho krajino, z njim pa tudi Boris Kidrič.

Dasi je namen vodstva osvobodilnega gibanja, da ustanovi proletarsko udarno brigado jasno izpričan že od 18. maja 1942 dalje, pa se je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet po mučeniški smrti Toneta Tomšiča, ki so ga Italijani usmrtili 21. maja 1942 v Gramozni jami, odločilo najprej samo za proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča, ki naj postane jedro kasnejši brigadi. Očitno je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet samo čakalo, da razmere za ustanovitev udarne brigade dozori. Od ustanovitve 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča 12. junija 1942 na Zapotoku je minilo komaj 18 dni, ko je Glavno poveljstvo že izdalo naredbo za ustanovitev 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča.

Z naredbo o ustanovitvi 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki jo je izdalo 30. junija 1942, štaboma III. in V. grupe odredov tudi določilo, kako naj za proletarsko udarno brigado izbere moštvo. Žal ta naredba ni ohranjena. Način izbora borcev

v enotah III. grupe odredov je razviden iz druge naredbe, ki je izšla 10 dni kasneje, in iz naredbe poveljstva III. grupe odredov z dne 14. julija 1942, ki pravi: »Po odloku Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet mora vsaka četa III. grupe odredov prekomandirati 4 tovariše v 1. proletarsko udarno brigado Toneta Tomšiča. V tem številu je všteta naredba III. grupe odredov, ki je določala po 2 partizana iz vsake čete. Ti tovariši morajo bili delavskega ali kmečkega socialnega porekla, politično neoporečni, preizkušeni in zanesljivi borci, dobro opremljeni in oboroženi. Za kvaliteto teh tovarišev odgovarja politkomisar. Zbirališče je v Zapotoku pod Kureščkom. Prekomanda naj se izvrši takoj po prejemu te naredbe...«

Glede na jakost III. grupe odredov oziroma glede na število čet bi se moralo na Zapotoku zbrati kakšnih 120 izbranih partizanov. To pa se ni uresničilo. Prvič zaradi tega ne, ker je naredba z dne 14. julija 1942 o dodatnem številu prostovoljcev za proletarsko udarno brigado vnesla nekoliko zmede, kar je privedlo do zakasnitve, drugič pa je uresničitev te naredbe preprečila velika italijanska ofenziva, ki se je na področju Krima začela 16. julija 1942. Ta ofenziva je deloma blokirala Krimski odred, pa tudi zveze s Polhograjskim (Dolomitskim) odredom. Glede Zidanškovega bataljona obstaja podatek, da so se prostovoljci iz 1., 2. in 3. čete, ki so bili odšli proti Zapotoku 18. julija, vrnili v bataljon 23. julija 1942. Verjetno se je tako zgodilo tudi s prostovoljci iz 2. bataljona Kočevskega odreda. Upravičeno pa lahko domnevamo, da so se na Zapotoku zbrali vsaj tisti prostovoljci in v takem številu, kot jih je določala prvotna naredba, torej po dva iz vsake čete. To mi je potrdila tudi Mica Šlandrova, ki je izjavila, da sta z Ivanom Jakičem-Jerinom po prejemu naredbe Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet odšla v Zapotok in tamkaj odbrala kakih 30 borcev za proletarsko udarno brigado, ki so tudi prišli na ustanovitev brigade v Ambrus.

Ustanovitev 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča namreč ni potekala tako, kot je predvidelo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, pa tudi ne tako, kot je zapisano v zgodovinskih spisih in knjigah. Vzrok za to je bilo zelo zapleteno zbiranje prostovoljcev, po 2 oziroma 4 iz vsake čete, pa tudi slabe zveze (samo kurirske) med bataljoni in četami, ki so bile razmeščene na svojem terenu, tako da je bilo z zamudami treba računati tudi brez italijanske ofenzive. Zelo čudno je, kako da se ne ni Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet poslužilo enakega načina za ustanovitev brigade, kot ga je določilo za ustanovitev 1. (slovenskega) proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča, namreč naj vsak bataljon določi najboljšo četo, ki naj jo izpopolni še z najboljšimi borci drugih čet. Prednosti tega načina izbora borcev za enote s posebnimi nameni so očitne, pravzaprav v razmerah neprenehnega bojevanja tudi nujne, saj morajo biti borci stalno pripravljene na spopade. S popolnoma novim in posamičnim izborom pa stalne in neprekinjene pripravljenosti na boj ni mogoče takoj doseči, ker vedno mine nekaj časa, preden se ljudje privadijo drug drugemu in poveljujočemu.

Ce bi zbiranje prostovoljcev za 1. slovensko proletarsko udarno brigado potekalo v relativnem zatišju na osvobojenem ozemlju in če bi enote razpolagale z naj-sodobnejšimi sredstvi za hitro prenašanje sporočil in ukazov, seveda ne bi bilo prišlo do zapletov in težav, ki so povzročile, da si glede kraja in datuma ustanovitve še danes nismo enotni. Kaže pa, da se je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet slabosti izbora borcev za proletarsko udarno brigado hitro zavedelo, pa ga je opustilo že v procesu ustanavljanja drugih dveh njenih bataljonov, in tudi pozneje ni takega načina izbora moštva ponovilo pri nobeni brigadi več.

Ustanovitev 1. slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča moramo pojmovati kot proces nastajanja, oziroma preraščanja 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča v brigado z enakim imenom. 1. slovenska proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča je bila ustanovljena na prav poseben način, na način, ki se ni ponovil pri nobeni drugi slovenski brigadi več. Zaradi tega je

treba tudi datum njenega nastanka določiti drugače kakor za pozneje nastale brigade. Sicer pa zgodovinarji sami takega datuma nimajo pravice določati, oni ga lahko le ugotove. Nobenega razloga ni, da bi datum ustanovitve brigade kakorkoli premikali, zakaj 16. julij 1942 smo kot dan ustanovitve brigade tomšičevci praznovali že za prvo obletnico, 16. julija 1943, in tako dalje vsako leto do današnjih dni. Potrebno pa je popraviti ustanovni kraj, oziroma ugotoviti, na katere datume in v katerih krajih se je brigada dopolnjevala z novoustanovljenimi enotami. Ponovno moram poudariti, da 1. (slovenska) proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča ni bila ustanovljena v vasi Cesta pri Starem logu, ampak v Ambrusu, kjer so se 16. julija 1942 zbrali prvi prostovoljci iz III. in V. grupe odredov in štab brigade, bilo pa jih je nekaj čez 100. Ti prostovoljci so se začasno uvrstili v 2. bataljon, 1. bataljon z imenom Proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča, ki je obstajal že od 12. junija 1942, pa zaradi bojevanja in slabih zvez ni prišel k slovesni ustanovitvi brigade. Kajpak moram svojo ugotovitev, da 1. slovenska proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča ni bila ustanovljena na Cesti pri Starem logu, ampak v Ambrusu, dokazati. To bom deloma naredil s pričami, deloma pa z natančno razčlenbo dogodkov iz tistih dni.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki se je tedaj zadrževalo na Novem Bregu pri Starem logu, je imelo dosti razlogov, da pohiti z ustanovitvijo brigade. Najpomembnejši je bil pač ta, da je bila na vidiku velika italijanska ofenziva. Od 5. do 8. julija 1942 je bila na Rogu partijska konferenca. Ob njenem zaključku je k Ivanu Jakiču-Jerinu stopil Boris Kidrič in mu dejal, da so ga predvideli za komandanta Proletarske udarne brigade in naj se na to pripravi, naredba o tem bo izšla v kratkem. Boris Kidrič je 7. julija 1942 obiskal Dakijev proletarski udarni bataljon v Lazah pri Ambrusu, vendar Dakiju še ni omenjal, da bo postavljen za namestnika komandanta proletarske udarne brigade. To je Dakiju omenil šele Franc Leskošek-Luka, ki je 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča obiskal dva dni pozneje v Ambrusu, torej 9. julija 1942, ko so pokopavali padlega borca Kanalčka. Da je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet takrat že določalo vodilne brigadne funkcionarje, se spominja tudi Niko Šilih-Boris Nikič, predvsem pa to potrjuje ohranjena naredba Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 10. julija 1942 štabu III. grupe odredov, s katero je Jerina (Ivana Jakiča), dotedanjega namestnika komandanta III. grupe odredov, imenovalo za komandanta, tovarišico Mico (Šlandrovo), ki je pred kratkim prišla iz Ljubljane in se je tedaj zadrževala nekje v III. grupi, pa za politkomisarja 1. proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča. Omenjena tovariša sta morala novo službeno mesto nastopiti takoj. V štab III. grupe odredov je ta naredba prišla dan ali dva kasneje, zakaj že 14. julija 1942 je štab te grupe odredov izdal svojo naredbo o dopolnilnem številu borcev za to brigado. Zanimiv je tudi terminus reorganizacija, ki ga Glavno poveljstvo uporablja v uvodnem stavku, ko pravi: »V zvezi z reorganizacijo 1. proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča dajemo sledečo NAREDBO...« To pomeni, da je Glavno poveljstvo le še izpopolnjevalo tako rekoč že ustanovljeno brigado, predvsem pa izbiralo, pretresalo in zamenjavalo prvotno predvideni komandni kader z novimi tovariši. Prav tako je zanimivo, da podobna naredba V. grupi odredov ni v delovodniku Glavnega poveljstva nikjer vpisana, to pa pomeni, o tem lahko upravičeno sklepamo, da sta bila Niko Šilih-Boris Nikič in Stanko Semič-Daki določena za namestnika političnega komisarja oziroma za namestnika komandanta proletarske udarne brigade že v naredbi z dne 30. junija 1942. Najbrž je bil s to naredbo predviden za političnega komisarja proletarske udarne brigade Jože Nose-Tone Špan, kot se spominja Jože Lepin-Ris, vendar pa je Glavno poveljstvo hitro spremenilo svojo odločitev, tako da Jože Nose-Tone Špan ni nikoli prišel v Tomšičevo brigado.

Tako Ivan Jakič-Jerin kot tudi Mica Šlandrova sta mi vsak zase, brez da bi jima za tako pripovedovanje dal kakršnoli povod, povedala, da je ob prihodu naredbe Glavnega poveljstva za njuno imenovanje in za dodatno število borcev za proletarsko udarno brigado z dne 10. julija 1942 v štabu III. grupe odredov prišlo do hudega spora med političnim komisarjem Antejem Novakom in komandantom Mirkom Bračičem-Bradačem. Ta spor je nastal po vrnitvi Anteja Novaka s partijske konference na Rogu, ki je, kot je znano, nastopila proti samovolji oziroma tako imenovanemu »vojvodstvu«. To omenjam le kot podatek, da bi lahko razumeli, zakaj štab III. grupe odredov ni kar tri dni izdal svoje naredbe za dopolnilno število prostovoljcev za proletarsko udarno brigado. Štab III. grupe odredov takrat praktično ni več deloval, ker politični komisar in komandant sploh nista govorila, oziroma sta se drug drugemu izogibala. Oba sta ločeno odjezdila v Glavno poveljstvo, Bračič sam, Ante Novak pa se je priključil Ivanu Jakiču-Jerinu in Mici Šlandrovi. Z Mačkovca so odjezdili v noči na 16. julij 1942 v spremstvu kakih 12 borcev. Tega dne se je začela velika italijanska ofenziva na področju Krima. Ivan Jakič-Jerin se spominja, da so med ježo v Dobrepoljski dolini naleteli na množice italijanskega vojaštva in so se morali temu vojaštvu na daleč ogniti. Na Smuki, kamor so prijezdili še dopoldne, je Ivan Jakič-Jerin pustil konja in spremstvo, nato pa se je z Mico Šlandrovo vkrcal v osebni avtomobil Glavnega poveljstva, z njima je bil menda tudi glavni komandant Peter Strugar (Franc Leskošek). Odpeljali so se v Ambrus, kjer so jih že čakali zbrani prostovoljci za proletarsko udarno brigado. Bilo jih je nekaj čez 100. Tam bi se bil moral zbrati tudi 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča, ki pa je pod Dakijevim vodstvom šaril nekje na oni strani Krke in so ga, kot se spominja Niko Šilih-Boris Nikič zaman iskali.

Mica Šlandrova se je že od prejema naredbe na Mačkovcu otepala imenovanju za političnega komisarja proletarske udarne brigade. Najbrž je to tudi takoj sporočila Glavnemu poveljstvu, vsekakor pa je po prihodu v Suho krajino nemudoma nadaljevala pot proti Novemu Bregu. Na javki Glavnega poveljstva v Starem logu je srečala Ivana Kavčiča-Nandeta ter mu potožila svoje skrbi in tegobe glede tega imenovanja. Nande pa ji je dejal, naj si ne dela skrbi, ker je Glavno poveljstvo njega potegnilo iz Ljubljane in ga določilo za političnega komisarja 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča. S tem pričevanjem Mice Šlandrove je dokazano, da je še pred 16. julijem 1942 obstajal popolni štab (s komandantom, političnim komisarjem, z namestnikom komandanta in namestnikom političnega komisarja brigade) Proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča. To nam potrjuje tudi vpis dopisa štaba 1. prolet. udarne brigade s prošnjo za navodila, ki je bil v delovodniku Glavnega poveljstva zabeležen 15. VII. 1942 pod številko 123/2.

Prostovoljci za proletarsko udarno brigado s področja V. grupe odredov so se zbirali v Podstenicah. Glede na število čet v V. grupi bi se moralo iz treh odredov te grupe zbrati kakšnih 90 prostovoljcev. Pri zbiranju prostovoljcev iz V. grupe ni bilo nobene zmede s kakšno dodatno naredbo o dopolnilnem pošiljanju prostovoljcev, pa tudi ne ovir v obliki italijanske ofenzive, zato lahko sklepamo, da je velika večina teh prostovoljcev pravočasno prišla v Ambrus, gotovo kakšnih 70. Prostovoljci iz Belokranjskega odreda so zakasnili in prišli v sestav brigade na Smuko šele po boju na Topli rebri. K številu prostovoljcev iz V. grupe odredov moramo prišteti še tiste, po katere je šel Niko Šilih-Boris Nikič v Smrekarjev Šolski bataljon v Podlipoglav, pa one, ki jih omenja Mica Šlandrova, da sta jih z Jerinom odbrala na Zapotoku (kakih 30) in so tudi pravočasno prišli v Ambrus ter se vključili v proletarsko brigado. Torej je število nekaj čez 100 prostovoljcev, ki so se zbrali v Ambrusu za slovesno ustanovitev 1. slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča, dokaj točno določeno.

Očitno je bila v Ambrusu razglašena slovesna ustanovitev Proletarske udarne brigade, saj se tega dogodka v Ambrusu poleg Ivana Jakiča-Jerina medlo spominja

Dr. Aleš Bebler-Primož, fotografiran jeseni 1942 med potjo na Primorsko. Dr. Aleš Bebler je dal 22. marca 1942 na Travnici gori pobudo za ustanovitev Dakijeve letеče patrulje, kot politični komisar 3. grupe odredov pa je s psevdonimom Andrej Tratnik 24. aprila 1942 podpisal naredbo o preimenovanju patrulje v proletarsko udarno patruljo, ki se ji dovoljuje nositi proletarski znak (rdečo zvezdo z vikanim srpom in kladivom rume-ne barve). Pet dni pozneje 29. aprila 1942, je s tem imenom podpisal naredbo o ustanovitvi Proletarske udarne čete, 1. junija 1942 pa je kot namestnik komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet podpisal naredbo o načinu ustanovitve 1. (slovenskega) proletarskega bataljona »Tone Tomšič«

tudi Niko Šilih-Boris Nikič. Temu pa je dokaz tudi spominska plošča v Ambrusu, ki pomotoma navaja, da je bil tam 14. junija 1942 ustanovljen 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča (v resnici je bil ustanovljen 12. junija 1942 na Zapotoku). Kaže, da se je nekomu ali več tovarišem, ki so 1951 postavljali te plošče, nekaj svetlikalo o ustanovitvi v Ambrusu, niso pa se spomnili, da je šlo pravzaprav za ustanovitev proletarske udarne brigade oziroma za ustanovitev njenega drugega bataljona. Podrobnosti o ustanovitvi 1. slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča v Ambrusu doslej še niso znane. Pač pa je gotovo, da je bilo moštvo zbranih prostovoljcev oziroma drugega bataljona še istega dne, to se pravi 16. julija 1942, s kamionom v dveh vožnjah prepeljano iz Ambrusa na Smuko. Kamion je bil velik in je naenkrat lahko prepeljal do 60 borcev. S Smuke je ta del Tomšičeve brigade s patruljami in bojnimi skupinami posegel v boje z Italijani, ki so bili prodrli na področje Roga iz Dolenjskih Toplic oziroma iz Soteske, kot povzemam po dr. Metodu Mikužu. To pa mi je potrdil tudi Jože Lepin-Ris. Gre za boje pri Komolcu, ki so po Mikužu bili 17. julija 1942, Italijani pa so v teh bojih po lastnih navedbah utrpele 5 mrtvih in 11 ranjenih.

Zakaj se Daki ni udeležil ustanovitve v Ambrusu

Zapisali smo že, da Stanko Semič-Daki s 1. (slovenskim) proletarskim udarnim bataljonom Toneta Tomšiča ni prisostvoval slovesni ustanovitvi brigade z enakim imenom, ki je bila 16. julija 1942 v Ambrusu. Zdaj moramo natančno pojasniti, kako je do tega prišlo in kdaj se je Daki s proletarskim udarnim bataljonom naposled le vključil v brigado.

Znano je, da je 9. julija 1942 z Dakijem v Ambrusu govoril komandant Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek-Peter Strugar, sicer bolj znan po partizanskem imenu Luka. Bataljonu je določil novo operacijsko področje

na ožjem prostoru Suhe krajine, ki so ga sicer varovale enote Zahodnodolenjskega odreda. V dogovoru s komandantom tega odreda Martinom Kosom-Martinovim, je Daki eno četo usmeril proti Zagradcu, eno proti Žužemberku, s tretjo pa je okreplil enote Dušana Svare-Duleta v predelu Kompolj in Strug. Nekaj dni za tem je Daki dobil nalog od komandanta Glavnega poveljstva, naj bataljon osredotoči in v sodelovanju z Efenkovo četo zavzame Žužemberk, ki so ga enote Zahodnodolenjskega odreda že dalj časa oblegale. Ker sta bili dve četi razmeščeni ob reki Krki blizu skupaj, je bilo treba k Žužemberku prepeljati le še četo, ki je bila na položajih pri Kompoljah. Četo so, kot se spominja Daki, v Male Lašče prepeljali s kamionom Zahodnodolenjskega odreda, od tu pa se je primaknila k Žužemberku. To je moglo biti 12. julija, zakaj 13. julija 1942 zarana so Italijani v varstvu tankov pobegnili iz Žužemberka. Ivan Kovačič-Efenka, ki je s svojo četo iz sestava Zahodnodolenjskega odreda prekoračil Krko, da bi Italijane v Žužemberku napadel od Zafare oziroma Cviblja, je prvi opazil, da se Italijani več ne oglašajo iz Žužemberka. Poslal je patrolje, ki so ugotovile, da Italijanov v Žužemberku ni več, nakar so enote 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča in Efenkova četa vkorakale v Žužemberk. V osvobojeni Žužemberk se je pripeljal tudi komandant Glavnega poveljstva Franc Leskošek in še istega dne odredil ustanovitev komande mesta Žužemberk, ki je prva znana komanda mesta na osvobojenem ozemlju v Sloveniji, za komandanta pa imenoval Franceta Smrketa-Jošta, dotodanjega komandirja 1. čete 3. bataljona Zahodnodolenjskega odreda, ki je vkorakala v Žužemberk nekaj za proletarskim udarnim bataljonom Toneta Tomšiča in za Efenkovo četo.

Datum prve osvoboditve Žužemberka 13. julij 1942 je preverjen in ga Stanko Semič-Daki v najnovejših spominih pravilno navaja. Pač pa je pomotoma prej opisal veliko zmago, ki sta jo Ludvik Praznik-Suljo in Ivan Kovačič-Efenka s svojima četama izbojevala pri Marinči vasi nad 105. legijo črnosrajčnikov. Do te zmage je v resnici prišlo šele tri dni po osvoboditvi Žužemberka, 16. julija 1942 v opoldanskih urah, torej na sam dan ustanovitve 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča. Očitno je Stanka Semiča-Dakija po osvoboditvi Žužemberka zajelo zanj značilno prvinsko razpoloženje za boj in se za pozive Glavnega poveljstva, naj bataljon privede v Ambrus, najbrž ni dosti menil. V glavi so mu rojili načrti o zavzetju italijanske postojanke v gradu Soteska. Dokončno ga je k uresnitvi tega načrta podžgala velika zmaga Suljove in Efenkove čete med Lesami in Marinčo vasjo. Z Efenko sta svoje enote povedla v gozdove na Brezovo reber. Tam so pripravljali lestve in druge priprave za zavzetje gradu Soteska. Napad, očitno predviden v noči na 17. julij 1942, pa je odpadel zaradi prihoda velikih italijanskih okrepitev, ki so 17. julija 1942 zgodaj zjutraj odrinile na drugo stran Krke v gozdove Kočevskega Roga. Pač pa je tega dne neka patrolja Dakija, njegov proletarski udarni bataljon in Efenkovo četo v gozdovih Brezove rebri vendarle našla in mu izročila nalog Glavnega poveljstva, da mora z bataljonom in z Efenkovo četo nemudoma kreniti na področje Topla reber—Smuka. Na novo odrejeno področje sta 1. slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča in Efenkova četa prišla v noči na 18. julij 1942 in v ranih jutranjih urah napadla Italijane na Topli rebri, ki so se pasli po češnjah ali pa pohajali okoli vasi ter čuvali mule. Boj je trajal vse dopoldne, enote divizije Isonzo so se morale iz vasi umakniti, po lastnih poročilih so utrpele 5 mrtvih in 15 ranjenih, izgubile pa so tudi mnogo tovornih živali. Proletarci so utrpeli po pripovedovanju političnega komisarja Alojza Založnika-Nikole le enega hudo ranjenega, ki je kasneje umrl.

Ko je okoli poldneva Stanko Semič-Daki s svojimi proletarci in z Efenkovo četo do skrajnosti utrujen prišel na Smuko (po dolgem maršu se je bataljon v najhujši pripeki brez hrane bojeval še dobrih 7 ur), je tam že našel štab 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča in zbrane prostovoljce.

Ivan Jakič-Jerin, prvi komandant proletarske udarne brigade »Tone Tomšič«

Tu šele pa so Daki in njegovi proletarci izvedeli, da je bila med tem časom ustanovljena brigada, oziroma da so bili med tem časom preimenovani v prvo slovensko proletarsko udarno brigado.

Prva reorganizacija brigade na Novem Bregu

Ves ta čas, to se pravi 17., 18. in 19. julija 1942 so na Smuko prihajale nove skupine prostovoljcev, ki so ali zaostali zaradi italijanske ofenzive ali pa so bili dodatno odbrani za proletarsko brigado, s tem, zlasti pa s prihodom Dakijevega proletarskega udarnega bataljona, pa se je tudi približala prva reorganizacija brigade na Novem Bregu. To se je zgodilo 20. julija 1942.

Ob reorganizaciji na Novem Bregu, to je nekoliko višje nad vasjo Cesta pri Starem logu, je zbranemu moštvu obeh bataljonov govoril komandant Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Peter Strugar (Franc Leskošek), nato pa so bili proletarci pogoščeni z vinom in klobasami. Tako so si nekateri ta dogodek zapomnili kot slovesno ustanovitev Tomšičeve brigade, saj slovesno je zares bilo, kajti ob ustanovitvi v Ambrusu 16. julija 1942 ni bilo ne klobas in ne vina. V resnici je šlo na Novem Bregu le za reorganizacijo, zakaj 1. (slovenska) proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča je bila na Novi Breg poklicana čisto iz drugih razlogov. Niho Šilih mi je povedal, da so na Novem Bregu čakali ves dan, da Glavno poveljstvo odloči, ali bo spričo italijanske ofenzive vodstvo **osvobodilnega gibanja** (CK KPS, IOOF in Glavno poveljstvo ...) odšlo na Gorenjsko ali ne. Tomšičeva brigada je bila namreč določena, da ta premik vojaško zavaruje oziroma vodilne organe pospremi na Gorenjsko. Ideja za preselitev vodilnih organov slovenskega osvobodilnega gibanja na Gorenjsko pa tudi na Štajersko se tiste čase in pozneje večkrat pojavi, na srečo pa ni bila nikoli uresničena. Tudi 20. julija 1942 je bila po dolgi seji možnost odhoda na Gorenjsko zavrnjena, nakar je bilo odrejeno,

da Tomšičeva brigada odrine proti Mali gori in proti Mozlju in od tam napada italijansko ofenzivo v hrbet.

Po ustnih pričevanjih je bil ob reorganizaciji na Novem Bregu dokončno postavljen štab 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča. Komandant je bil Ivan Jakič-Jerin, politični komisar Ivan Kavčič-Nande, namestnik komandanta Stanko Semič-Daki in namestnik političnega komisarja Niko Šilih-Boris Nikič, torej tovariši, ki jih je Glavno poveljstvo predvidelo ali določilo že prej. Večje spremembe so nastale v bataljonih. Prvi bataljon je dobil za komandanta Kosto Dobravca (Staneta Bizjaka), za politično komisarko pa Mico Šlandrovo. Komandant drugega bataljona je postal dotedanji politični komisar 1. (slovenskega) proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča tovariš Alojz Založnik-Nikola, za političnega komisarja tega bataljona pa je bil imenovan Pepe Zornada-Frenk. Ob tej reorganizaciji so bili postavljeni tudi drugi funkcionarji, torej komande čet in vodniki vodov za oba, predvsem pa za 2. bataljon.

Da je bila prva reorganizacija Tomšičeve brigade na Novem Bregu izvedena 20. julija 1942 sklepam po beležki v delovodniku Glavnega poveljstva z istega dne, ki ima številko 139/III. in V. Očitno gre za imenovanje komandantov III. grupe, V. grupe in I. pr. udarne brigade T. T. Iz tega vpisa je tudi razvidno, da je bila proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča v začetku neposredno podrejena Glavnemu poveljstvu slov. partiz. čet. Je pa potem pod št. 157/42 z dne 23. julija 1942 vpisan tudi dopis štaba 1. prolet. udarne brigade s prošnjo za denar in dr. in predlog komandantov, ki prča, da je moralo do prve reorganizacije proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča priti še pred 23. julijem. V delovodniku Glavnega poveljstva pa je ta dan vpisano akcijsko poročilo 1. proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča, kar še ne dokazuje, da je do tega dne obstajal samostojni proletarski udarni bataljon, naprej pa brigada, ampak gre za vpis nekega zakasnelega akcijskega poročila, verjetno poročilo o boju z Italijani na Topli rebri.

Na tem mestu je treba nekaj reči še o številčnem stanju 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča na dan prve reorganizacije 20. julija 1942. Dakijev 1. slovenski proletarski udarni bataljon je ob ustanovitvi štel dve četi po 70 mož, v drugi polovici junija 1942 pa bi moral biti okrepljen še z eno četo iz Dolenjskega odreda, torej bi moral šteti kakih 200 mož. Alojz Založnik-Nikola pravi, da je imel bataljon veliko bojov in da so bile tudi izgube precejšnje, toda ob vključitvi v brigado je še zmeraj štel kakšnih 160 borcev. Ob ustanovitvi v Ambrusu je bilo kakih 100 prostovoljcev, kasneje pa jih je prišlo na Smuko še najmanj 30. Ob reorganizaciji na Novem Bregu so bili borci iz Dakijevega proletarskega udarnega bataljona in novi prostovoljci enakomerno razdeljeni v dva bataljona, le da sta v 1. bataljonu ostala kar dva komandirja ista. Mica Šlandrova je takoj po reorganizaciji naredila seznam borcev po socialni sestavi in se spominja, da je bilo v 1. bataljonu na spisku najmanj 140 tovarišev, ki so bili zares sami izbrani fantje in dobri borci. Potemtakem moremo sklepati, da je 1. slovenska prolet. udarna brigada Toneta Tomšiča ob tej prvi reorganizaciji štela najmanj 290 do 300 mož, razporejenih v dva bataljona in štab brigade.

Dva tretja bataljona

Po reorganizaciji je 1. slovenska proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča ostala na Novem Bregu še kakih pet dni, le ena četa je bila oddvojena ter poslana na položaje proti Kočevju pri vasi Mala gora. Daki piše, da je to bila četa, katere komandir je bil Albin Grajzer in je bila kasneje popolnoma izločena iz 2. bataljona Tomšičeve brigade ter dodeljena v zaščito Glavnemu poveljstvu. Tod so Italijani izpadali proti Staremu logu in so napadli tudi Albinovo četo, ki pa jih je odbila. Pri tem spopadu so imeli Italijani precejšnje izgube. Zgorel jim je kamion, v njem

Ivan Kavčič-Nande, prvi politični komisar proletarske udarne brigade »Tone Tomšič«, padel pri Sela Šumberku 1943

dva vojaka, pet pa jih je obležalo mrtvih. Koliko je bilo ranjenih, ni podatkov, ker se je morala Albinova četa umakniti, Italijani pa so svoje ranjence pobrali. Vse kaže, da je do tega boja prišlo 26. julija 1942, kar je mogoče sklepati po akcijskem poročilu štaba 1. prolet. udarne brigade Toneta Tomšiča iz tega dne, vpisanem v delovodnik Glavnega poveljstva 28. julija 1942.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je 27. julija 1942 izdalo 1. proletarski udarni brigadi Toneta Tomšiča povelje o premiku enega njenih bataljonov proti Kočevju. Prav tako je tega dne izdalo povelje o odhodu dveh patrolj na področje, katerega je zajela italijanska ofenziva. Ti dve patrolji sta odšli na pot 28. julija: ena je šla v smer Rašica—Rob—Osolnik—Krvava peč, druga pod vodstvom Edvarda Podlogarja-Vilija pa čez Ponikve, Lipljene in Ločnik proti Turjaku, na Želimlje in Zapotok. Ta druga patrolja se je vrnila v sestav brigade 1. avgusta 1942. Glavno poveljstvo je poročilo o tej patrolji prejelo še isti dan, vendar je v delovodnik za prispelo pošto vpisano 2. avgusta 1942. Po nekih podatkih pa se je patrolja iz 2. bataljona pri Mozlju spopadla s sovražno zasedo, vendar se je umaknila brez izgub. Nekako istočasno s prej omenjenima patroljama je bila poslana tudi patrolja v Kočevski odred, da od tam privede prostovoljce za proletarsko udarno brigado, ki zaradi italijanske ofenzive prek Zapotoka niso mogli priti v Suho krajino. Patrolja je štela 15 moških, vodil pa jo je Jože Lepin-Ris. Prišli so do jame nad Dragarji pri Medvedjeku. Tam so dobili Ivana Lokovška-Jana in Anteja Novaka, prostovoljcev pa ne, ker so se bili že razšli.

V času, ko so te patrolje odšle na pot, je brigada nastopila proti mobilni skupini divizije Isonzo, ki je 29. julija 1942 iz Semiča vdrla čez Uršna sela na področje Travnik—Ribnik in se utaborila v vasi Štale, odkoder je izpadala z močnimi bojnimi patroljami proti središču Roga. Verjetno je do napada tomšičevcev na Italijane v vasi Štale prišlo šele 30. ali 31. julija 1942, kar je mogoče sklepati po vpisu akcijskega poročila štaba 1. prolet. udarne brigade Toneta Tomšiča z dne 1. avgusta 1942, ki je bilo v delovodnik za prispelo pošto vpisano 2. avgusta. Nikakor pa ta boj

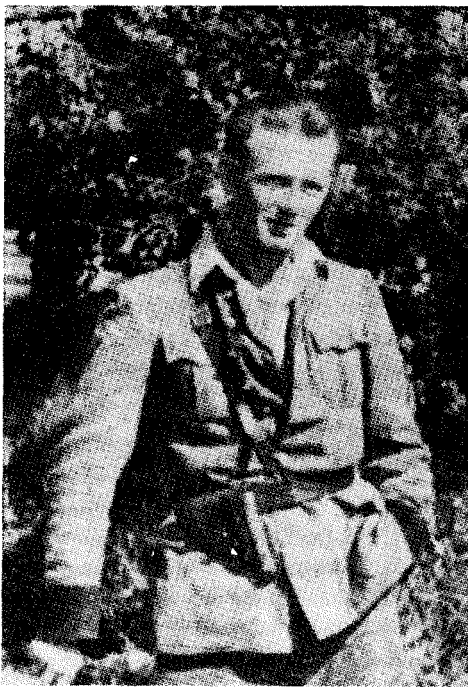
ni mogel biti 1. avgusta 1942, ker bi bil drugače zabeležen v dnevniku Glavnega poveljstva.

Pri Štalah so Italijani proletarce počakali na položajih, le da so jih pričakovali iz gozda, ne pa po planem. Ko so Italijani sprevideli napako, so prestavili težke strojnice, predvsem pa so začeli streljati z minometi. Večina min je letela predaleč, mnoge pa zaradi prhke zemlje niso imele učinka. Boji so trajali ves dan, za italijanske izgube ne vemo, Tomšičevi proletarci pa so utrpeli 1 mrtvega in 8 ranjenih.

Vlado Badovinac trdi, da se je po tem boju brigada vrnila na Novi Breg in v polni sestavi prisostvovala ustanovitvi 3. bataljona na Cesti pri Starem logu ter ob tej priložnosti celo izvedla slovesni mimohod, kar naj bi se zgodilo približno štiri dni po boju pri Štalah. To, da je bil 3. bataljon ustanovljen ob navzočnosti vsega dotedanjega brigadnega moštva, pa je malo verjetno. Po izjavi Jožeta Lepina-Risa je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 3. bataljon 1. proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča ustanovilo samega zase, in sicer že po odhodu brigade proti Ajdovcu in Čatežu oziroma na Gorjance. Sestavilo ga je tako, da je vanj vključilo četo Albina Grajzerja, ki je sicer spadala v 2. bataljon Tomšičeve, a jo je iz njega izdvojilo za lastno zaščito, dalje četo Ivana Kovačiča-Efenke in Zahodnodolenjskega odreda in Jankovo oziroma Gašperjevo četo iz 2. bataljona Kočevskega odreda, ki se je bila s področja pri Kočevski reki prebila na zahodne obronke Kočevskega Roga. Za komandanta 3. bataljona je imenovalo Antona Marinclja-Janka, dotedanjega komandanta 2. bataljona Kočevskega odreda, za političnega komisarja pa Franca Tavčarja-Roka, dotedanjega namestnika političnega komisarja 2. bataljona proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča.

3. bataljon 1. slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča je bil ustanovljen v vasi Cesta pri Starem logu, kar je mnoge zavedlo, da imajo ta kraj za ustanovni kraj vse brigade. Do te zamenjave oziroma pomote je prišlo zaradi bližine Novega Brega, kjer je bila prva reorganizacija brigade oziroma reorganizacija prvih dveh njenih bataljonov, predvsem pa zaradi tega, ker je bil 1951 glavni pobudnik za postavljanje spomenikov na krajih zgodovinskih ločnic z bojne poti Tomšičeve brigade pokojni Ivan Kovačič-Efenka. Tako je bil 1952 v spomin na ustanovitev brigade spominski kamen postavljen v Stari log namesto v Ambrus, ki je bil sicer znan tudi kot zagrizena postojanka belogardistov. Kraj ustanovitve tega 3. bataljona je torej znan, ni pa mogoče ugotoviti natančnega datuma. Gotovo je, da ta 3. bataljon ni bil ustanovljen julija meseca, ker se je proti koncu julija 1942 italijanska ofenziva proti operacijskemu področju 2. in 3. bataljona Kočevskega odreda šele začela, kot vemo, pa je bil bataljon ustanovljen šele po preboju Jankove-Gašperjeve čete na Kočevski Rog. Drugi dokaz za to sta dva vpisa v delovodnik Glavnega poveljstva. Prvi je naredba štabu Zahodnodolenjskega odreda za izpustitev tov. Efenke (Ivana Kovačiča) z dne 2. avgusta 1942, drugi z dne 4. avgusta 1942 pa priča o dopisu štaba zahodnodolenjskega odreda, s katerim le-ta sporoča, koliko so poslali ljudi v proletarsko ud. brigado. Jože Lepin-Ris pravi, da je bil ta 3. bataljon Tomšičeve ustanovljen šele 12. avgusta 1942, dva dni pred bitko s fašisti pri Dvoru.

Zanesljivo je dokazano s pričami in pisanim virom, da se je ta 3. bataljon 14. avgusta 1942 ob 5.30 spopadel z manevrsko grupacijo bataljonov črnosrajčnikov »M« na Jami pri Dvoru. Za napad na te fašiste so bile predvidene štiri čete s skupaj 209 ljudi. Z one strani Krke, z Vinkovega vrha bi morali fašiste napasti Efenkova četa in četa Krškega odreda, iz smeri Malih Lašč in Stavče vasi pa dve četi 3. bataljona proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča pod vodstvom Antona Marinclja-Janka. Proletarci pa so fašiste napadli samo na Jami pri Dvoru. Odlično se je izkazala četa Albina Grajzerja, ki je fašiste držala pod ognjem od 5.30 pa do 16. ure z enim težkim in dvema lahkima mitraljezoma. Umakniti se je morala šele po prodoru fašistov z Lopate, ki so grozili priti za hrbet. Utrpela je 6 ranjenih,

Niko Šilih-Boris Nikič, prvi namestnik političnega komisarja in kasnejši politični komisar brigade »Tone Tomšič«

italijanske izgube pa niso znane. Ivan Kovačič-Efenka je ponoči krenil z Malih Lašč čez Krko med Dvorom in Žužemberkom. Na Vinkov vrh je prispel v temni noči šele potem, ko so Italijani že zapustili Dvor in začeli prodirati proti Malim Laščam.

Z začetkom italijanske ofenzive na Kočevski Rog (3. faza) se je začel tudi konec tega 3. bataljona. Efenkova in verjetno tudi 1. četa sta prešli na drugo stran Krke. Albin Grajzer se je z enim vodom prebil v Suho krajino, od tam pa se umaknil na Pugled pri Ljubljani in se sploh ni več vrnil v brigado, Jože Lepin-Ris z drugim vodom pa je ostal v zaščiti vodilnih organov osvobodilnega gibanja. Ko so se ti organi 16. avgusta razdelili na tri dele, se je razdelil tudi Risov vod. Pri Albinu je ostalo 19 borcev, ki so spremljali skupino, s katero se je prebijal Edvard Kardelj. Albin Grajzer se s temi borci ni nikoli več vrnil v sestav proletarske udarne brigade. Tudi iz drugih enot tega 3. bataljona proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča je Glavno poveljstvo sestavljalo patrolje in zaščitne skupine, pa je tako bataljon praktično razteplo. Kompaktna sta ostala samo Efenkova četa in Risov vod, ki se pod vodstvom Antona Marinclja-Janka šele 7. septembra 1942 na Smrečniku vključita v sestav brigade.

Proti Badovinčevemu spominu, da je ustanovitvi 3. bataljona proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča v vasi Cesta pri Starem logu prisostvovala vsa brigada, govori ustanovitev drugega 3. bataljona, ki je nastal v Radohi na Gorjancih iz Džemsovega bataljona Belokranjskega odreda in iz strahotno izčrpanih borcev Šiškoovega bataljona, ki jih je prišlo na Gorjance samo 62. Kmalu po boju pri Štalah je okrnjeni 2. bataljon (brez Albinove čete) krenil in se prebil skozi vrzel v italijanskem obkolitvenem obroču nad Semiškim tunelom na Gorjance. Z njim so bili: inštruktor Glavnega poveljstva dr. Marijan Dermastia-Urban Velikanja, politični komisar brigade Ivan Kavčič-Nande Kovač in namestnik komandanta 1. slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča Stanko Semič-Daki. Nekako v istem času se je s Kočevskega Roga prebil tudi 1. bataljon, pri katerem sta bila komandant Ivan Jakič-Jerin in namestnik političnega komisarja proletarske udarne bri-

gade Niko Silih-Boris Nikič. Ta del brigade je 2. avgusta 1942 krenil s Podstenic čez Pogorelec, Toplo reber, Male Lašče, pri Dvoru prešel Krko in 3. avgusta prišel na področje Ajdovca. 5. avgusta je nadaljeval s pohodom na področje Strehanja vas—Medvedjek in 6. avgusta zvečer prekoračil železniško progo in cesto Ljubljana—Novo mesto med Velikim gabrom in Šentlovrencem ter 7. avgusta 1942 prišel k Zaplazu nad Čatežem.

V skladu s pooblastili, ki jih je imel inštruktor Glavnega poveljstva dr. Marijan Dermastia-Urban Velikonja, in ker skupaj s tistim delom štaba Tomšičeve (Ivan Kavčič-Nande in Stanko Semič-Daki) ni vedel, da je Glavno poveljstvo v vasi Cesta pri Starem logu že ustanovilo 3. bataljon, je to naredil še on. Kot smo že omenili je bil 3. bataljon ustanovljen na Žagi pod Gorjanci iz Džemsovega bataljona Belokranjskega odreda in borcev Šiškovskega bataljona. Komandant bataljona je postal Ivan Majnik-Džems, politični komisar pa Vasja Kogej. S priključenimi borci iz Džemsovega bataljona Belokranjskega odreda in z borci Šiškovskega bataljona II. grupe odredov je 1. slovenska prolet. udarna brigada pridobila kakih 110 novih borcev. Kot vemo iz pisanih poročil sta bataljona po reorganizaciji, ko so v 2. bataljonu znova ustanovili manjkajočo 2. četo, štela skupno 185 mož, razvrščenih v 6 čet z 11 puškomitraljezi. Kdaj natančno je bil ta 3. bataljon ustanovljen, ni raziskano. Vsekakor je 8. avgusta 1942, ko je Marijan Dermastia o tem pisal prvo poročilo, že obstajal. Točno pa vemo, da sta tako preurejena 2. in 3. (Džemsov) bataljon 1. slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča v noči na 10. avgust 1942 že napadla utrjena italijansko postojanko Ratež na cesti Novo mesto—Šentjernej, ki je z vzhodne strani varovala taborišče zloglasnega »štajerskega« belogardističnega bataljona pri Sv. Ani. Pri tem so prizadejali Italijanom kakšnih 30 mrtvih in več ranjenih, sami pa utrpeli 2 mrtva, 2 huje ranjena in 5 lahko ranjenih. Med ranjenci sta bila tudi namestnik komandanta Stanko Semič-Daki in politični komisar Ivan Kavčič-Nande, kar je pomenilo za proletarce nenadomestljivo izgubo.

Bataljona sta boj z Italijani, predvsem pa z belogardisti nadaljevala tako, da sta v noči na 14. avgust 1942 napadla lažni »štajerski bataljon« v gozdu blizu Sv. Ane pri Novem mestu. Po partizanskih poročilih sta pobila in ranila več kot 40 belogardistov, belogardisti pa so po lastnih poročilih v boju s proletarci utrpeli 3 mrtve in 4 ranjene, v boju zasedo Krškega odreda pa 4 mrtve in 2 hudo ranjena. Tomšičevi proletarci so v tem boju izgubili 4 mrtve in 9 lahko ranjenih. Dasiravno izgube belogardistov niso bile pretirane, so vendarle doživeli hud poraz. Glavni pomen zmage tomšičevcev je v tem, da so belogardiste pregnali iz gozdov pod okrilje italijanskih postojank in tako dokazali, da so beli z Italijani povezani ter navadni okupatorjevi hlapci, zakaj tudi med bojem s Tomšičevimi proletarci so Italijani belogardiste podpirali s topniškim ognjem in z ognjem iz težkih mitraljezov. Če te italijanske pomoči ne bi bilo, bi se bil boj z belogardističnimi zločinci vse drugače končal, zakaj pri tomšičevcih je vladalo pravo proletarsko udarno vzdušje. Vendar pa prvi odločilni obračun Tomšičeve z belogardisti, izdajalci slovenskega naroda, spada v čas, ko je bilo Tomšičevi brigadi že vzeto častno ime proletarska.

Preimenovanje v partizansko udarno brigado

V času, ko je 1. slovenska proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča izbojevala prve velike uspehe, predvsem pa uspešno kljubovala veliki italijanski ofenzivi, pa je prišla do izraza negativna vloga centralističnih posegov Kominterne. Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije je uspelo vzpostaviti radijsko zvezo s Kominterno, in sicer z oddajnikom iz Ambrusa. Prva ohranjena depeša Edvarda Kardelja je datirana s 1. avgustom 1942. Po tej zvezi je Kardelj sporočil v Moskvo

Bojna zastava 1. slovenskega proletarskega udarnega bataljona »Tone Tomšič«, ki so jo sardinjski grenadirji našli v skrivnem bunkerju na Pugledu na Kočevskem. Zastavo je po osnutku arh. Vlasta Kopača izdelala Milena Zor iz Ljubljane. Po pričevanju Vlada Badovinca je bila zastava razvita ob ustanovitvi 3. bataljona proletarske udarne brigade »Tone Tomšič« na Cesti pri Starem logu, potem so jo takoj spet spravili na varno. Tam je tudi prišla v roke Italijanom.

vest o ustanovitvi 1. (slovenske) proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča ter nepričakovano naletel na nikalni odziv. Edvard Kardelj o tem pravi: »Poleti 1942 smo prejeli v Sloveniji (prek Zagreba) depešo Kominterne iz Moskve, v kateri so kritizirali naziv »proletarska brigada« in zahtevali, da ga ne uporabljamo. Takrat smo lahko dobili zvezo z Vrhovnim štabom (Titom) samo prek Moskve. Ker nam Vrhovni štab o tem ni nič sporočil, smo sklepali, da soglaša s Kominternom. Zato smo preimenovali slovensko proletarsko brigado, ki smo jo osnovali prav tiste dni, v 1. (partizansko) udarno brigado. Šele konec 1942 smo zvedeli, da je tov. Tito odbil zahtevo Kominterne...«

Kajpak ni šlo samo za zunanje vzroke. Nekateri posamezniki iz Osvobodilne fronte, ki je takrat v vrhovih še imela značaj koalicije, so neprikrito nasprotovali rdeči zastavi s srpom in kladivom ter nazivu proletarska. Očitali so, da KPS ustvarja lastno vojsko. Čeprav je Boris Kidrič na partijski konferenci v Kočevskem Rogu spretno zavrnil taka podtikanja, pa se CK KPS zlasti spričo italijanske ofenzive in pojavov bratomorilske bele garde ni čutil dovolj močnega, da bi nasprotovanje do proletarskih enot pri svojih zaveznikih odločno zavrnil. Ravnal je pač nekoliko diplomatsko v prepričanju, da je važna notranja sestava partizanske vojske, ne pa zunanje manifestacije njene revolucionarnosti. Tako je prišlo do tega, da je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 11. avgusta 1942 izdalo naredbo, s katero je za ves čas osvobodilnega boja odpravilo proletarske enote na Slovenskem.

Naredba se glasi: »I. PROLETARSKI UDARNI BRIGADI TONETA TOMŠIČA, NA POLOŽAJU. V svrhu učvrstitve enotnosti partizanske vojske Glavno poveljstvo odreja:

1. Ime Proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča se ukinja. Imenuje se I. partizanska udarna brigada Toneta Tomšiča.

2. Znak peterokrake zvezde s srpom in kladivom se ukinja, namesto tega pa se nosi navaden partizanski znak in na desnem rokavu veliki črki U. B. (udarna brigada) iz rdečega blaga.

3. Rdeča zastava s srpom in kladivom se ukinja. Zastava udarne brigade je navadna partizanska zastava s črkami U. B. na belem polju.

Poveljstvo brigade naj takoj izvrši to poimenovanje in zamenjavo, edinicam pa naj objasni po navodilih in obrazloženju priloženo dnevno povelje...« Podpisana sta politični komisar Jernej Posavec (Ivan Maček) in komandant Peter Strugar (Franc Leskošek).

Ta naredba in priložene obrazložitve so med borci Tomšičeve brigade naletele na neugoden odmev. Mnogi so se izvršitvi ukaza upirali in proletarski znak nosili

še mesece po tem, mnogim pa so, kakor se spominja Mica Šlandrova, prišle solze v oči. Tomšičevci smo bili tako prikrajšani za naziv proletarska, ki smo ga pojmovali kot najvišje odlikovanje in ki nas je spodbujal v bojni vnemi, slovenski narod pa je bil prizadet tudi na občutku enakopravnosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, saj bi bila za proletarsko lahko razglašena še marsikatera brigada slovenske partizanske vojske.

Opomba o gradivu

Pri pisanju mi je služila za osnovo razprava »Notranjski odred in Tomšičeva brigada«, ki sem jo lani objavil v TV-15 od št. 17 do 32 (1971), Stanka Semiča-Dakija »Najboljši so padli«, 1. in 2. del, Zbornik VI., knjigi 3 in 4, izjave Mice Šlandrove, Franceta Smrketa-Jošta in Vlada Badovinca ter ponovni poglobljeni študij vsega gradiva.

DODATEK O AKCIJAH 1. SLOVENSKEGA PROLETARSKEGA UDARNEGA BATALJONA TONETA TOMŠIČA PO ARHIVSKIH VIRIH

Zbrano po informacijskih vestnikih XI. armadnega korpusa od 15. junija do 13. julija 1942:

14. VI. Okoli 0,30 je v zaselku Peščenik pri Višnji gori okrog 150 upornikov, oboroženih z avtomatskim orožjem in puškami, obkolovalo grad barona Antona Cabellija. Stopili so v eno izmed poslopij in odnesli razne predmete v vrednosti 8000 lir ter odpeljali živine v vrednosti kakih 36.000 lir.

15. VI. Ogenj upornikov vzdolž železniške proge med Škofljico in Šmarjem (5. bataljon Notranjskega odreda) ter med Grosupljem in Slivnico (1. proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča). Naši so takoj reagirali. Nobenih izgub.

17. VI. Uporniški elementi, ki so prišli na tovorno železniško postajo Bistrica, so odnesli iz nekega vagona prek 4000 kg usnja v vrednosti 300.000 lir (akcijo potrdil Edvard Podlogar-Vili).

17. VI. Okrog 17. ure so v Pristavi pri Višnji gori uporniki, skriti v goščavi, streljali s puškami na vojaški kamion, na katerem so bili šofer, podoficir in oficir. Šofer, ki je bil laže ranjen, se je oddaljil in alarmiral garnizijo v Višnji gori. Po izvedbah so v jutranjih urah 18. t. m. našli kamion, prevrnjen čez nasip, v bližini pa trupli oficirja in podoficirja, pokriti z nekaj zemlje, slečeni in razoroženi. (Po izjavi Edvarda Podlogarja-Vilija je na kamion streljal mitraljezec Klančar, znani junak.)

18. VI. V kraju Peščenik pri Višnji gori je bil med spopadom z uporniški elementi ubit naš inženirski vojak, ki ga je zadel rafal iz puškomitraljeza (isto kot zgoraj).

18. VI. Ob 1,30 je iztirila lokomotiva z dvema vagonoma zaradi eksplozije razstrelilne naprave, ki so jo položili uporniki med Stično in Radohovo vasjo. Nobene osebne škode. Uporniki so nato mitraljirali skupino delavcev, ki je popravljala progo. Ubili so dva delavca in tretjega hudo ranili.

21. VI. V Dragi pri Višnji gori so streljali na osebni vlak Ljubljana—Novo mesto z rafali iz avtomatskega orožja. Slovenski železničar je bil lahko ranjen v levo nogo.

22. VI. Uporniki so ob 9,30 in 9,40 streljali na osebne vlake, ki so vozili mimo Drage. V istem kraju so streljali na patroljo, ki straži železniško progo.

24. VI. Ob 20,30 so uporniške sile skušale napasti našo garnizijo v Grižah pri Šentvidu (bližina Stične). Enote so takoj reagirale. Gozd in tema sta omogočila upornikom umik v smeri Muljave—Krke. Imeli so enega mrtvega in tri ranjene, ki so bili ujeti.

26. VI. Ob 1. uri je naša patrolja z ognjem pregnala upornike, ki so se hoteli približati železniški progi pri Žalni. (Gre za napad, ki ga opisuje Stanko Semič-Daki, da ga je zahteval Mirko Bračič. O tem je potrdilo tudi v delovodniku Glavnega poveljstva z dne 8. VII., kjer gre za vpis poročila štaba 1. proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča o »akciji dne 25. VI. 1942 na žel. viadukt med Višnjo goro in Žalno«, pred tem pa še za vpis poročila z dne 26. VI. 1942.)

Okrog 5. ure so streljali iz avtomatskega orožja na našo patroljo, ki je stražila železniško progo pri Cikavi. Nobenih posledic. Ponoči je bilo oddanih nekaj strellov iz puške proti našemu oporišču na koti 437 zahodno od Višnje gore. Nobenih izgub.

28. VI. Okrog 20. ure so iz goščave v Boštanju pri Grosuplju streljali z rafali iz avtomatskega orožja na enoto infanterijskega polka, ko je bila na poti v kraj, določen za taborišče. Takojšnja reakcija in topniški ogenj sta pregnala upornike. Nobenih izgub na naši strani.

29. VI. Iz gozda ob železniški progi je bilo izstreljenih več strellov na osebni vlak 9214 med postajališčem Žalna in Mlačevo. Nobene škode na osebah ali materialu.

V kraju Slivnica je bilo na našo patroljo, ki je stražila železniško progo, nena doma oddano nekaj rafalov iz mitraljeza, ki so ubili enega pešaka.

Ob 9,30 so na vojaški transport iz Kočevja streljali iz avtomatskega orožja v bližini Grosuplja. Med vojaki na transportu je bil eden lahko ranjen.

Ponoči je okoli 15 oboroženih upornikov obkloilo vas Luče pri Slivnici in odpeljalo 13 konj, med njimi 5 iz bojnega plena, ki so bili oddani. Nato so se oddaljili v smeri Zagradec—Žužemberk. (O tej akciji je sled v delovodniku Glavnega poveljstva pri vpisu z dne 2. VII., kjer piše: »Štab 1. proletarskega bataljona, zaplemba konj« in še pri naslednjem vpisu: »Štab 1. proletarskega bataljona, zaplemba v vili Hribar, Leše 22).

30. VI. Ob 1. uri je 10 oboroženih upornikov v uniformi bivše jugoslovanske vojske prisililo nekega Josipa Javornika, industrialca iz Zalne, da je odpel svojo pisarno, iz katere so odnesli pisalni stroj in 4 radijske sprejemnike, ki jih je tja spravila slivniška občina.

Uporniki so streljali ob 6,15 na osebni vlak iz Kočevja, ko je prišel v bližino Grosuplja. Hkrati je pod zadnjim vagonom eksplodirala mina, ki je povzročila smrt dveh vojakov in ranila šest drugih (vojakov) ter osem civilistov.

Okoli 7,10 je ob prehodu tovrnega vlaka med postajama Višnja gora in Stična eksplodirala mina, ki je bila položena na tir, in je poškodovala del proge. Promet je bil takoj vzpostavljen. Partizanski elementi so v bližini Slivnice streljali na skupino kmetov, ki so sekali gozd ob železnici. Naši vojaki, ki čuvajo železniško progo, so odgovorili na ogenj in preprečili napadalcem njihov namen. Med spopadom je bila huje ranjena neka kmetica.

Okoli 7. ure je ob prehodu tovrnega vlaka med postajama Višnja gora in Stična eksplodirala mina, ni pa povzročila znatnejše škode na vlaku. Progo so obnovili ob 11,30 s tem, da so zamenjali eno tirnico, dolgo 5 m.

5. VII. Ko je popoldne neki vojaški kamion vozil skozi naselje Slivnica, so nanj streljali iz puškomitraljeza. En oficir je bil ubit, drug oficir in podoficir pa ranjena. Takojšnja reakcija in strelji artilerije so pognali v beg upornike in zažgali vas. Uporniki so imeli hude izgube: doslej so ugotovljeni 3 mrtvi (seveda civili).

6. VII. Med kinematografsko predstavo na prostem za vojake garnizije v Višnji gori so uporniški elementi oddali nekaj strelcev iz avtomatskega orožja. Nobenih posledic. Takojšnja reakcija zaščitnih patrolj je odgnala napadalce. (Akcijo opisuje Stanko Semič-Daki. Izvedel jo je s svojo skupino Bogdan Marčenko-Tiger).

Okoli 21. ure je osebni vlak iz Novega mesta na postaji Višnja gora skočil s tira, ker je bila kretnica napačno postavljena. Prevrnili so se trije vagoni. Potniki nepoškodovani. Preiskava v teku, da se ugotovi krivca.

7. VII. Ob 15,30 so uporniški elementi začeli streljati na akantonma obmejne straže v Slivnici. Dva naša vojaka ranjena. Niso še znane izgube, ki jih je prizadejala nasprotnikom hitra reakcija enote in akcija artilerije na naselje.

Enote 51. in 52. pehotnega polka in 105. legije črnosrajčnikov so začele jutraj obkoljevati cono Muljava, Ravni dol, Sušica. Obkolitev izvršena okoli 12. ure. Gibanje so motile uporniške skupine, begajoče po gozdovih, ovirale ce cestne prepreke. Čete so se pomikale od juga proti severu in ožile obroč. Med spopadi smo imeli 7 ranjenih, od teh 2 hudo. Našli smo trupla 4 komunistov.

(Gre za hajko proti 1. slovenskemu proletarskemu udarnemu bataljonu Toneta Tomšiča, ki jo opisuje Stanko Semič-Daki v svojih spominih, o njej pa so sledovi tudi v delovodniku Glavnega poveljstva).

11. VII. Dva naša pehotna polka sta se premikala s področja Gornje Krke na področje Grosuplje in Videm. Partizani so motili gibanje samo pri koti 460. Nobene izgube. Odstranjene številne prepreke na cesti.

16. VII. Štab ZDO, podpisana Martinov in Marko Dolinc, je 17. VII. 42 napisal poročilo o jurišni akciji pri Marinčji vasi, ki sta jo izvedla četa Ludvika Praznika-Sulja iz proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča in četa Ivana Kovačiča-Efenke iz ZDO in navaja, da je padlo več kot 80 fašistov, zaplenjena pa je bila 1 puška. Poveljnik XI. armadnega korpusa general Robotti je z dopisom št. 05/4895 z dne 9. avgusta 1942 obvestil vojno ministrstvo v Rimu, da je 105. jurišna legija črnih srajc v tej bitki izgubila 4 oficirje in podoficirje padle ter 15 padlih vojakov, dva oficirja in 12 vojakov pa ranjenih.

S teleprinterjem pa poroča poveljstvo XI. armadnega zbora z dne 17. julija 1942: »Oddelek 105. legije, ki je šel iz Zagradca proti Marinčji vasi, se je hudo spopadel s tolpo kakih 200 upornikov. Naše izgube 1 oficir in 18 legionarjev padlih, 16 ranjenih. Ubili in pokopali 4 upornike in zaplenili njihovo orožje. Sovražnik se je umaknil ter odvrlel s seboj številne ranjene upornike.

(Izveček iz italijanskih dokumentov sta pregledala Stanko Semič-Daki in Edvard Podlogar-Vili ter potrdila, da je vse zabeležene akcije zares izvedel 1. proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča.)

Nevarna basen

Benjamin Gracer

*Volkovi
spet zganjajo ovčice
v svojo smrtno stajo*

Vsak pri svojih vratih

*Počasi,
z grmečimi plohami
»velikih besed«
Z odprtimi gobci nabrušenih zob,
misleč, da s fantazijo
sam padel jim v šape bo svet,
da ovčice se same bodo poklale
kot doslej so to znale*

*Toda kaj če je staja že trhla
in se v gneči spoznanj razleti;
potem vam volkovi z milijoni
rešitve več ni ...*

Misel

Benjamin Gracer

*Živimo
v grmadah cvetja,
v morju blata —
z večnim šepetom konca.*

*V sebi nosimo ogenj
v zubljih:*

**LJUBEZNI
SOVRAŠTVA**

*In z njim upepeljamo
sebe in druge —
kakor vulkani, ki bruhajo ...*

Zgodovina

Ofenziva sedmega korpusa v maju 1944*

NOB

Lado Ambrožič-Novljan

Ko so Nemci začutili, da se je jedro sedmega korpusa zbralo okoli Ribnice in da je severni del Dolenjske s Suho krajino skoraj prost, so pripravili veliko akcijo, da bi izkoristili odsotnost brigad in ponovno osvojili Dolenjsko severovzhodno od Krke. Že sredi aprila, nekaj dni pred bojem Gubčeve brigade na Trebelnem, so napravili postojanko v Tržišču; 23. in 24. aprila 1944 so začeli vdirati čez nekdanjo italijansko-nemško mejo, predvsem iz smeri Radeč in Litije v Mokronog, Trebelno, Mirno in Trebnje. Del novomeških čet se je vsul iz Straže proti Brezovi rebri in Ajdovcu. Nekatere manjše skupine so prišle iz Ljubljane in se usmerile proti Suhi krajini. Kolone so nato zavzele Dobrnič in naposled vdrle v *Žužemberk*. Sem je tedaj prispel dolenjski odred, ki se je odločno uprl vdoru. Dva dni se je tolkel in predrzno oviral sovražnikovo napredovanje. Spočetka so mislili, da sovražnik nima namena ostati v Žužemberku. Toda ko je dobil okrepitev in s pomočjo civilnega prebivalstva začel graditi utrdbe, bunkerje, žične ovire ter utrjevati razne zgradbe, je postalo očitno, da misli vzpostaviti v mestu postojanko.

Z zasedbo tega dela Dolenjske so Nemci opravili dvojno nalogo: olajšali so napadenim postojankam na kočevski progi obstanek in ustvarili podlago za nemoteno ropanje in uničevanje nekdanjega osvobojenega ozemlja in vojaških ter političnih ustanov. Zasedba je grozila, da bo sovražnik obvladal dolenjsko progo in cesto, vzpostavil povezavo med Ljubljano in Novim mestom, olajšal obrambo Novega mesta in izrinil partizane na območje Dolenjskih Toplic ter Suhe krajine.

V Žužemberku so, kot vedno doslej, najbolj utrdili dve točki: Zafaro in Cvibelj, kamor se je naselilo sovražno vojaštvo, kakih 300 do 400 mož, med njimi 31. četa domobrancev. Obe cerkvi sta se kar hitro spremenili v utrdbi. Sovražnik je imel nekaj topov. Razen Žužemberka so začeli utrjevati tudi Trebnje in Mirno peč. Za povezavo med Trebnjem in Žužemberkom so začasno, dokler se novi postojanki ne bi dodobra utrdili, postavili postojanki v Dobravi in Dobrniču.

Sovražnikov vdor na osvobojeno ozemlje je v korpusovem štabu sprožil ogorčeno reakcijo. Tudi glavni štab je bil vznemirjen. Sedmi korpus je hitro začel pripravljati operacijo za *ponovno osvoboditev* Žužemberka. Imela je tri etape. V prvi bi partizanske enote napadle Žužemberk, da bi sovražnika ovirale pri utrjevalnih delih in slabile njegovo bojno sposobnost. Zlasti naj bi onemogočile

* Objavljamo odlomek iz zgodovine Gubčeve brigade, ki jo je napisal Lado Ambrožič-Novljan. Gubčeva brigada je bila ustanovljena 4. septembra 1942 v gozdu pri Trebelnem in bo torej letos tridesetletnica njene ustanovitve. Knjiga o Gubčevi brigadi bo izšla pri Partizanski knjigi.

ali zelo ovirale preskrbovanje. V drugi etapi bi brigade napadle povezovalni postojanki v Dobrniču in Dobravi, v tretji pa bi sledil zadnji obračun z žužemberško posadko. Tako se je začela ena največjih operacij v zgodovini osvobodilne vojne na Slovenskem, ki je privedla do velikega poraza sovražnih čet. Poglavitne naloge so bile zaupane Gubčevi in Cankarjevi brigadi XV. divizije ter 10. brigadi XVIII. divizije.

Najprej sta začela žužemberško posadko napadati dolenjski odred in drugi divizion korpusovega topništva z zaščitnim bataljonom. Topništvo je v presledkih tolklo Žužemberk, tako da je bila postojanka noč in dan vznemirjana. Medtem je korpusovo poveljstvo premeščalo čete iz ribniške doline, okolice Vel. Lašč in Turjaka v Suho krajino. Gubčeva brigada je že 24. aprila dobila povelje za premik in še isto noč odšla čez kompoljsko dolino ter se 25. aprila 1944 ustavila na desnem bregu Krke v Kuželjencu in Plešivici. Ponoči na 26. april se je premaknila čez Krko v vasi Zavrh — Sela pri Šumberku — Kitni vrh — Trnovica. Zasedli so položaje med Žužemberkom in Šentvidom pri Stični ter »se vsedli« na komunikacijo Žužemberk—Trebnje. Začela se je blokada Žužemberka kot del operacij prve etape. Tretji bataljon, ki je bil prav tako v tem delu Suhe krajine, se je priključil brigadi. Bataljon se je namreč med sovražnikovim vdorom v rajon Trebelno z manevriranjem umikal premočnim enotam in se nemudoma podal v brigado.

Brigada je bila 28. aprila takole razporejena: prvi bataljon je bil na Orlaki, drugi v Tolčanah, tretji na koti 352 pri Zaliscu, kjer je bila tudi baterija, četrti pa v zasedi nad vasjo Reber in nad Vrhom. V Orlaki je bila tudi inženirska četa. Brigadne enote so se za blokado Žužemberka postavile na ugodnejše položaje, vendar je do 29. aprila niso mogle izvesti, ker brigada še ni dobila dovolj razstreliva, da bi dobro zaminirala cesto. Okrog 3. ure popoldne je pripeljalo iz Žužemberka več blindiranih avtomobilov in dva tanka. Pehota, kakih 50 mož, je spremljala oklepnike. Skupina je pod vasjo Riple prišla do protitankovskega prekopa in postavila zasedo. Baterija je izstrelila na tanke štiri protitankovske granate. Uspeha ni bilo, ker granate niso prebile oklepov. Granata, ki je zadela tankovsko kupolo, se je od nje odbila. Vsa oklepna skupina je nato odšla nazaj v Žužemberk.

DOBRAVA

Vse tri brigade pod poveljstvom XV. divizije so že za 29. april 1944 planirale napade na Dobravo in Dobrnič. Zaradi pomanjkanja razstreliva pa so akcijo preložili na 30. april. Le tretji bataljon Gubčeve brigade je z delom čet ponoči na 28. april napadel posadko v Dobrniču, a ni imel uspeha, ker so ga prej opazili. Bataljon se je zato umaknil v vas *Železno* in tam postavil zasedo. Ko je iz Dobrniča proti Občinam šla sovražna patrolja, kakih 30 mož, jo je del bataljona napadel, ubil štiri sovražne vojake, dva pa ranil. Dne 29. aprila Gubčeva brigada ni imela posebnih bojov, pač pa so se okoli Stehanje vasi in Medvedjeka spopadle čete Cankarjeve in 12. brigade.

Dne 30. aprila 1944 zvečer se je začela druga faza operacij za osvoboditev Žužemberka. Za akcijo je bila zadolžena petnajsta divizija. Na voljo je imela tri brigade, in jim takole razdelila naloge: Gubčeva bo napadla postojanko Dobrava, dvanajsta Dobrnič, Cankarjevi brigadi pa so ukazali, naj zavaruje trebanjsko smer. Zvečer je bila vsa cesta od Žužemberka do Trebnjega in vse postojanke ob njej pod ognjem.

Poveljnik Gubčeve brigade je ob *napadu na Dobravo* postavil zavarovanje proti Žužemberku in Dobrniču, ki naj bi obkoljeni Dobravi onemogočilo sleherno pomoč, sovražniku pa preprečilo, da bi prišel bataljonom za hrbet; postojanko naj bi

Narodni heroj Viktor Avbelj-Rudi Hrast, eden izmed prvih političnih komisarjev Gubčeve brigade

napadla predvsem prvi in drugi bataljon. Najprej bi z bombaškimi oddelki vdrla v vas, napravila zmedo in preplah, nakar bi jurišalo jedro bataljonov s podporo orožja topniške baterije in minometov. Toda presenečenje se ni posrečilo. Sovražnikovi stražarji so pravočasno opazili bombaše in dali znak za preplah. Brigada je tedaj začela vas obstreljevati s težkim orožjem in nato jurišala. Vnela se je srdita borba za vsako hišo in vsak posamezen bunker. V središče vasi, v hiše, kjer se je sovražnik najbolj branil, so padale mine. Vnel se je še en kozolec, nato je začelo goreti še nekaj sosednjih hiš. Tedaj se je pognal prek ceste drugi bataljon. Nemci in domobranci so opazili, kako množica partizanov juriša proti središču osvetljene vasi. Upadel jim je ves pogum. Z naglico so se umaknili in pustili v vasi precej opreme, municije in nekaj hrane. Partizani so ujeli devet Nemcev in štirinajst belih, ki niso utegnili pobegniti. Posadka se je skozi gozdove umaknila v postojanko Dobrnič in se rešila. Dvanajsta brigada, ki je v nočnem napadu zavzela že skoraj polovico Dobrniča, se je morala umakniti. V Dobravi se je požar hitro širil. Opolnoči je nad osvobojeno Dobravo utihnilo orožje.

Dne 1. maja 1944 bi morala 12. brigada ponoviti napad na postojanko v Dobrniču, toda sovražnik je vas zapustil in se podal v varno zavetje postojanke v Trebnjem. Tako so bile naloge druge etape izpolnjene.

ZUŽEMBERK

Petnajsta divizija se je nemudoma začela pripravljati za napad na Žužemberk. Sovražnik se je spet utrdil v obeh cerkvah: v Zafari in na Cvibljju ter v župnišču. Skupina poslopij v središču mesta je bila obrambni sistem zase. Ker Žužemberk varuje z južne strani še Krka, je bil močna utrdba, kot jih je bilo malo na Slovenskem. Njegova centralna lega je omogočala prihod pomoči z vseh strani.

Posadka je bila ena najmočnejših, kar jih je doslej branilo Žužemberk. Sestavljena je bila iz 31. čete slovenskih domobrancev in nemških ter drugih čet nezna-

nega pookla. Tu so bili tanki, ki jim protitankovski topovi niso mogli do živega, zato jih je sovražnik uporabljal za nenadne protinapade. Bili so odlično bojno sredstvo in le dobro postavljene mine so jih mogle krotiti. Zahtevali so veliko previdnost pri juriših in zasedanju zavzetih položajev.

Kako so poveljstva reševala vse te taktične težave?

Sedmi korpus je razdelil naloge enotam tako, da je XV. divizija s štirimi brigadami in dolenskim odredom morala napadati Žužemberk in zavarovati enote na ozemlju severovzhodno od Krke. Divizija je morala pri vsem tem še nadalje blokirati Novo mesto. Osemnajsti diviziji so namenili zavarovanje vseh smeri jugozahodno od Krke, torej iz Velikih Lašč, Ribnice in Kočevja. Akcije notranjskega odreda so podredili poglavitni nalogi napada na Žužemberk. Pritegnili so tudi bataljon VDV in ga postavili v okoliš Soteske, da bi skupaj z enotami XVIII. divizije branil to smer.

Zavarovanje akcijskega področja so zaupali XVIII. diviziji in Cankarjevi, dvanajsti in petnajsti brigadi ter dolenskemu odredu.

Za napad na Žužemberk je bila določena Gubčeva brigada. To veliko in častno nalogo so zaupali tej partizanski enoti zato, ker je bila v bojih prekaljena in ker je že dvakrat napadla Žužemberk. Dobro je torej poznala možnosti sovražnikove obrambe in njeni borci ter poveljniki so bili seznanjeni s položajem utrjenih rajonov in njihovimi obrambnimi vrednostmi. Toda kako naj brigada reši najtežjo nalogo: rušenje utrd, ki sicer niso bile betonske, marveč na hitro zgrajene utrdbe poljskega tipa? Kako naj stre obrambo odpornih točk v trdnih cerkvah in trških zgradbah? V ta namen je sedmi korpus za podporo brigadnim akcijam dodelil številno in močno artilerijo s tako velikimi zalogami streliva, kot je doslej še ni bila deležna nobena partizanska enota. Kar dve stomilimetrski havbici, eno 75-mm havbico, štiri 75-mm poljske tope in dva 65-mm gorska topa so zbrali na ognjenih položajih okrog Budganje vasi in Stare gore. Pred nedavnim vznikla ideja o koncentraciji težkega orožja pod enotnim poveljstvom je bila sedaj realizirana. Devet topov artilerije XV. in XVIII. divizije, za podporo Gubčevi brigadi pri napadu na sovražnika v Žužemberku, je bil zametek za ustanovitev prve slovenske artilerijske brigade, ki je v tej operaciji prestala preizkušnjo.

Poveljstvo XV. divizije v Žužemberku ni moglo postaviti nasproti sovražnim enotam zadostne številčne premoči. Gubčeva brigada je tedaj imela 755 partizanov, od tega jih je bilo v bolnišnicah in na tečajih 81. Komandant brigade je mogel poslati v boj le dobrih 600 borcev in je tako dosegel številčno razmerje 2:1 v svojo korist. Sovražnik je imel prednost v tankih in drugih oklepnih enotah, Gubčeva brigada pa v močni podpori topništva, ki je daleč prekašalo sovražnikovo.

Brigadni komandant je za napad napravil zelo preprost načrt: po topniški pripravi v jurišu z vsemi štirimi bataljoni vdreti z vseh strani v postojanko in jo nato postopoma likvidirati. Ker na desnem bregu Krke sovražnik ni postavljal utrd, niti ni imel obrambnih položajev, je brigada napadala le na levem bregu Krke.

Prvega maja 1944 je bilo pred Žužemberkom vse nared za napad in topništvo je začelo *topniško pripravo*. Ko se je zmračilo, so začeli bataljoni jurišati. Prvi bataljon je napadal na Prepeč proti trgu, tretji je iz Rebrja napadal cerkev na Cvibelju, četrti je naskakoval iz Zafare cerkev in položaje okoli vasi in župnišče, drugi pa je jurišal iz Trebče vasi proti trgu, kjer je bilo okoli gasilskega doma največ utrd. Do jutra je brigada dosegla velik uspeh, saj je zasedla ves trg, le Cvibelj, Zafara in utrjena skupina hiš okoli gasilskega doma so se krepko upirali. Ko se je 2. maja zdanilo, pa se je položaj v Žužemberku nenadoma spremenil. Brigada ni utegnila zavarovati osvojenega in Nemci ter domobranci so napadli. Na čelu jurišnih enot so bili tanki, za njimi je naskakovala pehota. Sunek je bil tako močan, da je vrgel bataljone na izhodiščne položaje. Zlasti se je poslabšal položaj zaradi tega, ker je imel sovražnik zadosti velik manevrski prostor, da je s tanki ogrožal čete, ki so se bile zagozdile globlje v naselje. Nevarnost je bila, da jih bodo

Zafara — spomin na hude boje za Žužemberk, središče kraške, gričevnate Suhe krajine

odrezali in jim presekali povezavo z brigadnim jedrom. Zato se je brigada umaknila iz trga in ga prepustila sovražniku. Tega jutra je sovražnik pripravil še eno presenečenje napadalcem. S skupino 9 do 11 letal je začel bombardirati vasi in položaje brigade ter topništva. Tako so skoraj popolnoma uničili vas Reber, ki je bila razrušena ali pa je pogorela, ter deloma vasi Budganja vas in Drašča vas. Sovražnik je bil dobro obveščen, kje sta partizansko topništvo in brigadni štab.*

Toda brigada je z napadom na cerkev v C v i b l j u, ki je bila najbolj nevarna sovražnikova obrambna točka, ker je z višine obvladovala okolico, vrnila udarec, ki ga je bilo prizadejalo letalstvo. Pri napadu sta poleg artilerije sodelovala še mino-metalški oddelek brigade in topništvo. Cerkev se je začela rušiti in obramba je imela čedalje manj možnosti, da bi se v njej obdržala. Ena havbičina granata je zadela celo cerkveni zvonik in napravila veliko odprtino, da je mitralješko gnezdo v njem postalo neuporabno. Topovi so streljali čedalje bolj natančno. Posadka je bila postavljena pred dejstvo: ali doživeti popolno uničenje ali pa zapustiti Cvibelj. Popoldne je juriš tretjega bataljona pomagal sovražniku k odločitvi. Zapustil je Cvibelj in pustil v njem vse težko orožje in veliko opreme. Toda borci do njega niso mogli, ker so Nemci poslali tank, ki je onemogočil, da bi se približali cerkvi. Zato so čakali noči, da bi pobrali plen, toda Nemci so ga pravočasno odpeljali. Zavzetje Cviblja je bil velik uspeh Gubčeve brigade in artilerije, ki je bil dosežen zaradi izredno dobrega sodelovanja med topništvom in pehoto. Levji delež pri tem je opravila artilerija.

Ko je nemško poveljstvo uvidelo, da je napad na Žužemberk zelo resna zadeva in da je zaradi uporabe topništva *obstane* v postojanki *tvegan*, je začelo ukrepati. Odločiti so se morali ali bodo naprej branili Žužemberk ali pa ga bodo zapustili, da bi obvarovali posadko pred popolnim uničenjem. Odločili so se za nadaljnji boj

* Komandant brigade se je spominjal, kako so letala bombardirala vas Reber. Komaj se je iz megle in mraka dne 2. maja prikazala pokrajina, že so se pojavila sovražna letala. Toda glušče brnenje letalskih motorjev in mitralješki ogenj iz letal niso zbegali borcev. Letala so zaokrožila nad Rebrjo in odvrгла nekaj stokilogramskih bomb. V neki hiši v vasi je bil tedaj tudi brigadni štab. Imeli so krajši posvet s komandantom glavnega štaba Francem Rozmanom-Stanetom. Komandant brigade je zahteval, da je treba poslopje nemudoma zapustiti, kar se je tudi zgodilo. Kmalu zatem je padla na hišo bomba. Razvaline so zasule oba kurirja komandanta brigade: Cobančka in Milančka. Zadržala sta se v hiši, ker sta pospravljala arhiv. Po končanem bombardiranju so ju potegnili izpod ruševin nepoškodovana. Ko so letala odletela, je požar uničil še tiste hiše, ki so ostale cele pri bombardiranju. Brigada ni imela žrtev, pač pa je bilo ubitih nekaj vaščanov in otrok.

in sklenili poslati Žužemberku okrepitve iz Novega mesta. Sestavili so dve koloni. Ena bi se iz Prečne povzpela proti Brezovi rebri in prodrla v Žužemberk. To je bila najkrajša in najbolj varna pot. Druga pa bi s tanki prodirala skozi Stražo ter se pri Soteski prebila skozi partizanske zasede.

Prva kolona je iz Novega mesta odšla 2. maja, takoj za njo se je napotila druga.* Prva je bila hitro v P r e č n i, od koder se je skozi gozdove neopažena vzpela na B r e z o v o r e b e r in nadaljevala pohod. Pred Z a f a r o je najprej naletela na bataljon 12. brigade, ki je varoval čete Gubčeve brigade iz ajdovske smeri. Bataljon je bil presenečen. Razdelil se je na dva dela in odprl pot sovražnikovi koloni. V kratkem spopadu, v katerem je sodeloval tudi del žužemberške posadke, ki je bil pri Z a f a r i v zasedi, je imel 14 mrtvih in štiri ranjene. Tudi drugemu bataljonu Gubčeve brigade se ni bolje godilo. Predhodnica sovražne kolone ga je presenetila in že so padli trije borci pri težki bredi. Komandant četrtega bataljona je spoznal, da v tej situaciji ne bo mogel braniti doseženih položajev pri Zafari, zato se je umaknil brez povelja komandanta brigade in z dvema četama napadel prodirajočo sovražno kolono v hrbet. S tem se je izboljšal položaj drugega bataljona, ki je tudi udaril po sovražnikovi skupini. Napadeni z dveh strani, so se sovražnikovi vojaki zmedli in se začeli umikati. Tedaj je prispelo na bojišče jedro sovražnikove skupine, ki so jo sestavljali skoraj sami Nemci. Oba Gubčeva bataljona sta se morala umakniti, vendar nista imela občutnejših izgub. Prva sovražnikova kolona je torej izpolnila nalogo in okrepila žužemberško posadko. Odslej je bilo v postojanki 600 do 700 mož in možnosti za zavzetje Žužemberka so se poslabšale.

Druga kolona je iz Novega mesta krenila skozi Prečno proti Soteski. Imela je kake tri tanke. Pri Soteski se ji je postavil v bran drugi bataljon 10. brigade in bataljon VDV. Partizanski strelci so s protitankovskimi puškami kmalu onesposobili tanke; ker je bil odpor partizanskih bataljonov prehud, se je sovražnik umaknil. Intervencija po dolini Krke se je izjalovila.

Sovražnik je tudi na drugih odsekih vpadal na osvobojeno ozemlje. Vendar pa ti vpadi niso imeli kakega posebnega pomena in niso bili namenjeni za pomoč Žužemberku.

V noči na tretji maj je Gubčeva brigada uredila svoje vrste in nadaljevala napad. Čeprav so bili borci utrujeni in neprespani, so hoteli dokončati začeto akcijo. Z južnega brega Krke pri Žužemberku so ji poslali v pomoč tretji bataljon 10. brigade. Ta naj bi bil nekaka protiutež pomoči, ki jo je dobila žužemberška posadka prejšnji večer. Po temeljiti topniški pripravi so bataljoni zgodaj zjutraj 3. maja zopet vdrli v Žužemberk. Imeli so to prednost, da je bil Cvibelj v njihovih rokah in se od te strani ni bilo bati kakega presenečenja. Čete so se spustile med žužemberške in zafarske hiše ter se bile za vsako poslopje. Toda sovražnik je imel sedaj dovolj čet, da je lahko branil utrdbe, in rezerve za protinapad. Borci se med poslopji in v zavzetih ulicah še niso utegnili utrditi, ko jih je sovražnik napadel s štirimi bojnimi skupinami. Njegova zamisel je bila, da bi med hišami nepričakovano obkolili oddelke partizanskih napadalcev in jih uničili. Res se jim je posrečilo, da so nekatere partizanske skupine obkolili, toda borci so si z vztrajnim bojem in minimalnimi izgubami izsilili umik. Le skupina Tomaža A n t e j a, v kateri je bilo dvanajst partizanov, je bila stisnjena med zgradbe, od koder ni bilo več izhoda. Skupina se je junaško tolkla, dokler ni do zadnjega popadala.

Poveljstvo sedmega korpusa je kritiziralo Gubčevo brigado, da je bila počasna in preveč oprezna v napredovanju ter da ni znala izkoristiti začetnih uspehov. Toda vsak predrzen poseg čet je navadno zahteval prevelike žrtve, ki niso bile v skladu z doseženimi uspehi.

Po tem sovražnem protinapadu je topništvo nadaljevalo *rušilni boj*. Vse hiše okoli gasilskega doma in sam dom so bile delno ali pa popolnoma porušene. Zafara

* Iz Novega mesta so odšle vse čete, ki niso bile nujno potrebne pri obrambi mesta, skoraj vsi domobranci in del prvega bataljona 14. SS-policijskega polka.

Mogočen žužemberški grad iz 9.—10. stoletja, tik nad Krko, je bil v zadnji vojni hudo poškodovan

je bila požgana. Cerkev v Zafari, osrednji steber sovražnikove obrambe, je bila tako hudo razdejana, da ni več mogla zagotoviti obrambe. Sovražnikova posadka je bila zvečer 3. maja že v kritičnem stanju. Očitno je bilo, da je partizansko topništvo tako dobro opremljeno in oskrbljeno s strelivom, da bo tudi 4. maja nadaljevalo rušilno delo in posadka ne bo mogla več zdržati. Utrdbe so bile preslabo grajene, da bi vzdržale kanonado. Zopet je bilo sovražno žužemberško poveljstvo postavljeno pred vprašanje ali se naprej tolči ali rešiti, kar se rešiti da. Za popolno deblokado Žužemberka niso imeli čet.

Ponoči na 4. maj je Gubčeva brigada vnovič napadala v Žužemberku. To noč je sodeloval *tudi četrti bataljon* desete brigade, ki je pod poveljstvom namestnika komandanta XVIII. divizije Petra Stanteta prešel Krko pri Stranski vasi in začel prodirati na levi breg. Povezal se je z bataljonom Gubčeve brigade in pregnala sta sovražnika iz usnjarne in se približala gasilskemu domu. Pet bataljonov je to noč stiskalo obroč okoli postojanke.

Posadka se je že ponoči pripravila za odhod. Pobrala je vse mrtve in ranjene, naložila strelivo in opremo na vozove in kamione ter organizirala preboj. Tanki so sem ter tja vdiral iz obrambnih rajonov ter poskušali napraviti videz, da ima posadka pobudo v svojih rokah in nadaljuje obrambo. V jutranjih urah je preboj iz Žužemberka podprla sovražnikova skupina, ki se je, dobro zavarovana s tanki, podala iz Trebnjega proti Dobrniču. Tam je odrinila enote 12. brigade. Medtem je žužemberška posadka našla v obkolitvenem sistemu nezaseden odsek in neovirana odšla s tanki na čelu v smeri proti Sadinji vasi in Ajdovcu. Pri Ajdovcu je en tank naletel na mino in bil uničen.

Šest bataljonov je po odhodu posadke nemudoma iz šestih smeri vdrlo v Žužemberk. Na trgu je tretji bataljon Gubčeve brigade zaplenil nemško zastavo in ujel tri domobrance. Tudi borci četrtega bataljona so ujeli Nemca in domobranca. Komandant Gubčeve brigade poroča v Vojnih spominih, da so ujetniki izjavili, da

so Nemci in domobranci imeli osemdeset mrtvih in okoli dvesto ranjenih. Podatki so pretirani, toda sovražne izgube so vsekakor bile precejšnje. Čeprav se je pobegla posadka potrudila, da bi odnesla iz Žužemberka čimveč opreme in rešila vse ranjene in mrtve, je po cerkvah in bunkerjih ostalo le še precej reči. Iz goreče cerkve v Zafari so partizani znosili mnogo streliva in opreme.

Cetrty napad na Žužemberk se je končal z zmagoslavjem. Posadka sicer ni bila ujeta ali popolnoma uničena, kot so pričakovali nekateri poveljniki, toda Žužemberk je bil osvobojen in sovražnik je dobil lekcijo kot še nikoli doslej. Komandant glavnega štaba Franc Rozman-Stane je realno ocenil pomen te operacije in za uspeh čestital komandantu Gubčeve brigade in vsem borcem.

Izgube sovražnika v Žužemberku niso znane. Petnajstdnevno poročilo štaba sedmega korpusa 24. maja 1944 navaja, da je imel 85 mrtvih in 110 ranjenih, kar je pretirano. Gubčeva brigada je imela 23 mrtvih in 51 ranjenih.

Topništvu obeh divizij je bila ob napadu na Žužemberk zaupana pglavitna naloga. Topništvo je hitro popravilo začetne slabosti glede povezave s pehoto, saj je tretjega dne že imelo speljano telefonsko zvezo z napadajočimi četami. Odločilo se je za posredno streljanje iz razmeroma večje razdalje. Kljub temu so bili zadetki presenetljivo natančni. Popovi so porušili cerkev na Cvibljju, skoraj popolnoma uničili utrdbe in utrjene položaje na Zafari, zelo poškodovali cerkev in porušili skoraj vse obrambne naprave na trgu okoli gasilskega doma. Havbice in top 75 mm so po poročilu štaba sedmega korpusa izstrelile 967 granat. Prva slovenska artilerijska brigada jih je (po podatkih iz kronike) izstrelila 540. Največja zasluga za uspeh žužemberške operacije pripada torej artileriji. Brez njenega uspešnega ognja ne bi bil onemogočen obstoj posadke v postojanki. Topništvo je precizno streljalo, se naglo postavljalo na položaje in jih tudi naglo menjavalo; moštvo in poveljniški kader so bili zelo požrtvovalni. Artilerija je v tej operaciji postavila pred sovražnika *ново bojno kvaliteto*, ki ga je presenetila in mu prizadejala nemajhne nevsječnosti.

CANKARJEVA BRIGADA PREŽENE TREBANJSKO POSADKO

Takoj po porazu pri Žužemberku je sovražnik odšel iz postojank, ki jih je bil pravkar postavil. Toda že 13. maja je vdrl v Trebnje, da bi se tam utrdil in postavil novo postojanko. Skupino so sestavljali deli 52. domobranske čete, nekatere enote domobrancev iz Novega mesta in skupina 83 mož pod Einspielerjevim poveljstvom. Prva posadka Trebnjega je štela 205 mož. Nemudoma so se začeli utrjevati. Nemški zvezni oficir je bil stotnik Lindner, ki je imel v pomoč še dva podoficirja. V dveh dneh je posadka zgradila 22 utrdb, kraj pa so obdali z bodečo žico. Dne 15. maja je prišlo v Trebnjem do pomembne spremembe. Iz Novega mesta je prispela celotna 33. četa domobrancev pod poveljstvom nadporočnika Oskarja Frankiča, poročnik Teodor Bajec pa je z deli 52. domobranske čete zapustil Trebnje in odšel v Novo mesto. V Mirno peč je odšla iz Trebnjega tudi Einspielerjeva skupina 83 mož, iz Mirne peči pa se je podala v Trebnje domobranska skupina pod poveljstvom poročnika Ivana Kralja. To skupino so sestavljali deli 38. in 40. domobranske čete, ki so se združili v tako imenovano novo 55. četo. Imela je dva voda. Od 15. maja dalje sta torej bili v Trebnjem kot posadka dve domobranski četi ter nemški zvezni oficir stotnik Lindner, skupaj 207 mož. Posadka je bila razmeroma slabo utrjena in ni imela niti težkega orožja niti radijske povezave z Novim mestom.

Cankarjeva brigada in bataljon 12. brigade sta od 13. do 17. maja napadala posadko v Trebnjem. Obkolili so kraj z vseh strani in začeli uporabljati čedalje več topništva. Kmalu je postalo posadki jasno, da se brez pomoči iz Novega mesta ne bo mogla več držati. Toda na to pomoč je zaman čakala. Dne 17. maja ob 20. uri zvečer se je stotnik Lindner odločil zapustiti Trebnje. V dvajsetih minutah so obvestili vse domobrance, ki so jih še mogli doseči, o odločitvi, nakar je sledil od-

hod proti Grmadi. Akcija se je posrečila. Posadka je brez opreme in oborožena le z najnujnejšim lahkim orožjem odšla skozi Globodol in 18. maja skozi Prečno prispela v Novo mesto. V Trebnjem je pustila skoraj vso opremo in mnogo orožja. Partizani so zaplenili več kot 150 pušk, 15 lahkih in 7 težkih mitraljezov, 6 lahkih minometov, en avtomobil in mnogo opreme. To je bila velika zmaga Cankarjeve brigade in enot 12. brigade.

GUBČEVA BRIGADA ZAVZAME MIRNO PEČ

Poveljstvo sedmega korpusa se je odločilo za nadaljevanje ofenzivnih operacij, saj so partizanske enote doslej dosegle imenitne uspehe in ugoden položaj je kazalo izkoristiti. Na vrsti je bila postojanka v Mirni peči.

Dne 14. maja je bila v Mirni peči posadka iz skupine poročnika Ivana Kralja. Mrzlično se je utrjevala. Ker je imela na voljo več časa kot trebanjska, je uspela zgraditi veliko solidnejše utrdbe, kot so jih imeli v Trebnjem. Gradili so mitralješka gnezda in bunkerje. Cerkveni stolp so kot ponavadi spremenili v ognjeno gnezdo. Žične ovire so postavljali na poglavitne dohode v postojanko. Močnejše zgradbe so spremenili v utrdbe in bivališča. Moralna vrednost teh enot ni bila kdove kakšna. Pričakovali so napad. Do sprememb pri posadki Mirne peči je prišlo 15. maja. Skupina poročnika Ivana Kralja je odšla v Trebnje, kjer je okrepla tamkajšnjo posadko. V zameno je iz Trebnjega prišla skupina 83 mož pod Einspielerjevim poveljstvom. Številčno stanje in moč se s tem nista veliko spremenila. V Mirni peči je bilo še nadalje le 150 do 200 mož. Dne 16. maja zvečer je prišla v Mirno peč okrepitev. Pod poveljstvom nadporočnika Draga Furlana je namreč prispela 31. četa slovenskega domobranstva. Naslednji dan — 18. maja — so Nemci v Novem mestu sestavili bojno skupino, ki je bila po moči in sestavi enaka bataljonu. V njej so bile 3. četa 14. SS-policijskega polka (70 do 80 Nemcev), 38., 40., 52. ter 32. četa slovenskih domobrancev. Naloga bojne skupine je bila prebiti se do Trebnjega in okrepiti posadko mirnopenške postojanke. Razlogi, ki so privedli do odločitve za preboj do Trebnjega, niso znani. Sovražna skupina se je prebijala skozi zapore enot XVIII. divizije, prispela do Mirne peči in nadaljevala pohod proti zahodu. Tu je naletela na drugi bataljon Gubčeve brigade, ki se je moral zaradi sovražnikove premoči umakniti. Sovražnik je imel velike izgube, zlasti so ga ovirala minska polja na cesti. (Bataljon so spremljali štirje tanki, štirje oklepni avtomobili, 14 kamionov in 10 osebnih avtomobilov.) Prodril pa je le do Sv. Ane. Nato se je začel vračati. V Mirni peči je pustil za okrepitev 32. četo slovenskih domobrancev, z drugimi enotami pa se je vrnil v Novo mesto. V Mirni peči so tedaj ostale tele enote: 31. in 32. domobrantska četa, nekaj posadnih vodov, patrolja 30 domobrancev pod poveljstvom poročnika Kralja, ki je bila poslana iz Trebnjega še pred porazom, skupina poročnika Einspielerja, 83 mož, nekaj topništva in kak vod tankov. Posadka v Mirni peči je tedaj imela nekaj več kot 400 mož. Po oborožitvi in številčni moči je bila dovolj močna, da bi se upirala tudi zelo dobro organiziranim napadom.

Poveljstvo sedmega korpusa je spočetka ukazalo enotam kar brez posebnih priprav jurišati v Mirno peč. Prvotno so določili za obči napad 18. maj, toda Gubčeva brigada do tedaj še ni bila pripravljena. Napad so odložili za en dan. Odložili so se, da bodo začeli kar zjutraj ob belem dnevu, ker je bilo topništvo dovolj navdušeno za dnevno akcijo. Toda ko je prva slovenska artilerijska brigada 19. maja zjutraj peljala topove na položaje, je ugotovila, da pehotnih enot še ni na odrejenih mestih, zato je topove umaknila v okolico vasi Korita. Napad so ponovno odložili in ga naposled začeli pred mrakom. Petnajsta divizija je Gubčevi brigadi vnovič zaupala odločilno nalogo: neposreden napad na postojanko v Mirni peči. Zavarovanje področja bojov so zaupali XVIII. diviziji, dvanajsti in Cankarjevi brigadi ter dolenjskemu odredu.

Sedmi korpus je opozarjal XV. divizijo, naj ukrene vse potrebno, da bi se akcija posrečila. Predvsem naj brigade uporabijo težke minomete, zbrane v enotno vodeni skupini, ker bodo le tako učinkoviti. To so spoznali že pri prejšnjih akcijah, v katerih se niso ravnali po načelih. Korpus je opozoril, naj se divizijsko poveljstvo dobro telefonsko poveže z brigadami. Pomembno mesto so namenili artilerijski opazovalnici, kjer so bila tudi poveljniška mesta korpusa in divizije. Korpus je posebej ukazal, da se mora bataljon Gubčeve brigade, ki bo napadal z zahodnih pobočij Golobinja, dobro utrditi in vkopati mitraljeze. S kratkimi besedami je ponovil poveljstvene taktične zahteve za napad: koncentracija težkih minometov, zveza z vsemi enotami, udarnost in smelo vodenje enot, raba artilerijskega streliva, prehrana borcev in živali, miniranje poti in gradnja barikad. Glede boja na zavarovanjih je korpus opozarjal, naj bodo čete odločnejše in naj trdneje drže položaje ter naj ne odstopajo pred majhnimi sovražnikovimi skupinami, češ da so bile motorizirane.

Ker je sovražnik na miniranih poteh izgubil precej tankov in motorizacije, se je zatekel k novi taktiki. Namesto da bi prodiral po cestah, se je spuščal v majhnih kolonah po gozdnih poteh in iskal priložnost, da bi partizanom v zasedah skočil v hrbet. Imel je zanesljive domobranske vodnike. Zato je skrb za varnost v zasedah zahtevala veliko budnost. Štabi so opozarjali enote, naj poskrbijo za prehrano borcev in naj jo nosijo na položaje, zakaj dogajalo se je, da je bilo hrane dovolj, vendar je na bojišču niso razdeljevali.

Napad na Mirno peč se je začel 19. maja ob 18. uri. Prva artilerijska brigada je pravočasno postavila topove na ognjene položaje ob cesti iz Jordankala proti Mirni peči. Le 1800 m daleč so bili od postojanke. Brigada je napravila pokrite položaje za topove, ker so se bali, da jim sovražnikovo topništvo ne bi prizadejalo preveč izgub. Za opazovalnico so izbrali primerno mesto nad Ivanjo vasjo. Topništvo se ni moglo v miru postaviti na položaje, ker ga je motil artilerijski ogenj sovražnikovega topništva in manjši izpad iz postojanke v popoldanskih urah. Kljub temu je topništvo pravočasno opravilo vsa dela pri postavljanju topov.

Ozko blokado so bataljoni uspešno izvedli že ponoči na 19. maj. Prvi in četrti sta bila na liniji Biška vas—Ivanja vas—Golobinjek, drugi je bil v gozdu nad postajo Mirna peč, tretji pa levo od njega nad vasjo Češenjce.

Topništvo je ves dan 19. maja obstreljevalo razne cilje v vasi. Hoteli so onemogočiti utrjevanje in uničiti posamezne utrjene točke. Že dopoldne sta bila v župnišču ubita dva vojaka iz 31. domobranske čete, eden pa je bil ranjen. Podnevi so granate ubile in ranile še več vojakov iz drugih domobranskih enot ter Nemcev. Smrtno je bil zadet nemški stotnik Genet.

Ob 18. uri je topništvo udarilo korekturni ogenj. Nato so usmerili topovske cevi na sovražnikovo topništvo. Drugi pomembni cilji so bili bunkerji, cerkev, pokopališče in trdnejše zgradbe v vasi.

Poveljnik mirnopeške postojanke je dobro vedel, da se bo po topniški pripravi začel pehotni napad. Najbolj ga je skrbel zahodni del vasi, kjer je levo in desno ob cesti Mirna peč—Trebnje nekaj hiš. K temu izpostavljenemu delu pelje več v zemljišče vsekanih poti in grap, koder se je mogoče prikrito približati vasi. Ta del je bil tako zavarovan, da je bila spredaj postavljena žična ovira, za njo pa v precejšnji oddaljenosti bunkerji. Postojankin komandant je ukazal 31. četi, naj zasede prav ta del vasi in naj se postavi med bunkerje in žično oviro. Domobranci niso imeli dobrega kritja, zato so si iz hlodov in kamenja napravili zasilne zaklone. Ko se je začel pehotni napad na Mirno peč, so se partizani po skritih in globokih grapah res približali, ne da bi vedeli za zasilno obrambno linijo. Domobranci so vžgali z vsem orožjem, toda partizani se niso umaknili. Izbruhnil je oster boj z bombami in brzostrelkami. Na desnem krilu domobranske bojne vrste sta kmalu padla dva domobranci, nekaj pa je bilo ranjenih. V drugem napadu je bil ranjen domobranski minometalec, ki se je umaknil in je minomet prišel v partizanske roke. S skrajnimi naponi in velikimi žrtvami so domobranci rešili desno krilo pred popol-

Del Gubčeve brigade v Otovcu v Beli krajini avgusta 1944

nim uničenjem. Domobranci so sodili, da bi bila postojanka zavzeta, če ne bi bili odbili na desnem krilu uničujočega vala partizanskih napadov. V tem boju je bil ranjen komandir 31. čete nadporočnik Drago Furlan in je moral zapustiti bojišče. Razen njega so bili ranjeni štirje domobranci, dva pa sta padla.

Z domobranci se je boril prvi bataljon. Partizanska poročila povedo, da je že prodrl do bunkerjev in jih nekaj tudi zavzel, potem pa so prišli tanki in moral se je umakniti iz vasi. Izkazali so se namestnik komandanta bataljona Miha Pucelj, namestnik političnega komisarja bataljona Vincenc Lukanc-Emil, četni komandir Tone Kovačič, namestnik komandirja Pinto Biaggio-Blaž in novomobilizirani borec s Primorske Kocjančič.

Desno od prvega bataljona je bil na pobočju Golobinjeka četrti bataljon. Ker je bil določen za neposredno zavarovanje artilerije, je zasedel tudi cesto iz Mirne peči v Jordanka. Ker je padlo nekaj topovskih granat na bataljonske položaje in je bilo nekaj borcev ranjenih, je bataljon nekoliko spremenil položaje. Ob napadu so šli spredaj bombaši, iz ozadja pa so jih varovali mitraljezci. Ko je na dano znamenje prenehala kanonada, se je ves bataljon pognal v juriš. V trušču rafalov iz brzostrelk, puškomitraljezov in težkih mitraljezov ni bilo mogoče slišati povelj. Bombaši so že naskakovali barikade pred cerkvijo. Pavle Opara, doma na Primorskem, je s skupino bombašev že zavzel tri bunkerje. Na bojišču je bilo svetlo, čeprav je bila že noč, ker se je vnel neki kozolec. Tedaj je pred cerkev zapeljal tank in oviral napredovanje bombašev. Tu je padel Pavle Opara, hudo sta bila ranjena dva četna politična komisarja in komandirja. Bataljon ni dosegel popolnega uspeha in se je zjutraj umaknil.

Na svojem odseku je napadal tretji bataljon. Ko je utihnil topniški ogenj, se je najprej vnel besedni dvoboj med partizani in domobranci. Nato je vse utihnilo in že so se vsuli borci v dolino z vzkliki Živel Tito! Živel Stalin! Tretja četa tretjega bataljona je bila kmalu pri bunkerjih blizu cerkve. Anton Grivec, Franc Planinšek in drugi so vdrli vanj in zaplenili lahki minomet, dva zaboja min, tri puške in ujeli domobranca. Nato so naskočili veliki bunker nad cerkvijo, kjer so našli dva

topa, dva minometa in štiri težke mitraljeze. Nekaj sovražnih vojakov so ubili. V tem jurišu je padel eden najbolj hrabrih borcev brigade, podporočnik Anton Grivec-Gubec. Kmalu za njim je doletela smrt podporočnika Franca Planinška-Frenka. Proti jutru se je tretji bataljon umaknil v gozd nad Češenjce.

Veliki bunker nad cerkvijo je naskakoval tudi drugi bataljon. Bombaši iz tretje čete, med njimi četni politični komisar Šest in mitraljezec Slak, so napadali z bombami, a so se morali umakniti, ko so imeli nekaj ranjenih.

Tako je četa za četo uničevala bunkerje in mitralješka gnezda. Šele ko so se borci približali središču vasi, jih je sovražnik odbil, ker se niso utegnili zavarovati proti tankovskemu ognju. To je bila največja ovira na poti k popolni zmagi. Brigada je začela nato z minometi in s topovi sistematično uničevati in slabiti posamezne točke v obrambi. Pritisk na posadko je bil izredno hud, obramba pa zelo omajana. Ko je opolnoči komandant glavnega štaba Slovenije Franc Rozman-Stane vprašal Janeza Hribarja, kakšno je stanje v postojanki, mu je le-ta odvrnil, da je postojanka precej trda, vendar je prepričan, da nihče iz nje ne bo ušel, če bodo le zasede na zavarovanih onemogočile kakršnokoli pomoč iz Novega mesta ali pa iz katerekoli druge smeri.

Že ponoči je bilo očitno, da se postojanka brez pomoči ne bo mogla držati in štabi so si prizadevali, da bi ji prizadejali popoln poraz.

Iz Novega mesta je že zgodaj zjutraj 20. maja začela prodirati sovražnikova skupina, močno zavarovana s tanki in pobočnimi kolonami. Najprej je 9. brigada zavrnila skupino, ki je napredovala po cesti proti Mirni peči. Toda sovražnik se je pregrupiral in se spopadel z bataljonom 10. brigade, ki sta varovala desno krilo 9. brigade. Boj je bil silovit. Sovražna kolona je morala prodreti v ogroženo postojanko, sicer bi bilo še ta dan po njej.

Pri Mirni peči se je zjutraj 20. maja ponovno razplamtel boj. Artilerijska brigada je streljala z vso močjo. Cilji so bili objekti, v katerih se je sovražnik še drževal, ali pa jih poskušal vnovič zasesti. Sovražnikova artilerija je bila v veliko oporo obleganim. Streljala je na položaje topov prve slovenske artilerijske brigade in na opazovalnico. Že zjutraj so sovražnikovi plotuni kar na devetih mestih pretrgali telefonsko zvezo med opazovalnico, topovskimi položaji in pehoto. V najbolj kritičnem trenutku, ko so v Mirno peč začeli vdirati sovražnikovi tanki in motorizacija, je topništvo zmanjkalo streliva. Le protitankovski top je imel še šest granat, ki jih je izstrelil na prvi tank, ki je privozil do pokopališča, da bi zavaroval odhod enot iz postojanke. Tank se je ustavil, ker pa ga niso več obstreljevali, je privozil še drugi. Kazalo je, da bo vdrl na topniške položaje. Zato se je brigada s topovi umaknila do Jordankala.

Sovražnik je začel zapuščati Mirno peč. To so izkoristili bataljoni Gubčeve brigade, ki so se vsuli po čistini proti sovražniku in se zajedli v njegove vrste. Tukaj je imel sovražnik precejšnje izgube, ker se tudi tanki niso znašli, da bi varovali odhajajoče.*

Mirno peč so po sovražnikovem odhodu zasedle enote Gubčeve brigade, 9. brigade in čete zaščitnega bataljona artilerijske brigade. Zmagoslavje je bilo veliko.

Točnih podatkov o izgubah Gubčeve brigade in sovražne posadke v Mirni peči ni. Na voljo so nam le podatki o izgubah 31. čete slovenskih domobrancev, ki je imela med 19. in 20. majem štiri mrtve, enega pogrešanega in 13 ranjenih. Po podatkih iz domobranskih virov in še iz raznih zapisov, ki govorijo o posameznih epizodah velikega boja za Mirno peč, lahko cenimo sovražne izgube na približno 15 mrtvih in 35 ranjenih. Približno enake izgube so bile verjetno tudi v vrstah Gubčeve brigade.

* Brigadni komandant Janez Hribar pripoveduje, da se je tedaj razvil strahovit boj moža na moža. Partizani so se borili z noži, »kundaki« in vsem orožjem, ki ga je treba uporabiti od blizu. Med borci so bili tudi taki, ki so juršali brez enega samega naboja, saj je streliva že primanjkovalo. Lovili so domobrance na čistini pod vasjo in spodbujali drug drugega, da bi polovili čim več živih. V tem pokolu so tudi tanki pustili svoje vojake na cedilu.

Tretji bataljon Gubčeve brigade na pohodu skozi neko vas na Dolenjskem

S padcem Mirne peči so partizani ponovno vzpostavili tako stanje na osvobodjenem ozemlju Dolenjske, kot je bilo pred vdorom sovražnika konec aprila. Nemška pobuda aprila 1944 je torej sprožila velik bojni polet enot sedmega korpusa in Gubčeva brigada je dosegla v mesecu maju že tretjo pomembno zmago. Glavni štab je izrekel v posebnem dnevnem povelju maja 1944 priznanje in pohvalo enotam, ki so se posebej izkazale v majski ofenzivi. Pohvaljena je bila Cankarjeva brigada za izreden uspeh pri zavzetju Trebnjega, Gubčeva brigada pa je bila *deležna pohvale in priznanja* za osvoboditev Mirne peči.

Poleg Gubčeve in Cankarjeve brigade se je v tej ofenzivi proslavila tudi 10. brigada XVIII. divizije, ki je 30. maja likvidirala posadko v Tržišču. Jedro posadke se je sicer iz postojanke umaknilo, vendar je brigada uničila dva tanka, oklepni avtomobil in dva osebna avtomobila. Zaplenila pa je tank, oklepni avtomobil in dva šesttonska kamiona.

Sedmi korpus je v tej ofenzivi osvobodil Dobravo, Dobrnič, Žužemberk, Trebnje, Mirno peč in Tržišče in dosegel pomembno zmago.

Balada brez konca

(Špelci v spomin)

Benjamin Gracer

*Ni videl fant
nadzveri
z zlomljenim križem
kako je v Adamovem svetišču
morila in končno
končno v morju krvi
utonila: z bogom —
za mnoge, za mnoge...*

*Eva ga je še pod srcem nosila
Srečna, da ne bo videl vsega,
da ne bo preklinjal boga —
za mnoge, za mnoge*

*A otrok je prezgodaj odprl oči
v svetišču še ni usahnila kri*

*Pred mrtvo podobo boga
gleda zdaj starke,
sključene matere
mrtvih sinov in hčera.
Gleda svetišče in šteje
grobove
(Čeprav jih ne bo preštel)
in sam več ne ve,
kako je ob njih že ostarel*

*Z njim hodi dekle
Njegov bog*

*Samo v njo še veruje
V njo, ki je dober otrok
(Brez moči — ubog)
in v njenem objemu
se bogu posmehuje,
preklinja zveri,
v krvavem svetišču —
za mnoge, za mnoge...*

Gradivo **Na Loško dolino ne sije sonce**

Pričevanje **Ferdo Godina**

I

Svoje spomine na leto 1941 sem napisal v »Borcu« v deseti in enajsti številki 1971 in sem na koncu v nekaj besedah omenil tudi svoje delo v Ljubljani v letu 1941. Vesel sem, da je uredništvo »Borca« zdaj izrazilo željo, da bi napisal svoje spomine še na delo v Ljubljani in pa svoje spomine na partizanstvo v letu 1942.

Ko sem se proti koncu oktobra 1941 prebil iz Prekmurja v Ljubljano, sem se čutil tu varnega. Trpljenje in pritisk, ki sem ju zaradi ilegalnega dela čutil v Prekmurju, sta tu naenkrat prenehala. Hodil sem po ulicah z mislijo, da sem varen. Nisem pa vedel, da je madžarska vlada že 7. novembra 1941 poslala italijanski vladi v Rim »spomenico*« z namenom, da jo informira o »zločinih« prekmurskih komunistov, ki so jih ti »zagrešili« v mesecih junij, julij, avgust, september in oktober 1941. V tej »spomenici« so Madžari tudi zahtevali, da bi Italijani polovili prekmurske komuniste, ki so se po velikih septembrskih aretacijah in po smrti Štefana Kovača (18. oktobra), umaknili v Ljubljano. Izmed tistih Prekmurcev, aktivistov, ki smo se res takrat umaknili v Ljubljano, pa sva bila samo Dane Šumenjak in jaz.

Madžarska vlada je v tej prvi »spomenici« sporočala italijanski vladi »kazniva dejanja«, ki smo jih zagrešili Prekmurci v borbi proti madžarskemu okupatorju do oktobra 1941. Med drugim takole pravi: »Razdeljevali in trosili so komunistične letake, sežigali oslice, uničevali so madžarske napise vasi, rezali so telefonske žice, hujskali so in napravili načrt za atentate na dva oficirja in na druge protikomunistično usmerjene osebe v Murski Soboti, izdelali so načrt za napad in razstrelitev predora v Mačkovicah. V splošnem so nameravali s komunistično propagando in sabotažnimi dejanji oslabiti Nemčijo, Italijo in Madžarsko, rušiti madžarske ustanove, odsvetovali so plačevati davke in stopati v vojaško službo...«

Redkokje na Slovenskem je okupator tako temeljito razbil organizacijo OF, kakor so to storili Madžari v Prekmurju v letu 1941. Hoteli so jo dokončno uničiti, zato so takoj vrgli svoje tipalke tudi na Ljubljano. Večina prekmurskih aktivistov je bila aretirana, zaprta v soboškem gradu in na procesu naglega vojaškega sodišča v Soboti (od 27. do 30. oktobra) obsojena na dolgoletne ječe ali na smrt z obešenjem. Duša gibanja v Prekmurju, sekretar okrožnega odbora OF Štefan Kovač je bil ustreljen. Z drugimi člani okrožnega odbora OF pa je bilo takole: Vinko Megla se je ranjen umaknil v Slovenske gorice, Evgen Kardoš je bil obešen, Štefan Horvat-Glavačev aretiran. Edino Martin Žalik in Miško Kranjec sta ostala na svobodi v ilegali.

* Prevod »spomenice« je na Okrožnem sodišču v Ljubljani.

Prekmurje je tako bilo brez političnega vodstva. Večina napredne prekmurske mladine je bila v zaporih in povečini so končali pozneje na minskih poljih na vzrhodni fronti s smrtjo.

Zanimiv pojav pa je bil na gimnaziji v Murski Soboti. Nekateri srednješolci so sklenili, da odidejo čez Muro in Dravo v partizane. Strahotna obsodba naglega vojaškega sodišča v Murski Soboti nad najbolj napredno prekmursko mladino jih je pretresla. Po oktobrskih dogodkih je postal policijski nadzor tudi nad srednješolci ostrejši. Posebno so pazili na slovensko zavedne dijake. Tako so se odločili, da pojdejo čez Muro Jože Kramar iz Trnja, Franc Škoberne iz Črenšovca in Jerko Novak iz Štrigove. Odhod teh treh je napravil na soboški gimnaziji močan vtis. Po njihovem zgledu so se decembra 1941 odločili, da pojdejo iz Prekmurja in se priključijo narodnoosvobodilnemu gibanju v Ljubljani še študenti in dijaki Jožko Koren, Dušan Cimperman in Jožko Šerbec. Branko in Stojan Šerbec pa sta se napotila v Zagreb.

Pokrajinski komite KPS za Štajersko je 1. novembra 1941 na sestanku v Kogu v Slovenskih goricah, skušal postaviti nov okrožni komite za Prekmurje in je za sekretarja imenoval Mimo, ženo padlega Štefana Kovača, ki je v juliju kot ilegalka rodila. Za člana pa je postavil Vinka Meglo. Vrnila sta se v Prekmurje, toda zaradi preplaha nista imela uspeha in ker nista dobila več stikov z aktivisti, ki so ostali, sta se vrnila v Slovenske gorice.

Tako je Prekmurje še naprej ostalo brez političnega vodstva vse do leta 1944, ko sta bila v Prekmurje poslana Jože Kramar-Juš, član pokrajinskega komiteja SKOJ za Štajersko, in Dane Šumenjak-Miran, ki ga je poslala sem obveščevalna služba. Oba sta polagala na novo temelje za delo OF.

V teh svojih spominih sem se moral vrniti nekoliko nazaj z željo, da bi zaokrožil podobo borbe napredne prekmurske mladine v letu 1941. Ob tem pa ne morem, da ne bi poudaril najpomembnejše vloge Štefana Kovača. Upam si trditi, da ne bi bilo vstaje v Prekmurju (če smem našo borbo v letu 1941 tako imenovati), če ne bi bilo Štefana Kovača. Zato bo zgodovina o njem govorila kot o največjem človeku, o največjem revolucionarju, kar jih je kdajkoli dalo Prekmurje. Vse nas, ki smo z njim sodelovali, nas je držala pokonci njegova poštenost. V tistih težkih dneh se Kovač ni nikoli skrnil ali potuhnil. Ko je želel, da se drugi izpostavljajo, je bil povsod, kjer je bila nevarnost, tudi sam prvi. To mu je dajalo tisto človeško kvaliteto, pred katero smo imeli veliko spoštovanje in tudi moralno dolžnost, da se z njim skupaj izpostavljamo.

Mislím, da bo moralo pisanje zgodovine NOB temeljiti na teh moralnih kvalitetah ljudi, ki jih je rodila slovenskemu narodu naša borba. Brez njih ne bi dosegli nobenih uspehov.

Vračam se nazaj v Ljubljano prve dni novembra leta 1941, ko sem mislil, da se od prestanih nevarnosti lahko odpočijem. Toda v tistih dneh me je srečal na cesti Jože Danev. Z Danevom sva bila pred vojno člana glavnega odbora Zveze društev kmečkih fantov in deklet (od sedaj naprej DKFID). Povedal mi je novice o DKFID: CK KPS je že pritegnil Zvezo v Osvobodilno fronto.

Seveda, pritegnil je lahko predvsem glavni odbor Zveze DKFID. Bil sem presečen, ko mi je Danev povedal, da so dotedanjega dolgoletnega predsednika Zveze Ivana Kronovška izločili. Ni sodeloval pri delu Zveze, ki se je zdaj vključila v OF, pač pa je kot predstavnik Zveze v OF bil dotedanji tajnik glavnega odbora Zveze Ivan Nemec.

Zame so bile to zanimive novice. Ne bi mogel reči več, zakaj so Ivana Kronovška izločili. Samo menim, da ni predstavljal Zveze v OF zato, ker je bilo zadnja leta pred vojno precej trenj med njim na eni strani, na drugi strani pa med predstavniški pokrajinskega komiteja SKOJ (Mira Svetina in Vinko Kristan) in levičarsko

Mima Kovačeva, imenovana za sekretariko okrožnega komiteja KPS za Prekmurje 1. novembra 1941

usmerjenimi člani glavnega odbora Zveze (Andrej Verbič in jaz). O tem pravi Mira Svetina med drugim tole:*

»Predsednik Zveze kmečkih fantov in deklet, Ivan Kronovšek, tedaj (leta 1938 in do okupacije) ni odklanjal sodelovanja z naprednimi, levo usmerjenimi ljudmi, ki so se hoteli vključevati v delo Zveze in v uredništvo »Grude«, ki je bila glasilo Zveze. Bal pa se je kompromitiranih komunistov. Delo, ki so ga opravljali v Zvezi in pri »Grudi« pod bolj ali manj kontinuiranim vplivom in navodilom PK SKOJ, je samo še pospeševalo razgibanost in popularnost Zveze in »Grude« in je bilo to tudi Kronovšku v prid. Saj je sam večkrat govoril, da je tudi on napredno usmerjen in si je prizadeval, da bi bili kmetje bolj razgledani in da bi si boljše urejevali svoje življenje. Sam je vzdrževal dokaj pogoste in neposredne stike z društvi in njihovimi vodstvi, izogibal pa se je možnosti, da bi te zveze imeli tudi drugi, razen tajnika Ivana Nemca. Imela sem vtis, da se onadva v stališčih bolj ujemata, čeprav je Nemeč v svojih govorih na terenu bil mnogo bolj »puntarski«. Številna društva so bila takrat že pod vplivom PK SKOJ, oziroma so bila levo usmerjena in so si mnogi želeli stikov z nami, ki smo delali v Zvezi.

To je bil čas, ko smo skušali v društvih, predvsem pa s članki v »Grudi« razkrinkavati protiljudsko vlado, odkrivati vzroke izkoriščanja kmetov in vseh delovnih ljudi, utrjevati zvezo med kmeti in delavci ter opozarjati na nevarnost vojne in fašizma. Takemu delovanju in vplivanju na množice se je Kronovšek močno upiral, vendar je vedno poudarjal, da to dela le zato, ker je treba varovati legalnost Zveze in »Grude« ter ne sme priti do prepovedi, razpusta ali zaplembe, ker bi s tem izgubili možnost delovanja med ljudmi. Mi pa smo menili, da je treba ljudem posredovati in odkrivati resnico, seveda v ustrezni formi. Dalje smo menili, da taka Zveza, ki ji policijska oblast dovoljuje životariti, zavaja ljudi in da ljudem ni več potrebna in je zanje celo škodljiva.

Kljub temu, da smo svojo nalogo kar uspešno opravljali in je moral Kronovšek v ostrih razgovorih marsikdaj odnehati, je Zveza skupaj z »Grudo« ohranila svojo

* Pismena izjava Mire Svetine piscu spominov.

legalnost vse do začetka vojne, niti ni prišlo do kakšnih večjih zapletov, izdajstev ali aretacij komunistov in levo usmerjenih članov Glavnega odbora Zveze...

Glede ženskih sekcij pri Zvezi oziroma društvih sem imela pri delu več težav v samem vodstvu (Kronovšek, Nemeč in drugi). Ko so hodili iz vodstva Zveze na teren na tekmovanja in zborovanja, so se dogovarjali tako, da so šli sami, brez mene. Govorili so na teh zborovanjih predvsem Kronovšek in Nemeč. Tako sem organizirala nove in okreplila stare stike z ženskimi sekcijami po društvih in z njihovimi predsednicami predvsem pismeno, bilo pa je nekaj sestankov celotne ženske sekcije pri Zvezi...»

Spominjam se, da je višek trenj med predstavniki KP in levičarji na eni strani ter med Kronovškom in njegovo skupino na drugi strani nastal na občnem zboru 17. novembra 1940. Tako razgibanega občnega zbora do takrat še ni bilo. Tudi Andrej Verbič, doma z Vrhnike, sekretar ljubljanskega okrožja Zveze DKFID in eden najbolj žilavih nasprotnikov Kronovška in njegove skupine, pravi, da je bil naš namen v Celju tudi ta, da očistimo Zvezo advokatov. Verbič se spominja, da je bil Kronovšek v Celju v veliki stiski in je pristal na vse predloge KP. Vendar takrat ni bilo v našem interesu, da bi ga odstavili, kar bi lahko storili, saj je bila večina društev v rokah partijcev in levičarjev, Kronovšek pa je imel somišljenike predvsem v domačem kraju v Savinjski dolini, v Prekmurju pa v nekem študentu, ki je delal preglavice KP oziroma sekretarju KP za Prekmurje Štefanu Kovaču.

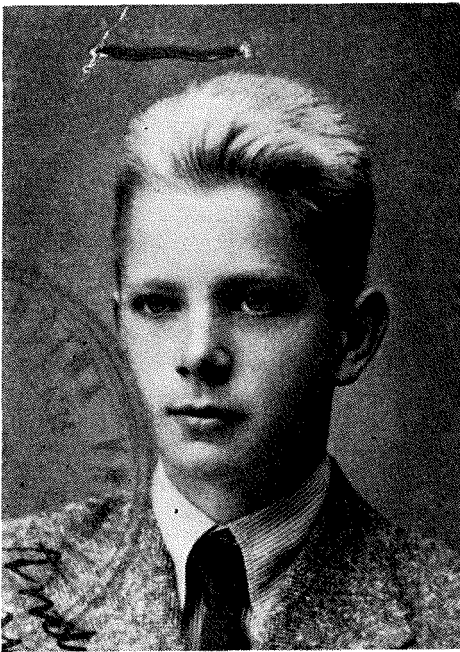
Ko sem se po vojni na povabilo »Kmečkega lista« pripravljala, da bi napisala kratak pregled delovanja Zveze DKFID, sem šel tudi na razgovor k Borisu Kraigherju, predsedniku izvršnega sveta LRS, ki je bil leta 1938 in verjetno 1939 sekretar PK SKOJ. Kraigher je obsodil predvojno delovanje Kronovška in njegove skupine, drugič pa je o delu društev DKFID dejal, da so bila nekatera bolj delavna in revolucionarna kakor pa posamezni aktivni SKOJ v tovarnah.

No, ta kratak pregled predvojnega delovanja Zveze DKFID sem moral podati, če hočem govoriti v teh spominih o Zvezi leta 1941 in 1942 in o spremembah v vodstvu. Menim, da bi med Kronovškom in naprednim delom Zveze že pred vojno prišlo do končnega razkola, ker je bil Kronovšek žilav in nepopustljiv politični nasprotnik. K sreči pa ni niti on niti kdo drug izmed njegovih somišljenikov imel globljih korenin med slovensko kmečko mladino.

Po tistem srečanju z Danevom smo se potem pogosto dobivali na sestankih: Danev, Verbič, Vinko Kristan in Ivan Nemeč. V glavni odbor Zveze smo kooptirali tudi nove člane in spominjam se, da smo pritegnili k takemu delu še Matijo Knapa iz Žerovnice pri Grahovem. Prihajal je v Ljubljano na sestanke, dokler niso Ljubljane v februarju 1942 Italijani obdali z bodečo žico. Zaradi svoje borbene preteklosti je tako Zveza po okupaciji zavzela svoje častno mesto ne samo v OF, ampak tudi v organizaciji slovenske komunistične mladine, v SKOJ.

Ne spominjam se več, kdo je pravzaprav dal idejo, da se vsa Zveza DKFID vključi v SKOJ. Najbrž Boris Kidrič. Borisa Kidriča sem srečal na enem izmed sestankov novega vodstva. Bilo je na Tržaški cesti v sobici prekmurskega študenta Stefana Halasa. Kidrič je ognjevit govoril o borbi proti okupatorju, o klikarstvu bivših političnih strank in njihovi izdaji, in spominjam se, da je omenil, koliko članov CK je žrtvovalo svoja življenja v borbi za svobodo slovenskega naroda. Name je ta izjava izredno delovala. Kdo bo sploh preživel jutrišnji dan! Na tistem sestanku je Kidrič vprašal tudi, kateri izmed prisotnih je Godina. Ko sem se oglasil, me je nekaj trenutkov gledal, nato smo razgovor nadaljevali. Na koncu sestanka me je povprašal po dogodkih iz Prekmurja in mi povedal, da je Štefan Kovač padel, česar jaz nisem vedel. Dejal mi je tudi, da je prav, da sem se umaknil iz Prekmurja, ampak da se bo treba tja spet vrniti.

V decembru 1941 se je Andrej Verbič javil za odhod v partizane in je proti koncu meseca res odšel iz Ljubljane. Ko je bil sprožen predlog o spojitvi Zveze

Andrej Verbič

DKFID s SKOJ, bi jaz na vsak način rad, da bi bil ob tej spojitvi tudi Verbič zraven, saj je bil eden izmed najbolj agilnih pred okupacijo in je tudi sedaj pri delu v Zvezi v ilegali mnogo napravil. Kidrič je na to pristal, čeprav je bil vsak človek takrat v partizanih tako rekoč nepogrešljiv.

Sestanek, kjer naj bi pristopila Zveza v SKOJ, je bil v stanovanju Jožeta Daneva v Streliški ulici 29. Dogovorili smo se že nekaj dni prej, da bom jaz napisal izjavo o pristopu, ki smo jo potem še pred sestankom obravnavali. Tisti sestanek v Streliški ulici 29, za katerega Verbič meni, da je bil okrog 25. januarja 1942, je ostal vsem živo v spominu. Verbič pripoveduje, da sta šla na ta sestanek od Karlovškega mostu s Kidričem skupaj. Verbič je Kidriču izročil tudi poročilo, ki ga je prinesel iz partizanov.

Listino o pristopu sem na sestanku prebral. Kidrič je poslušal in nato ognjevitov govoril o pomenu borbe slovenske kmečke mladine, ki se vključuje v vrste komunistične mladine. Na tem sestanku nas je nekaj prisotnih imenoval za kandidate KP.

Čeprav je bilo naše sodelovanje s Kidričem doslej toplo in iskreno, je postalo v tem trenutku še tesnejše in zaupljivejše. Bilo je tudi potrebno. Pristop v SKOJ je namreč podpisalo samo vodstvo Zveze, zdaj pa je bilo treba za pristop pripraviti društva po vaseh, in to predvsem v tako imenovani Ljubljanski pokrajini. Treba je bilo obiskati društva na Notranjskem, Dolenjskem in v Beli krajini ter skušati čimveč kmečkih fantov prepričati za odhod v partizane. Seveda pa to v tistih časih (januar in februar 1942) ni bilo tako preprosto.

Kmalu je bil organiziran sestanek, kjer naj bi se novi člani SKOJ, ki bi morali odigrati pomembno vlogo med kmečko mladino, podrobneje seznanili z organizacijo komunistične mladine, s cilji OF, predvsem pa z nacionalnim in kmečkim vprašanjem ter z osnovami marksizma. Ta, lahko bi rekli študijski sestanek, kjer je Kidrič skoraj ves dan govoril, je bil pri Tonetu Novaku, Riharjeva cesta 15 v Trnovem. Predavala sta še Lidija Šentjunc, članica CK, in Viktor Stopar, sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo.

Sestanek je trajal skoraj ves dan. Hrano nam je nosila Zora. Ona je prinesla v popoldanskih urah tudi vest, da so nas najbrž odkrili italijanski agenti. Nastalo je vznemirjenje. Sedel sem pri Lidiji Šentjunc, ki mi je potihem dejala, da bi Italijani želi lep uspeh, saj bi tu ujeli kar tri nekdanje robijaše. Mislila je s tem na Kidriča, sebe in Stoparja. Mene je to presenetilo in prevzelo. Pomen teh besed o robijaših sem v tisti nevarnosti globlje občutil in dojel, kakor pa bi ga drugače.

Sestanek smo prej končali in z največjo previdnostjo zapustili Novakovo hišo.

Da bi bili za politično delo še bolj pripravljeni, smo imeli člani glavnega odbora Zveze sestanek tudi pri Skrabarju za Bežigradom, kjer nam je govoril Boris Zihlerl.

Pri našem bodočem delu po vaseh bi nam prav prišli sezname ne samo društev, saj smo jih v glavnem poznali, ampak sezname članov društev, da bi se lahko pri obiskih nanje obračali in bi ne bilo treba šele po vaseh poizvedovati za člani, kajti povsod je bilo polno italijanskega vojaštva, agentov in ovaduhov.

Sklenili smo, da bomo na sedežu Zveze v Pražakovi ulici 7 te sezname vzeli, preden jih pobere policija. Tako sva z Verbičem odšla »na akcijo«. Pred stavbo sva naletela na italijansko stražo, ki je stražila nabito polne ljubljanske zapore.

Tajnica se je uprla, da bi nama dala sezname, zato sva jih z Verbičem hotela vzeti sama, pa so bili zaklenjeni. Prerekanje je trajalo nekaj časa, dokler ni po telefonu poklicala Ivana Kronovška, ki je pritekel in nama viharno odbil zahtevo. Prišlo je do hudih očitkov, dokler nisva z Verbičem končno popustila in odšla.

Kronovšek se je pritožil dr. Dragu Marušiču, ki je bil menda član plenuma OF, dr. Marušič pa Kidriču. Kidrič nama je očital, da sektašiva. Nazadnje pa je v kotičkih njegovih ust zaigral nasmeh in hudomušno je vprašal: »Ni šlo, kaj?«

Ker Ivana Kronovška ne bom več omenjal, bi zapisal samo še to, da je po italijanski kapitulaciji 1943 prišel v partizane. Poslali so ga v Mejniško vas pod Rogom na tisto javko, na katero so prihajali vidnejši politični ljudje, ki so prišli iz Ljubljane v partizane. To javko je postavil CK in jaz sem zanj odgovarjal. Kronovšku je bilo zelo nerodno, ko me je zagledal, toda kaj, čas je napravil svoje. Nekaj dni je živel na javki v Mejniški vasi in jaz sem tako kakor drugim tudi njemu pomagal s hrano in nasveti.

Izmed prvih vasi, ki sem jih obiskal v začetku februarja 1942, je bila Krka na Dolenjskem. Vinko Kristan mi je povedal, da se moram tam najprej oglasiti pri učitelju Venčeslavu Winklerju, ki je stanoval v hiši na križišču precej daleč od vasi. Z menoj je šla Zora, da bi bil moj obisk na Krki manj sumljiv. Ko sva prišla do hiše, je Zora ostala na straži. Winkler me je prijazno sprejel, brž ko sem povedal, kdo me pošilja. Oba z ženo sta poznala politične razmere v kraju. Winkler je bil v tistih krajih tudi funkcionar Osvobodilne fronte. Povedala sta mi za tiste fante, ki so bili člani društva kmečkih fantov in deklet.

Ko sem fantom na sestanku povedal, da smo Zvezo DKFID vključili v SKOJ, se jim je zdelo povsem naravno. Partizanstvo se je na Dolenjskem že široko razmahnilo in KP je imela velik ugled. Obveza, da gredo v partizane, posebno zdaj, ko so postali skojevci, je bila sama po sebi razumljiva.

Z Zoro sva se popolnoma vrnila v Ljubljano. Da ne bi hodila peš, pa je eden izmed fantov zapregel v sani konja in naju potegnili v snežnem metežu skozi Muljavo v Stično na kolodvor.

Drugi tak obisk pri društvu kmečkih fantov in deklet je bil v Vavta vasi. Podooben je bil tistemu v Krki. Kakega problema o vstopu društva v SKOJ ni bilo. Društva, ki so bila pred vojno pod našim vplivom, so bila tako in tako prežeta z duhom proti fašizmu in razrednemu sovražniku.

Društva kmečkih fantov in deklet so kmalu po okupaciji imela pomembno vlogo po vsej Sloveniji. Mnogi člani teh društev so med prvimi šli v partizane in so v velikem številu vstopali v SKOJ. Tako je bilo na Štajerskem in celo v Prekmurju.

Vinko Kristan, član Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo

O Gorenjski pa Mira Svetina pravi takole:*

»Na Gorenjskem smo že poleti 1941 povezovali člane društev kmečkih fantov in deklet v veliki večini in z velikim uspehom v OF in SKOJ. Takrat sem delala na Gorenjskem kot inštruktor PK SKOJ za Slovenijo. Imela sem sestanke v Dupljah, Križah, na Dobravi (Otoče), v Bohinjskem kotu v Nomnju, Srednji vasi itd. Bila sem izjemoma tudi v Novem mestu, kjer smo se z okrožnim komitejem SKOJ pogovarjali, kako čim hitreje vključevati člane naprednih društev kmečkih fantov in deklet v OF in SKOJ. V Bohinjskem kotu je poleti 1941 vključeval člane društev kmečkih fantov in deklet v OF in v SKOJ Tomaž Godec in bil pobudnik njihovih prvih akcij. Mladi in tudi starejši iz vrst teh društev so takoj dobro razumeli pomen borbe proti okupatorju, saj so o tem slišali mnogo prej v okviru društvene aktivnosti in so bili pripravljeni tudi za akcije in upor. Tako Kronovšku in Nemcu ni preostalo drugega, kakor da sta z naprednim delom Zveze šla v OF, ker je to storila že velika večina članov iz društev na terenu. Poudariti je treba še to, da smo na Gorenjskem vključevali v OF in SKOJ člane posamezno, čeprav v velikem številu, ne pa društev kot organizirane celote. Zlasti na Gorenjskem so ta društva takoj po okupaciji prenehala z vsakršnim delovanjem.«

Vračam se spet k svojemu delu v Ljubljano.

Za obisk DKFID na Notranjskem, v Loški dolini in na Bloški planoti sva bila določena oba z Andrejem Verbičem v februarju 1942. Sedla sva na vlak in se odpeljala do Rakeka. Zglasiti sva se morala pri družini Pirc. Toda povedali so nama, da so po vaseh Italijani skoncentrirali vojaštvo in hajkajo. Tako sva se odločila, da se vrneva v Ljubljano, kar sva tudi storila.

Kmalu po najini vrnitvi sta se zgodili dve stvari, ki sta otežkočili naše delo. V stari Ljubljani in Trnovem so bile velike racije in ob tej priložnosti so prijeli tudi mene

* Pismena izjava Mire Svetine avtorju spominov.

in Verbiča, in sicer zelo zgodaj zjutraj, vsakega na svojem stanovanju. S kamioni so nas odpeljali v artilerijsko vojašnico na sedanji Titovi cesti, blizu Gospodarskega razstavišča. Strpali so nas v veliko konjušnico, kjer sva se z Verbičem srečala, toda napravila sva se, kot da se ne poznavata. Vedeli smo, da so poslali Italijani med nas agente in izdajalce. Mene ni nihče izdal, pač pa je spoznal Verbiča eden izmed izdajalcev, ki je bil z njim v partizanih in je dezertiral. Določili so me v skupino, ki je šla lahko domov, Verbiča pa v tisto skupino, ki so jo pridržali. Bal sem se zanj, saj so ponavadi ujete partizane streljali v Gramozni jami. Verbiča so postavili pred sodišče in ga obsodili na dosmrtno ječo.

Njegova aretacija me je hudo prizadela. Verbič je bil sin bogatega kmeta z Vrhničke, toda od mladosti se je z idealizmom vključeval v napredno gibanje in tesno sodeloval s Francetom Popitom. Na Vrhniko sem namreč pred vojno na njuno povabilo hodil režirat igre, ki smo jih igrali po vaseh v okviru DKFID. Verbič je odšel v partizane, čeprav mu ne bi bilo treba, ker je bil takrat potreben pri delu ob spremembah vodstva Zveze DKFID. Toda hotel je biti dosleden in čist pred samim seboj in dokazati je hotel pripadnost naprednemu gibanju, čeprav je bil kulaški sin. Zaradi te njegove velike poštenosti mi ga je bilo še posebno žal.

Druga stvar, ki je otežkočila moje delo, pa je bila bodeča žica, ki so jo proti koncu februarja začeli Italijani napenjati okrog Ljubljane. Žal mi je bilo, da z Verbičem nisva kljub hajkam ostala na Notranjskem.

V prvih dneh marca mi je Kidrič dejal, naj ponovno odidem na Notranjsko in naj tam ostanem. Skušal naj bi dobiti zvezo s Popitom. Povedal mi je, da sem imenovan za instruktorja pokrajinskega komiteja SKOJ in naj na Notranjskem organiziram skojevske aktivne, pomagam pri ustanavljanju in utrjevanju OF po vaseh in čimveč fantov pripeljem v partizane. Pred osvoboditvijo naj bi se ne vrnil v Ljubljano.

Pred osvoboditvijo! Ali lahko človek sploh pomisli, da bo še kdaj svoboden? Ali lahko še upam, da se bom kdaj vrnil v Ljubljano? Ti mešani občutki so me prevzeli, ko sva z Zoro šla narazen. Mogoče za zmeraj. Govorila sva sicer o tem, da se bova kmalu videla, toda takrat sva se ločila z grenkimi občutki. Pa se je vendar stvar hitro obrnila. Čez kaka dva meseca je Zora kot obveščevalka le po naključju ušla aretaciji. Po kratki ilegali v Ljubljani jo je organizacija OF v maju poslala v partizane na Mokrc, kjer sva se srečala.

Za moj prehod čez bodečo žico je skrbel Vinko Kristan, ki je bil član PK SKOJ. Dobila sva se v kletnih prostorih Glavne direkcije železnic v Kolodvorski ulici. Prinesel mi je železničarsko kapo in legitimacijo, ki se je seveda glasila na drugo ime, in mi dal natančne napotke: Na kolodvoru naj sedem na dolenski vlak in naj se peljem do Lavrice. Tam naj bi izstopil in šel čez Barje v Črno vas k neki delavski družini, ki me bo spravila na kolodvor v Notranje gorice, od tam pa se bom odpeljal na Rakek k Pirčevim.

Vinko Kristan je bil tih in blag človek. Pri Zvezi DKFID sva veliko sodelovala. Pred vojno sem ga povabil k nam domov v Prekmurje, kjer sva potem ponoči obiskovala fante, ki so bili včlanjeni v prepovedana društva KFID. Župnik Klekl je namreč dosegel, da je vsa društva KFID v dolnjem Prekmurju oblast prepovedala.

S Kristanom sva se v kletnih prostorih glavne direkcije železnic zadnjikrat videla. Pri neki raciji so ga kmalu za tem ubili Italijani.

Po mene je na direkcijo prišel nek mlad železničar. Mislim, da je bil pravi železničar, možno pa je tudi, da je bil tak železničar, kakor sem bil jaz, ki še kretnice ni nikoli obrnil, niti ni imel v rokah rdeče zastavice, da bi ob kompozicijah živinskih vagonov mahal z njo strojevodji.

S tistim fantom sva odšla na kolodvor. Peljal me je v prostore, kjer železničarji čakajo na svoje delo. Malo začudeno so me gledali, vendar je fant z živahnim

Štab 2. bataljona Brodske brigade, nekje v Bosni leta 1944. Franc Škoberne (drugi od leve), politični komisar bataljona

razgovarjanjem odvrčal njihovo pozornost, dokler ni prišel čas, ko dolenski vlak odpelje.

Na vlaku sem prišel v tisti kupe, kjer je sedel kaplan Petančič, pisatelj nabožnih iger in znanec iz dijaških let na klasični gimnaziji v Mariboru. Nisem vedel, kako se je politično opredelil. Z začudenjem me je gledal ves čas vožnje do Lavrice, ni pa pristopil, da bi govorila. Tudi jaz sem se napravil, kot da ga ne poznam in v Lavrici srečno izstopil. Ko sem imel občutek, da me na polju nihče ne vidi, sem vrgel železničarsko kapo stran, kajti v moji lažni legitimaciji je pisalo, da sem trgovec.

V Črni vasi so me lepo sprejeli. Čutil sem se bolj sproščeno kot v Ljubljani.

Naslednji dan me je gospodar peljal v Notranje gorice na kolodvor. Pripeljal sem se na Rakek in srečno prestal preglede na vlaku. Na Rakeku pa sem v svoji nestrpnosti, da pridem čimprej z vlaka, napravil napako, ki bi me lahko veliko stala. Hitel sem pred potniki proti kolodvorskemu poslopju. V zadnjem trenutku sem zagledal karabinjerje, ki so nas čakali v veži kolodvorskega poslopja.

Karabinjer mi je že naprej pokazal, naj stopim v poseben prostor, kamor so pripeljali še tri potnike, ki so se jim zdeli sumljivi. Druge so spuščali naprej, ne da bi jih legitimirali.

Meni je eden izmed karabinjerjev legitimacijo počasi in natančno prelistaval. Slika v njej je bila moja. Nazadnje se mu je najbrž zdelo, da sem le pravi trgovec, ker mi je legitimacijo v moje veselje vrnil, nakar sem odšel k Pirčevim.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Samotni grob

1944

Črtomir Šinkovec

*Ob mladih smrekah kraj poti
leseno znamenje stoji:
tu troje fantov v grobu spi.*

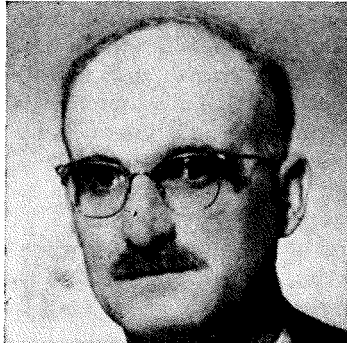
*Kdor mimo gre, naj postoji
in spomni naj se vojnih dni,
ko zemlja tod je pila kri,*

*ko tu je klecnil njim korak.
»Kako ti v grobu je, Srnjak?«
»Svetloba vaša moj je mrak!«*

*In dragi Tarzan, kraški sin,
kako je sredi korenin?
»Je v vas še živ na nas spomin?«*

*Je tiho dahnil dobri Krim:
»V naročju drage zemlje spim,
umrl jaz sem, da živim!«*

*»Je zemlja pila našo kri
za svetle in pravične dni,
za svetle in pravične dni!«*

Ustanovitev belokranjskega partizanskega odreda*

Zgodovina

NOB

Radko Polič

O ustanovitvi belokranjskega odreda so se začeli meniti vodilni ljudje iz Bele krajine z nadrejenimi v drugi polovici junija 1942, to je nekako hkrati z ustanovitvijo V. grupe odredov slovenskih partizanskih čet, v katero naj bi razen zahodnodolenjskega in krškega odreda sodil tudi ta odred. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je sicer spomladi 1942 že nekajkrat v raznih naredbah in navodilih omenjalo, da je treba pospešiti razvoj oborožene vstaje v Beli krajini tako zaradi njegove večje enakomernosti na italijanskem zasedenem območju kot zaradi pomembnosti zvez slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja prek Žužemberka in Kolpe z narodnoosvobodilnim bojem na Hrvaškem, in čimprej oblikovati belokranjski partizanski odred, vendar je dejanski razvoj in razmah pomladanske oborožene vstaje v Beli krajini to omogočil šele proti koncu junija in v začetku julija tega leta. Dotlej je namreč število partizanov v belokranjskem partizanskem bataljonu toliko naraslo, pa tudi z njihovo oborožitvijo se je stanje, zlasti z uspešnima akcijama na ustaško postojanko v Sošicah na Žumberku 1. junija in na italijanski stražni oddelek pri semiškem predoru 20. junija, toliko popravilo, da so pristojni sploh mogli resno razmišljati o ustanovitvi odreda in da so mogli pristopiti k njegovemu oblikovanju.

Alojz Grčar-Mitja, takratni komandant belokranjskega partizanskega bataljona ali 5. bataljona (belokranjskega) dolenskega odreda, kot so ga uradno imenovali, se spominja, da je bilo 24. junija 1942, ko je bil razrešen kot komandant bataljona in je odšel iz Bele krajine v štab V. grupe odredov na Cink pri Podstenicah na Kočevskem Rogu, v treh četah bataljona 240 partizanov s 107 puškami, od tega 6 lovskih, in dvema puškomitraljezoma.¹ Če upoštevamo, da je predvidevalo navodilo glavnega poveljstva v odredbi štaboma III. in V. grupe odredov z dne 26. junija 1942, naj se številčna moč čet in bataljonov hkrati z delitvijo v nove odrede zmanjša na normo, in sicer tako, da šteje četa 50 do 60 mož, tri čete pa sestavljajo bataljon, ki šteje 150 do 200 mož,² potem so mogli takrat v Beli krajini ustanoviti odred z dvema šibkejšima bataljonoma.

Naredba glavnega poveljstva o oblikovanju dveh grup odredov, to je III. in V. grupe iz druge polovice junija 1942, ki ni ohranjena, je skoraj gotovo vsebovala poleg imenovanja grupnih štabov tudi imenovanje štabov odredov v obeh grupah, torej tudi štaba belokranjskega odreda. Saj je imelo glavno poveljstvo takšno

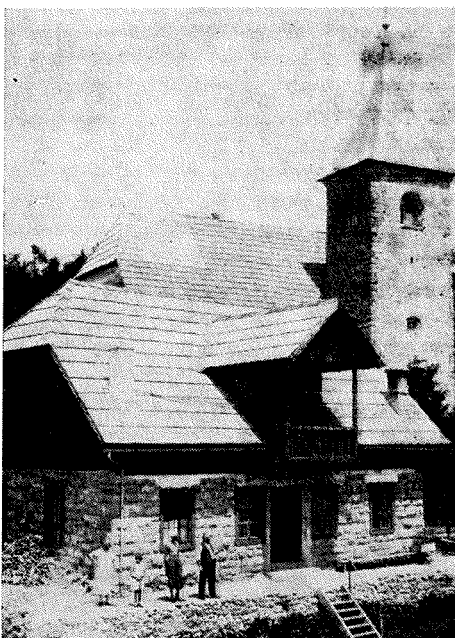
* Odlomek iz osnutka kronike Belokranjski odred.

prakso že prej kot tudi pozneje, ko je imenovalo ali menjalo štabe podrejenih združenih enot, tako na primer, že čez en mesec, ko je z naredbo z dne 26. julija 1942 hkrati s štaboma III. in V. grupe odredov imenovalo v obeh grupah tudi vse odredne štabe.³ Razen tega se je Dušan Pirjavec-Ahac udeležil partijske konference na Kočevskem Rogu med 5. in 8. julijem 1942 že kot politični komisar belokranjskega odreda s partizanskim imenom Lojze Brodar; s tem imenom je kot politični delavec sredi maja prišel v Belo krajino, pa ga tudi opustil, ko je proti koncu julija odšel odondod.⁴ Spominja se, da so prvič govorili o prvem štabu belokranjskega odreda na sestanku, ki so se ga udeležili trije vodilni aktivisti iz Bele krajine: sekretar Ivan Novak-Očka, Jože Borštinar in on sam z zastopstvom izvršnega odbora OF v Rajhenauu 25. junija.⁵ Ob tej priložnosti jim je Aleš Bebler-Primož, namestnik komandanta glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, naročil, naj razmislijo, če bi bil kdo iz belokranjskega partizanskega bataljona primeren za komandanta odreda, sicer pa da je predviden za namestnika komandanta Dušan Majcen-Nedeljko, za političnega komisarja pa on, Lojze Brodar, in za namestnika političnega komisarja Matija Babor-Oskar Slatin. Na razgovor z Jernejem Posavcem-Ivanom Mačkom-Matijo, političnim komisarjem glavnega poveljstva, in Antejem Novakom, novim političnim komisarjem III. grupe odredov, ki je bil kakšen dan zatem prav tako okoli Rajhenaua, je prišel Ahac s predlogom, naj bi bil imenovan za komandanta belokranjskega odreda Jože Baškovič-Feliks, tedanji komandir 2. ali mavr-lenske čete belokranjskega bataljona, kar pa ni bilo sprejeto.⁶ Povsem naravno bi sicer bilo, kot je bilo večidel povsod pri hitri rasti partizanskih enot, da bi bil prvi kandidat za komandanta belokranjskega odreda dotedanji komandant belokranjskega bataljona Alojz Grčar-Mitja Štajerc. Toda to ni prišlo preprosto v poštev, ker ga je štab V. grupe odredov 24. junija odpoklical iz Bele krajine, 28. junija pa so ga na sedežu štaba grupe po prvem zaslišanju »aretirali« in priprli. Hkrati z njim so iz Bele krajine odpoklicali in prav tako priprli političnega delavca iz skupine katoličanov v Osvobodilni fronti Stanka Kocipra-Kosto Kositra.*

Že tedaj ali pa šele med partijsko konferenco na Rogu, ko se je glavno poveljstvo dokončno domenilo z belokranjskim odposlanstvom na konferenci pod vodstvom okrožnega sekretarja Ivana Novaka-Očka o oblikovanju belokranjskega odreda in o njegovem štabu, je bil določen za komandanta odreda Belokranjec Janko Stariha.⁸ Težko je reči, ali ga je izbralo po svoji presoji glavno poveljstvo samo ali pa so ga predlagali aktivisti iz Bele krajine, ki so ga poznali kot uspešnega poveljnika v II. štajerski grupi odredov. Tudi moremo samo ugibati, ali ga je imenovanje glavnega poveljstva sploh kdaj doseglo; če ga je, ga je vsekakor prepozno. Janko Stariha, dijak iz Crnomlja, pripadnik prve belokranjske partizanske skupine 1941. leta, od koder je nato prek novomeške in mokronoške čete prispel v 2. štajerski bataljon, oblikovan 15. decembra 1941 na Kremenjku na Dolenjskem, je bil namreč prav v tem času kot komandant 1. bataljona savinjskega odreda z II. grupo odredov že na pohodu z Dolenjske prek Notranjske, Polhograjskih Dolomitov in Gorenjske na Štajersko.

Ker torej komandant Janko Stariha ni prispel v Belo krajino, da bi prevzel poveljstvo belokranjskega odreda, ga je zamenjal njegov namestnik Dušan Majcen-Nedeljko; z že omenjeno naredbo glavnega poveljstva z dne 26. julija 1942 pa je bil Nedeljko imenovan za komandanta odreda. Z isto naredbo je bil imenovan za političnega komisarja odreda namesto Dušana Pirjevca-Lojzeta Brodarja, ki je bil

* Tu se ne bi spuščali v podrobno obravnavo tega primera »otroških bolezní« slovenskega osvobodilnega boja, ki so jo imenovali sektaštvo, napihnjenost, zaletavost, vojvodstvo in še kako drugače, in s katerimi se je začel po julijski partijski konferenci na Rogu oster obračun, ugotovili bi le, da sta bila oba po posredovanju glavnega poveljstva oziroma centralnega komiteja KPS kmalu izpuščena in povsem rehabilitirana s tem, da je bil Lojze Grčar-Mitja imenovan za komandirja delavske čete, v katero so sodile razne partizanske delavnice na Kočevskem Rogu, Stanka Kocipra pa naj bi kot domačina iz Slovenskih goric poslali na politično delo na Štajersko.⁷

Planinski dom na Mirni gori (1048 m), v katerem je bil štab belokranjskega odreda od konca julija do 26. avgusta 1942, ko so Italijani dom zažgali

premeščen kot politični komisar primorskega odreda, Dušan Bravničar-Veljko Kočevar, vendar je štab V. grupe odredov slovenskih partizanskih čet z naredbo št. 7 z dne 30. julija to preklical in imenoval v sporazumu z glavnim poveljstvom za politkomisarja belokranjskega odreda Jožeta Borštnarja, člana okrožnega komiteja KPS za Belo krajino.⁹ V zadnjih julijskih dneh leta 1942 je bil imenovan za odrednega obveščevalca oziroma šefa obveščevalnega centra belokranjskega odreda Vlado Mišica-Miha Kranjc, dotlej namestnik političnega komisarja 2. bataljona belokranjskega odreda.¹⁰ V štab odreda je prišla kot administratorica partizanka Stanka Bajukova, nekdanja uradnica na občini v Metliki.¹¹

Štab belokranjskega odreda se je v prvih julijskih dneh naselil v na hitro postavljeni baraki v gozdu v bližini vasi Planina.¹² Hkrati pa je bilo skupini partizanov iz najbližje 3. ali klečke čete, ki so mu bili pridelnjeni za njegove potrebe, naročeno, naj na primernem kraju v okolici Planine postavijo novo in prostornejšo barako. In tako so v zapuščeni kočevarski vasi Škrilje razkrili in razstavili leseno hišo in jo spet sestavili in prekrili v gozdu na pobočju neimenovanega hriba (955 m) slabega pol kilometra severno od vasi Škrilje. Blizu barake je bil tudi izvir, kar je najbolj pritegnilo graditelje, da so se odločili za ta kraj.¹³ Vendar se štab odreda v tej novi baraki nad vasjo Škrilje ni dolgo zadrževal. Takoj po prihodu novega političnega komisarja odreda Jožeta Borštnarja so se na njegovo pobudo raje naselili v prostornejšem in udobnejšem planinskem domu na Mirni gori.¹⁴ V planinski koči je ostal štab odreda skoraj ves avgust 1942, to je do 26. avgusta, ko je močnejša italijanska enota 23. pešpolka iz Semiča prodrla v akciji »čiščenja« na Planino in Škrilje in zažgala tudi planinski dom na Mirni gori.¹⁵ Med roško ofenzivo med 14. in 23. avgustom je ostala namreč Mirna gora izven obroča, ki so ga italijanske enote sklenile okoli Kočevskega Roga, pa se je štab odreda le za kratek čas umaknil z Mirne gore; ko so spoznali, da je le-ta ostala izza sovražne fronte, so se vrnili v planinski dom.¹⁶

Štab belokranjskega odreda je v tesni povezanosti s štabom V. grupe odredov oblikoval odred z dvema bataljonoma iz dotedanjega belokranjskega ali 5. bataljona dolenskega odreda tja do 15. julija 1942.

Prvi ali gorjanski ali metliški bataljon belokranjskega odreda je bil oblikovan v zadnjih dneh junija 1942 iz dotedanje 1. čete belokranjskega bataljona s taboriščem na pobočju hriba Peščenika (834 m) nad vasjo Brezova reber. V enem mesecu, od zadnjih dni maja, ko je bilo v tej četi ob oblikovanju belokranjskega bataljona okoli 25 partizanov, do zadnjih dni junija 1942, se je nateklo z njenega operativnega območja, to je iz rajonov Metlika in Suhor ter delno iz rajonov Semič in Gradac toliko novincev — samo iz Bojanje vasi je prišlo v nedeljo, 14. junija, 14 mož in fantov¹⁷ — da so lahko oblikovali bataljon z dvema četama. Kmalu zatem je prišla v Belo krajino še ena okrepitev iz sosednjega gorjanskega bataljona, krškega odreda, in sicer vsa 3. četa tega bataljona pod poveljstvom komandirja Rudija Kočmana-Suge in političnega komisarja Rada Pešla-Vičana. Četa gorjanskega bataljona naj bi, po pripovedovanju, oddala nekaj orožja Belokranjcem, pri katerih je bilo pomanjkanje orožja še vedno zelo kritično, pa se je temu »uprla« in raje kar sama odšla z vsem orožjem iz krškega odreda čez Gorjance v belokranjski odred.¹⁸

Ivan Majnik-Džems, dotedanji politični komisar 1. ali gorjanske čete belokranjskega bataljona, ki je bil imenovan za komandanta 1. bataljona belokranjskega odreda, sodi, da je bil bataljon oblikovan neposredno pred napadom na italijansko postojanko pri Zajcu; ta napad, o katerem bo še govor, pa je bil v nedeljo, 28. junija 1942. Napad na postojanko italijanske obmejne straže na drugi strani Gorjanecv je začel pripravljati še tedanji štab belokranjskega bataljona s komandantom Alojzjem Grčarjem-Mitjo in političnim komisarjem Ivanom Galičem-Jovom na čelu. Komandant Mitja pa je bil, kot že rečeno, sredi priprav za ta napad odpoklican in je 24. junija odšel iz Bele krajine, ne da bi bili takrat že kaj govorili o ustanovitvi odreda z dvema bataljonoma.¹⁹ Potemtakem naj bi bil bataljon belokranjskega odreda z dvema četama oblikovan med 25. in 27. junijem 1942 s tem, da se je med samim formiranjem pripravljaj za napad na italijansko postojanko pri Zajcu. Pri oblikovanju bataljona je po Džemsovem spominu sodeloval tudi prvi komandant V. grupe odredov dr. Marijan Dermastia-Urban Velikonja; seznanili so ga tudi z zamislijo napada na postojanko pri Zajcu, vendar je pred samim napadom odšel iz Bele krajine. Komandant grupe Urban je določil novemu bataljonu za operativno območje razen dotedanjega območja 1. čete belokranjskega bataljona, to je območja Bele krajine vzhodno oziroma severovzhodno od železniške proge, še predel prek Gorjanecv na dolenski strani vzhodno od ceste Metlika—Novo mesto nekako do črte Stopiče—Dolž.²⁰ To je bilo vsekakor v duhu in skladu z naredbo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 26. junija 1942 o razmejnitvi med III. in V. grupo odredov ter o njihovih operativnih območjih in nalogah; le-ta je V. grupi dodelila tudi ozemlje do Save, ki je bilo pod nemško okupacijo, pa je štab V. grupe odredov v tem smislu očitno usmeril krški odred z njegovima bataljonoma na obeh straneh Krke bolj proti severu, konkretno belokranjskemu odredu sosednji gorjanski bataljon krškega odreda s težiščem na območju Kostanjevice, hkrati pa razširil območje belokranjskemu bataljonu. Bržčas je bil bolj to vzrok, da so letega okrepili s 3. četo znatno močnejšega in bolj oboroženega gorjanskega bataljona, ki je tako in tako že dotlej delovala na tem območju, kot pa to, da ni hotela izročiti Belokranjcem orožja.

S komandantom Džemsom je postal politični komisar 1. bataljona belokranjskega odreda dotedanji politični komisar belokranjskega bataljona Ivan Galič-Jovo. Komandir ene čete je postal Ilija Badovinac, kmet iz Rosalnic pri Metliki, ki je prišel v partizane na Sela pri Jugorju 20. maja 1942 s svojima bratoma Markom in šestnajstletnim Vladom, eno četo pa je obdržal dotedanji komandir 1. čete belokranjskega bataljona Slavko Ograjenšek-Iztok. Ko je kmalu zatem postal Ilija Badovinac namestnik komandanta bataljona, je prevzel kot komandir njegovo četo Drago Jerman, pekovski pomočnik, doma z Naklega pri Črnomlju; 4. junija 1942

Skupina borcev tretje čete drugega bataljona belokranjskega odreda poleti 1942

je prišel v partizane s petimi vrstniki s Krupe, kjer se je dotlej mudil kot pomočnik v mlinu.²¹

Drugi bataljon belokranjskega odreda s tremi četami z bojnim območjem zahodno oziroma jugozahodno in jugovzhodno od belokranjske železniške proge, je bil oblikovan iz dotedanje 2. ali mavrlenske in 3. ali klečke čete belokranjskega bataljona okoli 15. julija 1942. Ivan Pezdirc-Slavo, ki je postal komandant tega bataljona, se spominja, da je peljal skupino partizanov v sabotažno akcijo na železniško progo — v noči z 11. na 12. julij je med postajama Rožni dol in Semič iztiril potniški vlak — še kot komandir klečke čete, v naslednjih dneh pa sta vršilec dolžnosti komandanta odreda Dušan Majcen-Nedeljko in politični komisar odreda Dušan Pirjevec-Lojze Brodar oblikovala 2. bataljon in njega postavila za komandanta, za njegovega namestnika dotedanjega komandirja 2. ali mavrlenske čete Jožeta Baškoviča-Feliksa, za političnega komisarja dotedanjega komisarja 3. ali klečke čete Antona Ivca-Zigo in za namestnika političnega komisarja Vlada Mišico-Miho, ki je bil za kakšen teden dni zamenjal političnega komisarja 1. bataljona Jova.²² Lojze Doltar, ki je pri reorganizaciji belokranjskih partizanskih enot postal politični komisar 1. čete 2. bataljona, pa celo precizira ustanovitev 2. bataljona belokranjskega odreda prav na dan 15. julija 1942.²³

Prva četa 2. bataljona, katere komandir je postal Stanko Vrščaj, politični komisar pa Lojze Doltar, oba doma iz Črnomlja, je ostala pri štabu bataljona v prejšnjem taborišču 2. čete v nekdanji kočevski vasi Zagradec nad Mavrlenom, 2. četa s komandirjem Slavkom Grahkom z Otovca in političnim komisarjem Radom Pešlom-Vičanom, študentom tehnike, doma iz Ljubljane z Viča, ki je prišel 20. maja v gorjanski bataljon in bil potem kot politkomisar 3. čete tega bataljona z vso četo poslan iz krškega v belokranjski odred, je nasledila 3. četo belokranjskega bataljona na Kleču, 3. četa s komandirjem Jožetom Poropatičem, ki se je do položaja povzpел zaradi svoje hrabrosti, zlasti pri napadu na Stari trg ob Kolpi 1. junija 1942, in političnim komisarjem Janezom Vitkovičem, oba doma

z viniškega konca, pa je bila poslana v Poljansko dolino z isto nalogo — zapore italijanske postojanke v Starem trgu ob Kolpi, kot jo je imel dotlej Grabnarjev vod 2. čete, hkrati pa so ji razširili bojno območje še na območje Vinice.²⁴ Pomeni, da je bil 2. bataljon belokranjskega odreda z glavnino sil, to je z dvema četama, izrazito usmerjen na belokranjsko železniško progo, z delom sil, to je z eno četo, pa na zavarovanje hrbta glavnini proti Staremu trgu ob Kolpi in Vinici, podobno kot je bila skozi ves junij 1942 razmestitev in bojna usmeritev glavnine belokranjskega bataljona, to je njegove 2. in 3. čete.

Oblikovanje belokranjskega odreda z dvema bataljonoma in petimi oziroma šestimi četami je potemtakem trajalo od 25. junija do 15. julija 1942, s tem da je bilo zlasti intenzivno po partijskem posvetovanju na Kočevskem Rogu, to je med 10. in 15. julijem, ko se je odposlanstvo iz belokranjskega okrožja na čelu s sekretarjem Ivanom Novakom-Očkom, s političnim komisarjem odreda Dušanom Pirjevčcem-Lojzetom Brodarjem-Ahacem vrnilo s te konference s povsem oblikovanimi napotki glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o štabu odreda in o njegovih poglobitvinih nalogah.

Čas oblikovanja belokranjskega odreda je bil prav v razdobju, ko je bil na dolenski strani Gorjancev razkrinkan tako imenovani »štajerski bataljon«, za katerim se je nekaj časa s partizanskim imenom in nekaterimi partizanskimi znaki spretno skrivala prva izdajalska, protirevolucionarna, belogardistična vojaška enota. Uničenje te enote je postala prva bojna naloga najbližjih partizanskih enot; to pa so bile enote belokranjskega in krškega odreda. Pohod nad belogardistični štajerski bataljon na Gorjancih je bila torej prva bojna naloga, ki je bila naložena glavnini pravkar ustanovljenega belokranjskega odreda!

Napad na postojanko italijanske obmejne straže pri Zajcu v Vinji vasi

Da je z zagonetnim štajerskim bataljonom, ki je taboril v okolici St. Jošta med Stopičami in Gotno vasjo, očitno nekaj narobe in da vse skupaj diši po beli gardi, so belokranjski partizani prvič začutili ob napadu na postojanko italijanske obmejne straže pri Zajcu. Ko so se zjutraj po napol uspelem napadu odlepili od postojanke in se umikali tudi skozi Vinjo vas, je nenadoma počilo nekaj strelcev. Nekaj partizanov se je brž pognalo za nevidnimi, zahrbtnimi strelci, vendar niso na domnevnih krajih odkrili nikogar.²⁵

Italijansko postojanko v Vinji vasi oziroma v gostilni in bivši šoli pri Zajcu ob cesti Novo mesto—Metlika so enote pravkar snujočega se belokranjskega odreda napadle v zgodnjih jutranjih urah v nedeljo, 28. junija 1942.^{26*}

Razmeroma samotni in izpostavljeni italijanski posadki na obeh straneh Gorjancev ob cesti Novo mesto—Metlika pri Zajcu na dolenski, severni strani in v Hrastu na njihovi belokranjski, južni strani sta tako rekoč »vpili« po partizanskem napadu.

* V Belogardizmu, v drugi dopolnjeni izdaji iz leta 1952, navaja Franček Saje na str. 301, da »sta četi gorjanskih in belokranjskih partizanov napadli fašistično posadko, ki se je utrdila pri Zajcu pod Gorjanci, v četrtek, 2. julija« (podčrtal avt.). Isti datum, kot datum napada partizanov pri Zajcu ima tudi Ivo Pirkovič v rokopisnem gradivu o belokranjskem partizanstvu v 8. poglavju Belogardisti rešujejo črne srajce. Kaže, da sta se oba avtorja odločila za ta datum pod vplivom zabeležke v dnevniku Edvarda Kocbeka, člana izvršnega odbora Osvobodilne fronte, ki je vanj 3. julija 1942 zapisal tudi tole: »Nocoj smo dobili sporočilo, da je včeraj četa oboroženih belogardistov za hrbtom napadla partizane. Že dalj časa smo vedeli, da se na Gorjancih gibljejo sumljivi organizirani ljudje, vendar so bili zelo konspirativni. Ta novica deluje na nas kakor bomba. Čutimo, da pomeni prelom v osvobodilni borbi«. (Edvard Kocbek: Tovarišija, str. 72). Če se ta Kocbekova zabeležka nanaša na sporočilo o zahrbtnih belogardističnih strelcih v Vinji vasi na umikajoče se belokranjske partizane z napada pri Zajcu, potem je navedek »včeraj« vsekakor netočen, kot je tudi neprecizna navedba o »oboroženi belogardistični četi«. Lahko je, da gre za sporočilo o kakšnem drugem zahrbtnem napadu, oborožene belogardistične čete »štajerskega bataljona« na partizane, do katerega je res prišlo v četrtek, 2. julija 1942, kar pa v dokumentih in v dosedaj objavljenih podatkih ni nikjer razvidno, ali pa so prišle novice o zahrbtnih strelcih na partizane v Vinji vasi v nedeljo 28. junija zjutraj do glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in do izvršnega odbora Osvobodilne fronte na Novem Bregu na Kočevskem Rogu že nekoliko pretirane, zapisovalec dnevnika Edvard Kocbek pa jih je zapisal, kot jih je zvedel oziroma prebral, namesto točnega datuma, ki ga je zvedel ali pa tudi ne, pa zapisal pod vplivom novice, ki je »delovala kakor bomba« kot da je bilo »včeraj«.

Dušan Majcen-Nedeljko, prvi komandant belokranjskega odreda

Z njuno odstranitvijo bi se strnilo osvobojeno ozemlje z obeh strani Gorjancev, partizanske enote belokranjskega odreda na tem območju bi se razbremenile grožnje v hrbet, hkrati pa bi cesto med Novim mestom in Metliko na vsej dolžini povsem obvladali. Zato je razumljivo, da je začel štab belokranjskega bataljona takoj po uspešnem napadu njegovih enot 20. junija na italijanska stražna oddelka pri semiškem predoru in železniški vodni črpalki Rožni dol pripravljati napad na postojanko pri Zajcu. Komandant bataljona Alojz Grčar-Mitja Štajerc se je s političnim komisarjem Ivanom Galičem-Jovom odpravil na ogledovanje postojanke z gozdnih višin nad njo,^{27*} podatke in opis postojanke s podrobnostmi pa jim je zbrala študentka Anika Simonič iz Sel pri Jugorju.²⁸

Siceršnjo šibkost, zlasti v orožju, saj so imeli v bataljonu samo dva puškomitraljeza, pravkar zaplenjena v napadu pri semiškem predoru, so nameravali nadomestiti z zvijačo, pri čemer je bil prizadeven tudi okrožni politični delavec Jože Jezeršek-Sokol. Po vaseh okoli Brezove rebri in Jugorja je s kmečkimi fanti pripravljaval možnarje; z njihovim natepavanjem med napadom v bližini sovražne postojanke naj bi ustvarjali videz, da so partizani krepkejši, kot so v resnici.²⁹ Kot pa se je pozneje izkazalo, so prav eksplozije teh preprostih možnarjev povzročile med nekaterimi partizani, ki o »sodelovanju« tega partizanskega »topništva« očitno niso bili pravočasno obveščeni, nekoliko zmede;³⁰ če so vplivali tudi na obrambno moralo napadenih italijanskih graničarjev v postojanki, ni znano.

Krčma Zajc stoji na samotnem kraju ob cesti, ki se v serpentinah spušča z Gorjancev s prelaza na Straži, po domače na Vahti (615 m), kjer zapusti Belo krajino, v novomeško kotlino.

V tej samotni pod vrhom gore se je torej naselil in utrdil oddelek italijanske obmejne milice okoli 80 mož³¹, ki je svojo osnovno nalogo, nadzorovati in varovati

* Ker je bil Alojz Grčar-Mitja Štajerc 24. junija 1942 razrešen kot komandant belokranjskega bataljona in je tega dne odpotoval iz Bele krajine v štab V. grupe odredov na Kočevskem Rogu, pomeni, da sta s političnim komisarjem bataljona opravila prvi komandantski ogled pred napadom na italijansko postojanko pri Zajcu med 21. in 23. junijem 1942.

mejo med Italijo in neodvisno državo Hrvaško na zaupanem odseku na grebenu Gorjancev, zamenjal z vlogo južne predstraže italijanske garnizije v Novem mestu. Pa tudi ta njegova naloga v trenutku partizanskega napada 28. junija 1942 ni bila več pereča, saj je bilo s poveljem štaba XI. armadnega zbora št. 02/5867 z dne 26. junija ukazana na območju divizije Isonzo zamenjava vseh oddelkov obmejne milice z oddelki redne vojske razen v Zameškem pri Kostanjevici, pri Zajcu, to je v Vinji vasi pa sploh opustitev postojanke brez zamenjave, kar pa seveda napadalec ni mogel vedeti³². Partizanski napad je potemtakem umik oddelka obmejne milice iz Vinje vasi samo pospešil, v primeru popolne uspešnosti partizanov pa bi bil zanj dobesedno usoden!

Čez cesto nasproti krčme pri Zajcu stoji poslopje, ki ga je do vojne uporabljala šola. Mejni miličniki so se naselili predvsem v tej zgradbi, pa tudi v prvem nadstropju gostilne. Obe postojanki so z naraščajočo partizansko nevarnostjo obdali z zaklonišči, okopi in strelskimi jarki in ju zapredli z bodečo žico. Ponoči so imeli dve straži v dveh izpostavljenih zakloniščih, pri vsaki je bil stražarski pes.

Pravzaprav ni čisto jasno, kdo je poveljeval belokranjskim partizanskim enotam pri napadu na postojanko pri Zajcu. Če smo sprejeli podatek, da je neposredno pred napadom komandant V. grupe odredov dr. Marjan Dermastia-Urban Velikonja iz dotedanje 1. čete belokranjskega bataljona oblikoval 1. bataljon pravkar ustanovljenega belokranjskega odreda z dvema četama s komandantom Ivanom Majnikom-Džemsom in političnim komisarjem Ivanom Galičem-Jovom, potem je najverjetneje, da je ta bataljonski štab poveljeval tako svojim enotam kot tudi oddelku 3. ali klečke čete, ki je bil pritegnjen k napadu, a je sodil v bodoči 2. bataljon belokranjskega odreda. V vojaškem jeziku bi rekli, da je bila klečka četa za ta napad prideljena 1. bataljonu oziroma, da je bil 1. bataljon okrepljen s klečko četo.*

Tudi ni čisto jasno, kako je bilo s sodelovanjem gorjanskega bataljona oziroma njegove 3. ali brusniške čete pri tem napadu. Ni dvoma, da je bil štab gorjanskega bataljona obveščen o snovanju napada Belokranjcev na italijansko postojanko pri Zajcu, in toliko bolj, ker je bila postojanka navsezadnje na njegovem operativnem območju. Bolj pa je zapleteno razjasniti dejansko sodelovanje in naloge gorjanskega bataljona pri tem napadu. O tem so nasprotujoči si podatki: da je 3. ali brusniška četa neposredno sodelovala pri napadu in da je dan pred napadom, to je v soboto, 27. junija, prav tako kot bojna skupina klečke čete pod poveljstvom komandirja Ivana Pezdirca-Slaveta prišla na zborna mesto v taborišče 1. belokranjskega bataljona nad Brezovo rebrijo³⁴; pa zopet, da bi morala sodelovati v napadu, vendar ni prišla ob dogovorjenem času na izhodiščni položaj za napad, pa so Belokranjci pač napadli sami z manjšo verjetnostjo na uspeh;³⁵ in končno, da je bilo z gorjanskim bataljonom domenjeno samo to, da bo napad belokranjskih enot na postojanko pri Zajcu zavaroval proti Novemu mestu, za kar je bila seveda najbolj pristojna njegova 3. ali brusniška četa.³⁶

Na podlagi zbranih obvestil in podatkov je komandant IV. legije mobilizirane obmejne milice konzul F. De Padova 2. julija 1942 poročal štabu XI. armadnega zbora o napadu upornikov na kasarno Vinja vas. Iz tega poročila izvemo, da so partizani napadli postojanko pri Zajcu okoli pol štirih zjutraj iz dveh poglavitnih smeri, in sicer z obeh kot, pogozdene in gole, ki obvladujeta postojanko s severo-

* Ivo Pirkovič v že omenjenem rokopisu o belokranjskem partizanstvu navaja, da se je napada pri Zajcu udeležil tudi politični komisar grupnega poveljstva Jože Nose-Tone Špan. To bi pomenilo, da je prišel s komandantom Urbanom v Belo krajino s novat belokranjski odred tudi on, kot tudi to, da se je komandant Urban še pred napadom vrnil v štab grupe, medtem ko se je politični komisar udeležil napada. V tem primeru je politični komisar grupe Špan prav gotovo sodeloval pri načrtovanju napada kot tudi pri odločitvah med samim napadom. To omenjamo tudi zato, ker so udeleženci napada mnenja, da med napadom »ni bilo prave komande«,³³ kar pa gre seveda precej tudi na rovaš neizkušenosti in neupejlanosti pravkar imenovanega bataljonskega štaba in četnih komand še celo za napad na utrjeno postojanko.

Dušan Pirjevec-Ahac, prvi politični komisar prvega belokranjskega odreda

vzhoda in jugozahoda. Pritihotapili so se do žičnih ovir z namero, da bi jih neopaženo prešli, vendar sta jih odkrila stražarska psa in začela lajati — enega so partizani s prvimi strelji zadeli — hkrati sta začeli streljati na njih z brzostrelkami obe izpostavljeni straži. Tedaj sta se oglasila z obeh kot tudi partizanska puškomitraljeza, ki sta potem ves čas boja z navzkrižnim ognjem branitelje najbolj držala v šahu. Od teh prvih rafalov je tudi padel graničar Sren Agostino, pozneje pa so bili ranjeni še štirje obmejni vojaki. Med tem prvim spopadom je posadka zasedla vse predvidene obrambne točke, zlasti šest izpostavljenih zaklonišč, in zadržala prvi nalet upornikov. Kmalu zatem so partizani spet srdito napadli; neka skupina se je priplazila po njivi skozi žito do žične pregraje, jo uspela prerezati in se prebiti do senika pri gostilni, odkoder so z ročnimi granatami uničili zaklonišče, obrambno točko št. 6.* Po tem uspehu so si zaman prizadevali, da bi ogrozili poglavitno postojanko v »kasarni«, to je v šoli, zakaj prehod čez cesto in po čistini, obsijani od mesečine in rojevajočega se poletnega dne, so jim onemogočili s strnjenim ognjem strojnic pa s ploho ročnih granat. Ker je hitro nastajajoči poletni dan onemogočal nadaljnji uspešni napad, so se partizani na znak dveh rdečih raket pod varstvom obeh puškomitraljezov odlepili od napadene postojanke in se umaknili. Na bojišču so pustili dva padla, po pripovedovanju okoličanov pa so odpeljali kakih 15 mrtvih in ranjenih. Ko je poveljnik postojanke Buiat po boju s patroljo opravil »čiščenje« terena, je razen dveh mrtvih partizanov našel 1 puško, 1 avtomatično pištolo, velike škarje za rezanje žice, 2 steklenici z bencinom z zažigalnima krpama in številne tulce za naboje.³⁸

* Iz partizanskih virov je razvidno, da je ta uspeh pripisati skupini iz voda Draga Jermana; on sam pa najmlajši Badovinac, Vlado-Gabrijel, ki je pred napadom z jokom rotli komandanta Džemsa, naj ga pusti med bombaše, sta z granatami prisilila k molku sovražni bunker.³⁷

*Ivan Majnik-Džems, prvi komandant
prvega bataljona belokranjskega odreda*

Italijansko poročilo se ujema s pričevanji partizanov-udeležencev tega napada. Ves napad je tudi po teh pričevanjih trajal le dobre tričetrt ure, to je v nedeljo, 28. junija 1942, zjutraj od približno pol štirih pa do četrta na pet.

Takoj se moramo vprašati in vnovič čuditi, kot smo se že, ko smo opisovali napad na Stari trg ob Kolpi, ki je bil štiri tedne pred napadom pri Zajcu, zakaj vendar so partizani napadli tako pozno ponoči, pravzaprav že ob svitu novega dne najvišjega poletja. Če so načrtovalci napada računali na to, da bo čuječnost sovražne posadke ob takšni visoki nočni uri najmanjša, je to že nekaj, vendar bi ta prednost res nekaj veljala le v primeru, če bi imeli zlasti v orožju in izurjenosti moštva poroštvo, da bodo mogli v nadaljevanju napada presenečenje napadenih v prvem naletu hitro in učinkovito izkoristiti. Če si pa kot napadalec utrjene postojanke z orožjem bolj šibak, da nimaš težjega orožja za rušenje ovir in utrdb, ki ti more, če si več in presenetiš sovražnika, hitro utreti izbrano pot v osrčje postojanke, potem pač moraš, razen presenečenja, računati na še zelo pomemben, rekli bi odločilen dejavnik, ki utegne podvojiti moč lahkega pehotnega orožja — puške, puškomitraljeza, ročne granate, steklenice z bencinom in drugih preprostejših rušilnih in zažigalnih pripomočkov — na temo, na plašč noči, ki skrije napadalca očem branilca in že s tem bistveno vpliva na njegovo bojno moralo.

Z 12 ranjenci so se belokranjski partizani vračali z napada na postojanko pri Zajcu čez Vahto v Belo krajino, dva padla borca pa so morali zaradi prehudega zapornega ognja branilcev pustiti na bojišču. Zadet v glavo je padel Slavko Šuštar, učitelj iz Petrove vasi, ki je prišel v partizane pred dvema mesecema z dvema sovaščanom Jožetom Stukljem in Janezom Butalom³⁹ in neki Janko iz Drag. To je bila skoraj previsoka cena za razmeroma neuspešen napad!

Ker v belokranjskem bataljonu oziroma odredu takrat še niso imeli zdravnika, za belokranjske enote pristojna sanitetna postaja št. 3 pa je bila dokaj oddaljena

na Kočevskem, je za ranjence na Brezovi rebri mimo domačih žena in deklet najprej poskrbela babica Neža Kočevar s Suhorja, nato pa še pripeljala zdravnika dr. De Glerio iz Metlike.⁴⁰ Čez nekaj dni pa je ranjence z Zajca prevzel v vasi Osojnik dr. Lojze Mihelčič, ki je bil s sanitetne postaje št. 3, kjer je bil dotlej, premeščen v belokranjski odred, da osnuje samostojno sanitetno postajo oziroma bolnišnico odreda, in jih premestil na varnejši kraj na Planino; tam je uredil bolnišnico v opuščnem župnišču, s Planine pa so se kmalu preselili v še bolj odmaknjeno vas Ponikve, kmalu pa v varnejši gozd.⁴¹

Do napadene posadke italijanske obmejne straže pri Zajcu se je tisto junijsko nedeljo do enih popoldne prebila iz Novega mesta kolona avtomobilov, ki je bila že prejšnji dan pripravljena za ukazano premestitev oddelka obmejne straže iz Vinje vasi oziroma Zajca na grad Pogance, zdaj zaradi napada in ranjencev okrepljena z dodatnim moštvo z dvema oklepnima avtomobiloma in ambulantom avtomobilom. Prvo telefonsko sporočilo o tem, da je postojanka Vinja vas napadena, je prišlo iz italijanske postojanke Stopiče, ob 9. pa je prišla v Novo mesto s pismenim poročilom poveljnika iz Vinje vasi in prošnjo za pomoč, zlasti za ranjence, perica posadke pri Zajcu.⁴² Na povratku v Novo mesto, skupno z »rešeno« posadko z Zajca, so se nasršeni Italijani znašali nad ljudmi, ki so jih srečavali v nedeljo popoldne na cesti, iz Malenškove gostilne v Črmošnjicah in iz Matkove v Gotni vasi pa so izganjali goste in jih pretepali, grozeč jim, da bodo vse postrelili, če ne bodo takoj odšli na svoje domove.⁴³

Poglavitni cilj partizanskega napada pri Zajcu, odstranitev sovražne postojanke s tega območja, je bil potemtakem dosežen bolj posredno, bolj zaradi splošne partizanske napadalnosti v tem obdobju, ki je prisilila okupatorsko poveljstvo k ustreznim obrambnim ukrepom oziroma premestitvam enot v skladu z načrti za bližnjo splošno ofenzivo proti partizanom in slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju nasploh kot pa neposredna posledica napada samega.

V dneh po napadu pri Zajcu je pozornost pravkar imenovanega poveljstva belokranjskega odreda in njegovih bataljonov, še posebej 1. bataljona na gorjanskem koncu Bele krajine, zaradi neznanih strelcev na umikajoče se partizane v Vinji vasi povsem pritegnil sumljivi »štajerski bataljon« na drugi strani Gorjancev, pri katerem so odkrivali skupno s sosednim gorjanskim bataljonom krškega odreda vse več znakov in pričevanj, ki so govorila o tem, da gre za pravo kontrarevolucionarno, izdajalsko, belogardistično enoto. Trenutek spopada in obračuna s to enoto v skladu s splošnimi stališči in navodili vodstva Osvobodilne fronte in glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet glede kakršnih koli oboroženih enot izven slovenskih partizanskih čet⁴⁴ se je torej hitro približeval.

Opombe

¹ Alojz Grčar, ustni vir
² Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 3, dok. 34 (navajam: Zbornik NOV)
³ Zbornik NOV, VI/3, dok. 84
⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. 98
⁵ Edvard Kocbek: Tovarišija, str. 62
⁶ Dušan Firjevec, ustni vir
⁷ Glej op. 1
⁸ Glej op. 6; Matija Bahor, ustni vir; Janez Vitkovič: Bela krajina skozi viharje k svobodi, str. 85 (navajam: Vitkovič, Bela krajina)
⁹ Arhiv CK ZKS, dok. 5473
¹⁰ Vlado Mišica, ustni vir
¹¹ Vitkovič, Bela krajina, str. 88
¹² Matija Bahor, ustni vir
¹³ Stane Cuznar, ustni vir
¹⁴ Glej op. 12 in 13
¹⁵ Zbornik NOV, VI/3, dok. 218; Vitkovič,

Bela krajina, str. 98

¹⁶ Arhiv MNO, fasc. 9/4 — prepis pri Janezu Kramarju (navajam: Kramar)

¹⁷ Ferdo Godina: Požigi slovenskih vasi, str. 32

¹⁸ Ivo Pirkovič: Gradivo o začetkih belokranjskega partizanstva, 8. Belogardisti rešujejo črne srajce (navajam: Pirkovič, Gradivo)

¹⁹ Glej op. 1

²⁰ Ivan Majnik, ustni vir

²¹ Glej op. 20; Kramar, izjava Draga Jermana

²² Glej op. 10; Ivan Pezdirc, ustni vir

²³ Kramar, Lojze Doltar: izjava

²⁴ Vitkovič, Bela krajina, str. 88

²⁵ Glej op. 20 in 22

²⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljublj. fasc. 764/III (navajam: Arhiv IZDG)

²⁷ Glej op. 1

²⁸ Slovenke v NOB, I. knjiga, str. 520

²⁹ Glej op. 28

³⁰ Kramar, Jurij Milek: izjava

³¹ Glej op. 21, 26, 28 — Največ pričevalcev, udeležencev napada na italijansko postojanko Zajc, navaja to število napadene posadke, kar bo držalo, saj sta šteli podobno izpostavljeni postojanki obmejne milice v Starem trgu ob Kolpi 74 in v sosednjem Hrastu pri Jugorju 75 mejnih miličnikov.

³² Glej op. 26

³³ Kramar, Zvonko Kopljan: izjava

³⁴ Pirkovič, Gradivo, 8. poglavje

³⁵ Glej op. 21; Kramar, arhiv MNO, neznan partizan — verjetno Janko Brzović — v zaslisanju po predaji Italijanom

³⁶ Glej op. 20

³⁷ Glej op. 21

³⁸ Kramar, arhiv MNO

³⁹ Muzej narodne osvoboditve LRS, Gradivo za topografijo NOB, 1. snopič: Bela krajina, Ljubljana 1958, str. 35

⁴⁰ Glej op. 28

⁴¹ Zbornik NOV, VI/3, dok. 31, op. 2; dr. Lojze Mihelčič, ustni vir — Z naredbi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 22. junija 1942 o organizaciji sanitete v partizanskih enotah je bila na meji med območjem 2. ali kočevskega bataljona notranjskega odreda in belokranjskega bataljona oziroma belokranjskega odreda za te enote ustanovljena sanitetna postaja št. 3 z zdravnikom dr. Lojzetom Mihelčičem. Postajo so zaradi konspiracije, včasih pa tudi zaradi preteče sovražne nevarnosti pogosto selili iz ene v drugo opuščeno kočevarsko vas, tako da je po podatkih dr. Mihelčiča, dokler je bil njen vodja, opravila takšno pot: Kuhlarji, Kočarji, Suhi potok, Kumrova vas, Kačji potok, Travnik.

⁴² Glej op. 38

⁴³ Jože Zamljen-Drejče: Sentjošt gnezdo belogardizma na Slovenskem, str. 31

⁴⁴ Zbornik NOV, VI/1, dok. 40 in VI/2, dok. 110

Ignac Koprivec

Ptuj se je tega dne nepričakovano razvnel. Vojaki, gestapovci, nemški veljaki in nemčurji so se zbirali po vegastih ulicah, ki so bile razžarjene od vročine. Po pločnikih je tekalo nekaj mož v rjavih uniformah z rdečimi trakovi in kljukastimi križi na rokavih. Tu in tam so se ustavljali in kričali:

»Vsi ven! Vsi ven!«

Nemški veljaki so se samozadovoljno smejali. Množica ljudi, ki so se stekali iz vseh ulic, se je začela ustavljati pred mostom pri Zupančičevi gostilni, nekaj curkov pa se jih je razlilo po senčnih poteh proti bolnišnici. Bilo je videti, da se pripravlja nekaj velikega. Ptuj takšnega vrveža in takšnega razpoloženja med okupacijo še ni učakal. Vse je bilo razgibano, le tu pa tam se je pod previdno priprtimi očmi pokazal zaskrbljen pogled. Otroci so dirjali po cesti ter kadili za seboj z visokim prahom.

Z Mestnega vrha se je zaslišalo onemoglo ropotanje prvega klopotca. Gori je gotovo vlekla rahla sapa, nad mestom pa je bil zrak miren in skoraj neznošen zaradi vročine.

Čez prag Zupančičeve gostilne sta se primajala dva pijana mesarja s Ptujskega polja. Ko sta zagledala pred seboj nemirno se prelivajočo množico, sta se sprva hotela potegniti nazaj v gostilno, a radovednost ju je premagala in eden je vprašal peka, ki ga je poznal:

»A čakate škofa?«

Pek je približal svoj bledi, kamnito resni obraz k njegovemu ušesu ter zašepetal:

»Bandite bodo vsak čas pripeljali. Komuniste. Hostarje, razumeš!«

Mesarja sta se spogledala. Planila sta s stopnic, si nabrala na cesti kamenja ter se pomešala med ljudi.

Otroci, ki so drveli po cesti, so se v hipu ustavili. Od bolnišnice se je zaslišal hrup ter naglo naraščal. Razoglav, nekam prestrašen kmet je pripodil po cesti konja. Majhen voz je odskakoval od jamatega cestišča. Ko je videl, da se mu tukaj ne bo posrečilo predreti množice, se je na vozu dvignil, potlej pa je obrnil konja in v diru odropotal proti železniški postaji.

Gruča ljudi, ki so napolnili vso cesto in obe pešpoti, se je počasi približevala mestu. Kdaj pa kdaj se je to ljudstvo zvilo v klopčič. Nemška dekleta in gospe, oblečene v svetle poletne obleke, so pohlepno stezale roke v sredino klopčiča, od koder se je včasih zaslišalo težko ječanje. Na kraju skupine je šlo

* Ob tridesetletnici smrti narodnega heroja Jožeta Lacka.

Jože Lacko na sramotilnem odru na ptujski ulici

nekaj kmetic. Bile so umazane in v zavihanih krilih, kakršne so pač planile z njiv, kjer so bile pri pletju korenja. Na oknih bolnišnice se je prikazalo nekaj začudenih obrazov, ki so se naglo potegnili nazaj.

Od nekod je zadišalo po razcveteli ajdi. V krošnjah divjih kostanjev so kričali vrabci, skrivajoč se pred vročim avgustovskim soncem, ki je neusmiljeno sijalo z razžarjenega neba. Med polji se je prikazal vlak. Vozil je proti mestu previdno, kakor da bi se bal.

Čakajoče ljudstvo, ki je bilo obstalo pred mostom, je zavalovalo, ko se mu je po Ormoški cesti prihajajoča gruča približala. V zadnjih vrstah so začeli pritiskati in živa lava se je v sredini izbočila. Izmed nemirnega brenčanja se je včasih izluščil razbesneli glas, ki je zaplahotal nad divjim kostanjem ter dramil novo, še bolj grozeče kričanje.

Prostor med obema skupinama se je čedalje bolj zmanjševal. Že sta začeli stezati roke druga proti drugi, kakor da bi se hoteli spoprijeti.

Nekaj korakov pred skupino, ki je prišla navzgor po cesti, je šel srednje velik, čokat človek. Bose noge, ki jih v kolenih skoraj ni upogibal, je težko vlekkel po debeli plasti prahu, s katerim so se mu zasipavala široka stopala z razkrečenimi prsti. Čez sivo, s krvjo prepojeno srajco je imel oblečen brezrokavi telovnik. Veliko glavo s širokim obrazom je imel obvezano z belo obvezo. Nad njo se mu je dvigal šop temnih razmršenih las, ki mu jih je strnjeval kri pordečila. Izpod obveze se mu je utrinjala kri ter mu v kapljicah polzela po licih. Oči so se mu začele ugrezati v oteklino, ki se mu je skoraj vidno večala. Po obrazu so se mu poznale sivkaste maroge. Hodil je težko, ko pa ga je gestapovec prijel zadaj za hlače in ga poskušal vreči na cesto, se je uporno vzravnil. Ozrl se je nazaj po ljudeh, ki so stezali pesti proti njemu, in redke brke na široki ustnici so mu zadržtele. Rad bi razširil oči, v katerih mu je ležalo začudenje, toda prebite obrvi so ga zbolele in nehal se je truditi. Čez prsi je imel obešen velik kos lepenke, oškropljene s krvjo. Prek krvavih madežev pa se je vijugal napis:

»Ich bin der Mörder und Banditenführer J. Lazko.«

»Jezus, to je Juža, Lacko!« je kriknil ženski glas po slovensko, nato pa je nizka kmetica zbežala v stransko ulico.

Vzboklina pri mostu se je umaknila za nekaj korakov nazaj, ko se ji je s krvjo obliti Lacko približeval. Rjovenje je utihnilo. Zdaj so se začele glave dvigati druga čez drugo, da bi si tudi od tam ogledali »bandita«. Bil je en sam, čeprav so jih pričakovali celo krdelo. Molk je trajal celo minuto, tedaj pa se je velikanski Nemec v uniformi gestapovskega dostojanstvenika zasmejal na ves glas ter zaklical:

»Glejte, kakšne sirote hočejo zrušiti nemško državo!«

Mesarja s Ptujskega polja sta zakročila z rokami ter zalučala proti ujetniku kamenje. Kamenje je zadelo okrvavljeno lepenko ter mu jo na eni strani strgalo. Ujetnik se je ustavil. Široka brada mu je nekajkrat vztrepetala, ko je tesno stisnil zobe. Na krvavem vratu mu je požiralnik počasi hodil gori in doli. Mahoma so sredi čakajočih zakričale ženske. Razrinile so vojake in ptujske meščane ter se pognale naprej. Približale so se ujetniku in mu začele pljuvati v obraz. Njihov vzgled je opogumil tudi druge. Klopčič ljudi se je spet zgetel. Vzravnane partizanskega komandanta Lacka, ki so ga bili Nemci po izdajstvu kmeta Čeha davi ranjenega ujeli, je zdaj množica zalila s pljunki. Z ramo si je zaslonil obraz ter s priprtimi očmi poslušal besno sovraštvo. Drobne ženske pesti so mu segale v lase, ga ščipale po pretepenih rokah, po okrvavljenih in ranjenih prsih. V bleščeče čevlje obute nožice so mu teptale stolčena stopala. Radi bi ga spravili na tla, da bi ga pohodili, toda vihranje množice, ki si ga je podajala iz rok v roke, ga je samo držalo pokonci.

»Za mano! Po mestu ga peljimo! Naj vidi ves Ptuj, kakšni so sovražniki Nemčije!« je nekdo zavpil.

Ženske so se začele razmikati. Med množico se je napravila vrzel, skozi katero so gestapovci spehali opljuvanega Lacka. Z ramo si je očistil obraz ter s skoraj radovednim pogledom pogledal po ulici. Sonce se je lesketalo po rjavkastem kamenju, s katerim je bila tlakovana. Hiše so bile še takšne, kakršne je pomnil iz časov, ko Ptuj še ni bil pod oblastjo Nemcev. Grad je nekam užaljeno sanjaril nad stariimi strehami hiš. Vse je bilo kakor nekoč, le ljudje so se spremenili. Mnoge iz teh dveh gruč je poznal. Bili so trgovci, obrtniki, celo delavci so bili med njimi. Pred vojno so bili to mirni, vase zaprti ljudje, zdaj pa jih je videl razdivjane. Ob pogledu nanj so se razbesneli, kakor da je dobro leto dni okupacije njihovo nprav popolnoma spremenilo. Celo obrazi so se jim predrugačili. Kako so se ženske predrugačile! Kako jih je včasih rad gledal. Bile so lepe in zdele so se mu dobre. Če se mu je posrečilo v trgovini, kjer je kaj kupoval, s katero spregovoriti nekaj prijaznih besed, je čutil pri tem posebno zadovoljstvo. Cenil je lepoto in dobro srce. Zdaj pa je videl, kako zverinsko so se te ženske ozirale vanj. Skoraj ni mogel verjeti, da so to tiste mirne meščanke.

Vsi Nemci in nemčurji so bili na ulicah, ko je povorka z Lackom na čelu hodila po mestu. S pločnikov so ljudje pljuvali nanj, se mu rogali ter mu pretili. Včasih pa se je komu zahotelo drugačnega obračuna z njim. Pognal se je izpred svoje hiše ter mahnil ujetnika s pestmi po glavi.

Klopotec na Mestnem vrhu je že močno regljal, ko je povorka zavila mimo magistrata proti pošti. Lackova hoja je bila zdaj že počasna. Trudil se je, da bi mu mišice ne odpovedale. Udje so ga že nehali boleti, le zmerom bolj utrujen je postajal. Ko bi lahko prišel do vode! Srknil bi jo, da bi se okrepil. Zdaj ga je teža že močno vlekla k tlom. Komaj se je premagoval, da ni padel. Tako lepo bi bilo leči na cesto in se spočiti, a omahniti ni smel. Vedel je, da mora vzdržati. Vsa ta rjoveča gmota samo čaka, da bi se sesedel. Poteptali bi ga v prah,

če bi omagal. Poganjal se je naprej, sopeč skozi razprte ustnice. Obraza si ni več zaslanjal pred pljunki in ni se umikal udarcem. Vedel je, da bi bilo to brez pomena. Pa tudi ga s tem niso mogli spraviti na tla, samo tega pa se je bal. Upal je, da se mu posreči rešitev. Začudenje v očeh se mu je že raztopilo. Zdaj je gledal previdno; pogled mu je postajal zmerom bolj čuječ. Po gibanju gestapovcev, ki so sprevid vodili, je hotel ugotoviti, kaj so mu še namenili.

Pred Brenčičevo hišo so se gestapovci ustavili ob visokem lesenem plotu. Razvezali so ujetniku roke ter ga za noge pritrdili na plot, potlej pa so se odstranili. Ob močni popoldanski sončni pripeki so nato začeli razjarjeni Nemci defilirati mimo Lacka. Ujetnik se je vzravnaval ob lesenih deskah, da bi ga ne videli zlomljenega pred seboj. Skozi zatekle trepalnice je opazoval ljudi. Koliko jih je poznal! Nekateri niso pljunili nanj, ko so šli mimo. Vedel je, da je te priglnala radovednost in sočutje, ne pa sovraštvo. Dolgo je trajalo, da se je Ptuj umiril in preden so se ljudje razšli.

Pozno popoldne, ko je z zahoda pihljajoči veter prinašal po ozkih ulicah nad Dravo šumenje vode, so gestapovci vrgli skozi vrata zapora pred gimnazijo napol mrtvega človeka. Paznik je moral prinesiti vedro vode, da so ga spravili k zavesti. Ko se je prebudil in se razgledal po izbi, je dolgo sedel na tleh ter zmajeval z zateklo glavo. Trdi, kakor iz pločevine napravljeni lasje so mu stali pokonci. Dihal je nekako s trebuhom, ki ga je imel razgaljenega. Obraz je imel ves sinjkast od podplutb. Z debelimi ustnicami je lovil kaplje vode, ki so mu tekle po licih, ter jih poželjivo požiral. Ko so se gestapovci umaknili v hodnik, je vstal ter poskušal hoditi. Omahaoval je kakor dojenček.

Gestapovci so se kmalu vrnili in začelo se je zasliševanje.

»Povej, Lacko, kdo je podpiral tvojo bando?«

Lacko je obračal obraz proti vratom, kakor da bi pričakoval nenadne rešitve, naposled pa je zašepetal:

»Piti mi dajte! Vode; žejen sem!«

»Najprej povej! Govori in vsega boš dobil!«

Lacku so se obrvi pod okrvavljeno obvezo napele. Hotel je odkimati, a ni mogel. Sklonil je glavo ter položil široke dlani na kolena.

Mahoma ga je zadel udarec po glavi, da se je zvrnil po tleh. Gestapovci so ga začeli obdelovati s škornji, s palicami, s pestmi in z vsem, kar so imeli pri rokah.

»Govori, govori!«

Od Lacka je prihajalo samo ječanje in škripanje tesno stisnjenih zob. Dva gestapovca sta mu dvignila roko, tretji pa mu je začel trgati s prstov nohte.

»Govori, govori!«

Spet so ga začeli obdelovati s palicami in nogami, ko pa njegovo telo ni dalo več znamenja življenja, so ga nehali tepsti.

Razočarani so gestapovci odšli. Lacku so čez čas vztrepetale noge, glava se mu je premaknila in odprl je oči. Ko se je nagnil paznik nadenj, je zašepetal:

»Moja žena; moji otroci!« in spet je zgubil zavest. Čez nekaj minut pa se je nepričakovano premaknil ter zamrmral: »To se mora maščevati!«

Kri, ki je še zmerom tekla od Lacka, se je začela na tleh strjevati. Tesno je zaprl usta in poslej se ni več zganil.

Osem dni pozneje se je Jože Lacko, partizanski komandant in organizator upora proti Nemcem, prebudil iz nezavesti. Bilo je okrog desetih zvečer. Hotel je nekaj reči, a pogled mu je v hipu ugasnil. Umrl je 19. avgusta 1942.

Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Zgodovina

Kultura

Emil Cesar

Že spomladi 1943. leta beležimo nekaj dogodkov, pomembnih za nadaljnjo rast literature. Tako je prišel v teh dneh iz Gorenjske v Cankarjevo brigado Bogo Flander-Klusov Joža. Natančnejšega datuma premika gorenjskih borcev v Polhograjske Dolomite in nato na Dolenjsko ni mogoče ugotoviti. Po izjavah soborcev, je odšel Klusov na pot v začetku marca. Skupina, v kateri je bil, je odšla na pohod z Gorenjske na Dolenjsko pred začetkom italijanske ofenzive, samo ofenzivo pa je preživel Klusov Joža zaradi bolezni v podzemni bolnišnici v Hruševem repu. Pot v brigado je nadaljeval po ofenzivi, kar sledi tudi iz pisateljevih poznejših literarnih del, ki v celoti vsebujejo marsikak dragocen avtobiografski podatek.¹²² Nov, brigadni način življenja, ki se razlikuje od partizanstva na Gorenjskem, je dajal poslej njegovemu pisanju tudi povsem drugačen pečat. Velik akcijski radij, pogostejši premiki, zaradi česar niso mogli biti stiki s prebivalstvom globlji, bili pa so zato bolj pestri, hkrati pa tudi nov način življenja, ki je, ne le po svoji udarnosti, temveč še tudi po čem drugem spominjal prej na regularno vojsko kot na partizanski oddelek, so vzroki, da so nastajale poslej ožje zajete črtice, predvsem iz življenja in bojov Cankarjeve brigade. Preproste, kratke črtice so to, pisane z ljubeznijo do sočloveka in tovariša, nekatere prav s tankim poslušom za partizansko življenje. Ni pa iskal motivov samo v novem okolju. Za ves čas, od prihoda v brigado pa do smrti, je zanj značilno pogosto miselno vračanje v prebogata življenjska izkustva gorenjskega partizana. Vzrok, zakaj tako, si moremo razlagati s tem, da je to delal sprva zaradi močne neposrednosti prestanega trpljenja, ki je imelo v njem še posebno ceno, v navezanosti na stare bojne tovariše in zaradi življenja, ki ga je v trdih pogojih prekalilo v izkušenega partizanskega borca. Pozneje pa se je vračal vanj morda tudi zaradi začetih in nedokončanih literarnih načrtov. — Kot vemo, je ostal Klusov po prihodu v Cankarjevo brigado v eni izmed četrtega bataljona, kjer je postal pozneje pomočnik komisarja čete. Njegovemu literarnemu udejstvovanju skraja ne moremo slediti, gotovo pa se je omejevalo na eno prvih oblik takratnega objavljanja, na stenski časopis in morebiti na recitacijski nastop. Drugače je bilo po italijanski kapitulaciji, ko je samo Cankarjeva brigada razpolagala z glasilom Borec ter z mladinskim glasilom Mlade sile, svoja glasila pa so ustanavljali tudi bataljoni in čete.¹²³

Marca ali aprila 1943 je na Trebelnem na Dolenjskem nastala že omenjena novela Ferda Godine *Sergej in Majda*, hkrati pa je prav v teh dneh pisatelj ponovno pripravljaval zbirko lastnih proznih del. Najverjetneje bi jo naslovil po umetniško

najbolj izdelani in najdaljši noveli v zbirki *Sergej in Majda*. Torej po primeru o naravnih človeških zapletih in stremljenjih ter premišljene samoodpovedi v korist idealno zastavljenih širših ciljev nacionalne skupnosti. Tem primerom pa je vseskozi veljala pisateljeva pozornost. Sodim, da se je ta drugi Godinov poskus vsebinsko bistveno razlikoval od prvega: medtem ko se je moral pisatelj pri prvi zamisli opirati predvsem na dela, ki smo jih omenili kot prva nastala v partizanih, je težišče druge zbirke na črticah in novelah, ki so sledile pisateljevemu neuspelemu odhodu v Prekmurje. Poleg prej omenjene novele bi vseboval izbor še novele *Od jutra do večera*,¹²⁴ *Boj za Zagorico* (v tej je ranjeni junak zgodbe pisatelj sam, nastala pa je med bojem za Zagorico pri Žužemberku),¹²⁵ iz življenja v tretjem bataljonu Tomšičeve brigade pa bi bile še: *Kostja* ter *Mesarski vajenec*. Kot razbiramo že iz naslova zbirke, so to npravstveno psihološki portreti malega človeka. Pisatelja priteguje njegova moralna moč, volja do lastnega odločanja ter njegovi spopadi z življenjskimi konflikti. Noveli *Kostja* in *Od jutra do večera* sta se pozneje izgubili, zaradi česar ju je pisatelj, zvest prvotni zasnovi,¹²⁶ po vojni ponovno napisal. Ta, popolnoma spremenjena vsebina zbirke, našo domnevo o prvi Godinovi zbirki črtic le potrjuje, — Godinovo zbirko pa izpričuje tudi arhivski vir. Objavljam ga iz dveh vzrokov: to je prvi dokument o natisu leposlovne zbirke v književnosti tega obdobja, ki obenem pojasnjuje, kako daleč je bila zamisel od uresničitve:

Kulturno prosvetna komisija
in Uredništvo »Tovariša«,
Položaj

Prejel sem 5. štev. vašega glasila. Ko bomo prejeli še glasila ostalih brigad, bomo izdali izbor iz vseh glasil v posebni brošuri.

Vir bomo vedno navedli. Vse publikacije dolenskih tehnik že sedaj redno pošiljamo po 15 kom. na brigado. Stare literature nimam, zato vam »Dela« in Bora ne morem poslati. Tov. Ferda prosim, da pošlje svoje novele, če se bo stanje materiala izboljšalo, jih bo kakšna tehnika takoj natisnila.

S. F. S. N.
Pozdrav
Tehnik DOZ¹²⁷

Kljub omenjeni previdnosti pa je moral Godina rokopis tehniki odposlati. Tokrat je bilo pisateljevo prizadevanje bliže realizaciji kot kdajkoli doslej. Potrebno je bilo le še privoljenje conskega štaba za natis. Komisar Rudi Avbelj in komandant Lado Ambrožič-Novljan sta z natisom soglašala. Bil pa je nepopustljivo proti načelnik cone Milovan Šaranović, ki je zagovarjal načelo, da se »med vojno ne bo smelo pisati ne o smrti in ne o ljubezni«. Pisatelj zagovor, da se je o vsem tem v partizanih že pisalo, pa je zavrnil, da v nevezani besedi še ne. Šaranovičevi pomisleki so bili za Godino dovolj tehtno utemeljeni, saj je iz lastnih izkušenj prišel do spoznanja, da njegovi skeči (tudi teh je nekaj napisal v tem času), s smrtjo glavnega junaka, na borce niso delovali spodbudno.¹²⁸ — Tako je tudi ta Godinov poskus propadel, tik pred realizacijo.

Nadalje je bil Godina v tem času avtor še naslednjih, bolj priložnostnih del, kar lahko razberemo tudi iz naslovov samih sestavkov: *Jelenov žleb je maščevan*,¹²⁹ *Štajerci so se udarili*,¹³⁰ *Komandir Miki*.¹³¹ — Poleg dnevniških zapiskov Edvarda Kocbeka, ki jih je začel pisati že pred vojno in je v vojnem času z njimi nadaljeval, ter predstavljajo za preučevalca narodnoosvobodilnega boja dragoceno zgodovinsko gradivo, je nastalo v teh letih tudi nekaj njegovih črtic, ki pa so se izgubile. Hkrati z njimi je zasnoval v tem času tudi večje prozne tekste; iz njih bi pozneje nastale novele z vojno tematiko in krajši romani.¹³² In končno je nastala spomladi 1943. leta *črtica* neznanega naslova in prav tako neznane vsebine Karla

Grabeljska-Gabra, tedaj urednika Dolomitske zvezde. Črtico je namenil za drugo številko glasila, ki pa zaradi italijanske spomladanske ofenzive ni izšla. Kot se spominja pisatelj, se je tedaj premaknil odred iz Pohorskih Dolomitov, z njim pa se je premaknila tudi tehnika. Tako se je zbrano gradivo za drugo številko Dolomitske zvezde, v teh dogodkih izgubilo. Mimo že omenjene Grabeljskove črtice je bila vanj uvrščena tudi črtica Boga Flandra-Klusovega Jože Meja.

Obdobje slovenske zgodovine, ki smo mu priča, je bilo pomembno tudi po svojih literarnih pričevanjih. Njihov pomen ni bil le v tem, da se z okupacijo in narodno-osvobodilnim bojem začenja literarno oblikovanje določenega zgodovinskega obdobja. Pomembna so predvsem po tem, ker ohranjajo slovensko kulturno in s tem literarno izročilo preteklosti, ga gojijo in skupaj z najznačilnejšo obliko narodove volje do obstanka, ohranjajo za bodočnost. Slovenska književnost se bolj kot kdajkoli in skoraj v celoti posveča danes le trenutnim, tedaj pa zelo aktualnim eksistenčnim vprašanjem, hkrati pa je razumevajoče odprta za podobne probleme drugih narodov. To pa je povsem razumljivo. Služili naj bi nam tudi s trpljenjem za vzgled in nas tako trdneje povezali v širšo bojno celoto. Ne smemo pozabiti, da je bil boj za obstanek resničnost, da smo bili v tem boju in prav v tem času brez vidnejših zunanjih spodbud, da so bile prav tedaj fašistične sile na višku svojih moči in da so bili zaradi tega blizu uresničitve njihovih protinaravnih namenov. Na to pa danes, ob ocenjevanju omenjenega dela, ko so nam znani končni rezultati — ponovna osvoboditev in pridobitev pravice do samostojnega življenja — vse preradi pozabljamo.

Kakor pozna proces idejnega osveščanja v narodnoosvobodilnem boju po svoji intenzivnosti več stopenj in je najmočnejši prav v opisanem obdobju, se je z rastjo tega političnega procesa razvijala, v želji po enakopravnem in čim popolnejšem deležu v njem, tudi slovenska književnost. Trditi moramo, da je bilo težišče osveščanja v letu 1942, čeprav je ta idejni in politični boj začel že 1941. leta predvsem Vladimir Pavšič-Matej Bor s tem, ko je pokazal na korenite spremembe v slovenskem značaju: na našo duhovno osamosvojitvev, na izredno samozavest, na zavest pomembnosti in moči. Razbili smo kompleks o majhnosti. Zavedamo se, da smo se uprli med prvimi v Evropi, odločeni, da se borimo z jugoslovanskimi narodi do dokončnega poraza tistih družbenih sil, ki so bile nosilec človeškega zla. Seveda pa je bila za to potrebna velika lastna žrtev. Tudi tako osebno odpoved je napovedal Matej Bor, npr. v pesmi *V novi svet* (V sebi zatri ljubezen/ kdor ljubiš novi svet). V mislih je veliki program. Slovensko ljudstvo se bori zanj brez večjega bojnega znanja, kar je še toliko večje vrednosti. Bori se z orožjem, ki ga mora sproti trgati iz rok okupacijskih vojakov. Nosilec novega družbenega procesa je odrinjeni človek, pesnik ga simbolično predstavi kot človeka »izpod ulic, izpod kasarn, iz mraka gozdov in katakomb«. Toda kljub velikemu programu, zvezanem s silnim trpljenjem, se ta človek ni izneveril dobremu in lepemu, temveč je na tem gradil, saj so bile te odlike pogoj in porok, da bo tak družbeni sistem v bodočnosti ustvarjen. Kako pomembni so bili taki odnosi tedaj, kaže Kajuhova pesem *Perotu ob drugi obletnici njegove smrti*. Pesem je posvečena tragično umrlemu prijatelju in pesniku Francu Primcu. Kajuhu je pomembno predstaviti njegov značaj, ki je ostal za življenja prezrt in neupošteván. Predstavi nam ga v iskani primeri krhke čaše, ki jo uniči brezbriznost. Zato tolikokrat in v takšnem obsegu poudarjanje grozot in zla. Za njim čutimo polnokrvno podobo človeka, njegovo silno hrepenenje po svobodnem življenju. Seveda pa niso bile te težnje primarne, šele z drugimi aktualnimi lastnostmi so oblikovale bodočega družbenega nosilca. Družba, ki se je trenutno pripravljena nesebično žrtvovati za splošne nacionalne interese, je upravičeno pričakovala podpore kulturnih delavcev. Medtem ko je Vladimir Pavšič-Matej Bor problem načel in ga predvsem nakazal, je dosegel boj za idejno

jasnost vrhunec pri Karlu Destovniku-Kajuhu. Vendar nas zgovorni dokazi opozarjajo, da je Kajuh iskal idejnih izhodišč pri Mateju Boru.

Izpeljal ga je iz domačih, slovenskih razmer, zato je bila taka konkretnost in jasnost tudi razumljiva. Kaže jo že z aktualnim naslovom, zaradi česar odkrivajo bralci tudi v drugih njegovih pesmih našo, slovensko stvarnost. Ker je delil, spremljal in doživljal ta bojni proces do vseh potankosti, so ta doživljanja polna herojstva, vedno izredno živa. Pri tem je zelo pomembna miselna konkretnost, čeprav je tudi tu včasih skrit za imponirajočo in razumljivo prisposodbo. Kljub temu, da napoveduje novi čas s konkretno podobo o odvrženi pretesni obleki (*Pet in dvajset*) pa čuti, da mora primeru, zaradi razumljivosti pojasniti še z njeno izpeljavo, da bo »*novi človek vstal... iz človeka*«. Silni čas je kot reminiscenco na izpoved v preteklosti označil z jesenjo, »*ki ni naša*« (simbolični pomen jeseni pri Kajuhu poznamo). Naša ni bila ta jesen predvsem zaradi tega, ker nam jo je z vso brutalnostjo in nenaravnostjo krojila okupacija. Toda zaradi zavesti o silnih neskladjih in svojskega, ustvarjalnega narodnoosvobodilnega procesa je bila toliko bližja času, na katerega smo se tako dolgo in vztrajno pripravljali. Tedanje slovensko hrepenenje po družbenem in narodnoosvobodilnem procesu je najlepše in najdoločneje izrazil s polnokrvno in nedoumno materinsko ljubeznijo, ki si želi doživeti lepoto lastnega prerojenja ob pravkar spočetem bitju, čeprav je hkrati pripravljena v korist novega življenja, odpovedati se lastni sreči. Zato spet misel o pravljičnih treh srcih, kajti le tako bi mogli razodeti vso mržnjo nad nasilnim časom in njegovimi nosilci in skuša dokončno izpeljati misel o moralni sili in upravičenosti odpora. To drhteče hrepenenje po silnem in obetavnem cilju je preliil v besedno transkripcijo z edinstveno primeru o divjem hrzajočem konju. S primerami je bil ta čas sicer skromen, tudi Kajuh ni z njimi prebogati; vendar se je prav tu povzpela do svoje največje plastičnosti.

Kljub temu, da je iskal čim izvirnejšo obliko lastnega sodelovanja v tem procesu, pa se je z rastjo odpora in njegovega spreminjanja v vsenarodno gibanje odmikal od funkcije vodnika in se spreminjal v kronista in zapisovalca karakternih lastnosti ljudstva v vojni, hkrati pa tudi v spodbujevalca k vse močnejši osebni angažiranosti, dokler se po trdem pesniškem aktivizmu ni začel umirjati ob poseganju v sicer zaradi vojne raztrgani osebni svet. Narodnoosvobodilna misel že živi v zavesti slehernega, postala je edini in najzanimivejši cilj slovenskega človeka v tem času. Ta osebna izpovedna pesem pa se uvršča med najlepše in najdoživljivejše erotične pesmi pri nas. Vendar je tudi v njej čista erotika slaboten odmev, saj mu že nesreča najdražje osebe prikljiče v zavest vojne tegobe. Višek doseže taka pesem v peti pesmi iz ciklusa *Ljubezenskih*.

Dobili smo prvi pesniški zbirki v založništvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Zgled pa, kot vemo, v drugačnih razmerah ne bi ostal osamljen. Kulturniška organizacija postaja po zaslugi Osvobodilne fronte vse bolj upoštevana sila, prizadeva si ohraniti med drugim literarno izročilo, ter razvijati in spoštovati gesla narodnoosvobodilnega gibanja.

Med najpomembnejše generacijske izpovedi, ki so kaj redke, sodita tudi Borova ciklusa *Nekje v gozdovih* in *Na partizanski straži*, in sta toliko pomembnejša, ker so v njih zametki domala vseh zvrsti pesniških izpovedi, ki jih je razvila narodnoosvobodilna lirika. Srečujemo se z mogočno osveščujočo pesmijo, z dokumentarno podprto vojno impresijo, ki popolnoma zaživi šele po 1943. letu, pa tudi z zametki poznejše ljubezenske lirike.

Vojna pesem ne kaže samo pravega bojnega poslanstva, posega tudi po trpkih doživljajih iz okupiranih mest, ječ in taborišč. Prodre pa tudi v otroško pesem, katera pa se ne goji načrtno. Najbliže načrtnosti in zavestnemu pesnjenju za mladino pred septembrom 1943 pomeni delo Majde Peterlin-Vide Brest.

Po ohranjenih fragmentih bi mogli tudi sklepati, da bi prišli že v tem času do prepotrebne in svojskega satiričnega pazisa. Kljub vedrosti pa se smoter

ni razlikoval od onega, ki ga je zasledovala mobilizacijska narodnobudniška pesem. Saj bi prav tako v kontekstu manifestirala splošni ljudski prezir do okupacije, bila bi priložnostni komentar, poslužujoč se preiščene situacijske komike, najpogosteje posegajoč po znanih karakternih slabostih predstavnikov okupacijskih sil, kar vse je bilo v duhu takratnega mišljenja.

Literarnim klasikom so se pridružila tudi povsem nova imena, ki so tedaj svojsko dozorevala in ohranila veljavo v domačem kulturnem prostoru do današnjega dne. Izpoved obdrži individualne lastnosti posameznika, ki pa jih skuša vsak po svoje vzporediti v narodnoosvobodilni proces. Ob tem pa moremo zapisati, da je ta izpoved motivno in idejno posegla domala že v vse slovenske pokrajine in kot prej puška, povezala v čvrsto celoto tudi tiste pokrajine, ki so bile odtrgane od slovenskega narodnega telesa. Ta žgoča želja po politični združitvi in uveljavitvi se je kazala včasih na kaj svojski način (Crtomir Šinkovec). Hkrati se tudi književniki z bojevniškimi dejanji pridružujejo z junaškim zgledom ljudstvu (Ivan Rob).

Pesniška izpoved v letu 1943 kaže nekatere subjektivne črte, ki zaživijo zlasti v zadnjem obdobju književnosti v narodnoosvobodilnem boju, predvsem v 1944. in 1945. letu. Izpoved sledi lastnemu ustvarjalnemu hotenju, s čimer razkriva nikdar zatrte težnje po gojitvi naravnih intelektualnih in umetniških sposobnosti posameznikov, zlasti ker je bil tudi tak način izražanja v nenavadnem času potreben. Temu globljemu osebnemu nagnjenju so sledili kljub zapletenosti življenjskih poti. Taka intimna izpoved se razkriva skozi kolektivno bojno poslanstvo skozi svojska doživljanja, pomaknjena v bolj osebni in pokrajinsko obarvani okvir. Ohranjala je del tistega sveta in hotenj, ki jih je imel posameznik za poglavitne tako zanj kot za kolektiv in je del tiste urejenosti, ki je ni mogla razbiti še tako razburkana vojna stvarnost.

Rezultati so za vojni čas, ko ni bilo mogoče načrtno gojiti izpovedi, izredno veliki. Žal le, da vse to ni bilo v vojnem času tudi objavljeno. Še najnačrtnije se je gojila pesniška izpoved v bojnih formacijah, v nekoliko manjši meri pa se je gojila v ilegalnem tisku v okupiranih mestih. Dela, nastala v zaporih in v taboriščih, pa so bila objavljena šele v povojnem obdobju. Med vojno je prihajal v stik s trpečimi predvsem po osebnem posredovanju književnikov. Tudi tak delež je bil velik.

Lik, ki ga pisatelj opisuje, je svojski. Ni sicer po tem, da stoji v ospredju ustvarjalčevega zanimanja delavec ali kmet, saj postavlja ob njiju prav tako meščana in intelektualca, temveč po tem, ker je podan objekt v novi, politično izredno zreli situaciji. Prav tako ni upodobitev novega junaka šablonska. Že od samih začetkov je prikazan premočrtno, najpogosteje v sklopu kolektiva. Človek je v prikazu globoko pošten in zagnan. Najpogosteje predstavlja lik, ideal dobe, lik, kakršnega si je ljudstvo v tem času želelo. Njegov opis združuje po navadi tiste pozitivne lastnosti, po katerih ga je poznal in cenil kolektiv. Pisatelj se je ustavljal tudi ob njegovih etičnih kvalitetah, ki jih je ta čas še bolj dvignil in poudaril: ob heroizmu, požrtvovalnosti, lastnem zavestnem žrtvovanju, v podrejanju osebnih hotenj koristim kolektiva in v bojnih naporih. Novi junak je nacionalno in socialno osveščen, od tod njegova presenetljiva dinamika, smela aktivnost in notranja sproščenost. Bolj kot kdajkoli živi v njem prepričanje o pomembnosti in pripadnosti družbenemu razredu sploh. Hkrati pa se zaveda, da z reševanjem domovine pripelje svoj delež k aktivnim naporom človeštva za izkoreninjenje zla.

Motivno zajema najraje iz dramatičnih dogodkov boja za svobodo. Pisatelj išče in najde v liku tiste etične prvine, ki so po zrelem premisleku privedle junaka do sklepa, da je zgrabil za orožje, hkrati pa navadno razberemo iz dela tudi najvažnejše značilnosti iz njegovega predvojnega življenja. Skratka, to je vojna podoba slovenskega človeka in njegove resnične vloge v tem času. Zato je enkratna in nepovnljiva, kot je enkratna doba sama. To so globoko doživeli dokumenti o trpljenju ljudstva v vojni, so izraz spontanosti ter iskren in verodostojen dokument

našega takratnega mišljenja in dela, privrženosti narodnoosvobodilni misli in popolni odločenosti potolči politično in duhovno zaostalost slovenskega življenja. Čas je bil po doživetjih presilovit, vsakdo preveč prizadet, da ne bi iskal tematskih pobud v dogajanjih vojnih dni. Lahko trdimo, da podaja književnost tega obdobja v glavnih, vendar najznačilnejših obrisih celovito podobo slovenskega človeka v revoluciji in še danes tem dokumentom ne moremo odrekat pristnosti in izvirnosti. Manj so nam ohranili pisatelji v svojih delih podrobnosti iz partizanskega življenja, bistveno značilnih zanj, ali vsaj značilnih za neko obdobje, pokrajino, za način življenja v določenem času in za določeno vejo partizanske vojske.

Težišče pisanja ni na meditaciji, temveč na dialogu in akciji. Opis naravnega okolja je skop, ni izrazit. Pisatelj se ga poslužuje največkrat le toliko, da z njim prizorišče skromno nakaže. S sproščenim opisom narave, ki se dokaj redko pojavi, pa skuša pisatelj pokazati na neskladnost med naravo in človekom — nosilcem in povzročiteljem zla. Zato učinkuje tak opis naravnega okolja na bralca skorajda idilično in pomeni tako za pisatelja kot za borca sinonim za življenje v miru in svobodi. Izrazni svet ni nov in ni iskran. Miselne zveze so čimbolj logične. Opis navdihuje želja, da približa človeka kolektivu, dviga vrednost in pomen njegovega dela ter krepí njegov odpor.

Kljub temu, da književnik ne zametuje namerno estetskih vrednot, je v resnici marsikdaj daleč od tega. Vzrokov za to je več, omenimo pa le nekaj važnejših. Krive so bile predvsem objektivne težave. Ne pozabljajmo, da je književnik zapisoval to, kar je videl in doživljal sam ali njegov soborec, največkrat v presledkih med posameznimi bitkami in pohodi. Dogodek je moral zaradi svoje aktualnosti takoj na papir. Čas ni dovoljeval poglobljanja v delo, zahteval je takojšnjo reakcijo. Razdalja, ki loči ustvarjalca od dogajanja, je torej kratka. To pa je pogosto zaneslo pisatelja v reportažnost. Pisatelj novega človeka dobro pozna, pozna njegovo miselnost, čustvovanje in delo, toliko bolj, ker je sam del te celote. Zato tudi razdalja med umetnikom in objektom povsem odpade. Kakor je po eni strani to izredno pomembna ugotovitev, ki prav posebno dviga dokumentarno vrednost literarnih del tega časa tudi v očeh današnjega bralca, pa moremo po drugi strani prav v teh ugotovitvah iskati vzroke, ki so ovirali večjo ustvarjalčevo kritičnost.

Ta čas nam je dal nekaj literarnih prispevkov, pomembnih za nadaljnji razvoj nevezane besede. Dragocene so predvsem črtice Boga Flandra-Klusovega Jože, težnje po obsežnejši upodobitvi narodnoosvobodilnega boja Mirana Jarca in prvi poskusi Ferda Godine podati v pretehtanem izboru prvo zbirko črtic in novel. Pomembnost teh del pa moremo razbrati tudi po tem, ker se prav v tem času prvič pojavi želja po njihovem prevajanju.

Opombe

¹²² Bogo Flander-Klusov Joža, Bataljon, Zbrano delo. Brigada na pohodu, str. 123.

¹²³ Tone Seliškar, Klausov Joža, Ob njegovem prekopu v Ljubljano, Slovenski poročevalec, 1. junija 1947.

¹²⁴ Pismena izjava Ferda Godine, 20. marca 1959.

¹²⁵ Isti vir.

¹²⁶ Ferdo Godina, Krivda Jarčekove Kristine, str. 83.

¹²⁷ Dokument hrani Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani.

¹²⁸ Pismena izjava Ferda Godine, 1. februarja 1959.

¹²⁹ Tovariš, glasilo II. slovenske narodnoosvobodilne brigade Matija Gubec, 18. aprila 1943, št. 7, str. 5.

¹³⁰ Tovariš, 21. maja 1943, št. 9, str. 5.

¹³¹ Isti vir, str. 36.

¹³² Pismena izjava Edvarda Kocbeka, 14. februarja 1964.

Vinko Trinkaus

Miran je sklonjen nad majhno mizico tiščal glavo k radijskemu sprejemniku, da bi bolje slišal poročila radia Moskva. Sprejemnik ni bil najboljši, glasno priviti pa ga zaradi drugih stanovalcev ni smel. Ni mu preostalo nič drugega, kot da napeto posluša. Vseh besed vseeno ni razumel, glavno, kar ga je zanimalo, pa je slišal: Rdeča armada se upira! Rdeča armada daje nemškim okupatorjem prve udarce. Hlastal je novice o sestreljenih nemških letalih, uničenih tankih, pobitih in zadržanih divizijah. Napovedovalec je govoril, da so enote ukrajinske armade potisnile napadalce nazaj. To je hotel ujeti, zato je gumb odvil...

Začutil je, kako ga nekdo s prsti nalahno treplja po ramenih. Zdrznil se je in obrnil. Dva karabinjerja s pištolami v rokah sta bila v sobi. Na stopnišču pa je slišal italijanske glasove. Počasi je vstal. Zakaj ni prišel en sam, je z jezo pomislil. Tudi s pištolo oborožen ga ne bi odpeljal. Ni mu ušlo, kako sta Italijana preplašena, saj sta uganila, da sta ujela nekoga od upornikov. Radio Moskva je še poročal. Vzravnani sta bila Miran za glavo višji od obeh karabinjerjev. Če bi lahko uporabil svoje velike, močne roke, če bi se lahko bojeval samo z rokami...

Karabinjerja sta vznemirjeno zaklicala v hodnik; med vrati sta se prikazala še dva Italijana. Sprva nista razumela, zakaj sta morala v pomoč. Ko pa je po poročilih radio Moskva zaigral Internacionalo, so se karabinjerjem zasvetile oči. S pištolami so mu pokazali, naj stopi v kot. Dva sta ga stražila z uperjenima pištolama, druga dva sta premetavala knjige, obleko. Našli so dva izvoda ilegalnega Slovenskega poročevalca.

Miran si je želel, da bi suknjiča ne pregledali. Pa je karabinjer vzel tudi suknjič in ga pretipal. Iz žepa je potegnil pištolo. Težkal jo je v roki in se smehljal. Miran ga je razumel: konec je upanja na beg.

Drugega niso našli. No, pa saj je bilo dovolj za dosmrtno ječo. Miran ni razumel, zakaj kažejo na cev pištole in namigujejo nanj. Browning ni bil nič posebnega. Pa vendar jih je posebej vznemirilo.

Peljali so ga; dva karabinjerja pred njim, dva za njim. Vseeno je še upal na beg. Na ulici, če se ponudi priložnost, bo zamahnil, udaril in skočil. Tudi to upanje je

Objavljeni odlomek je izbran iz obširnega romana Prvi bataljoni pisatelja Vinka Trinkausa, ki je že lani izdal knjigo o predvojnem življenju z naslovom Crna dolina. S tem novim romanom, v kratkem bo izšel pri zavodu Borec, pa nadaljuje kroniko teh krajev v štiriletnem medvojnem času — tako nastanek prve revirske čete in prvega štajerskega bataljona, pa tudi usodne izdaje in množična streljanja talcev, v drugem delu knjige tudi že pohod II. grupe odredov prek Gorenjske na Štajersko poletji 1942. — Avtor obravnava ta znana zgodovinska dejstva na poseben način: skozi doživljanje posameznika, torej v novi in svojstveni osvetlitvi oseb in dogodkov, za katere smo že slišali, a nam jih zgodovina ni znala povsem razjasniti.

propadlo. Ulica je bila močno zastražena. Po nesreči, po naključju je policija izvedla eno od racij. Tokrat se jim je z njim lepo posrečilo.

Potisnili so ga v avtomobil in odpeljali. Tudi pred jetnišnico je bilo preveč policajev, da bi lahko tvegali beg. Moral se je vdati, da so ga pač dobili prej, preden je utegnil enkrat samkrat ustreliti proti njim. Vpisali so ga v knjigo in pričakoval je, da ga bodo odgnali v celico. Očitno pa so imeli z njim druge načrte. Moral je počakati na hodniku, potlej so ga odpeljali v pisarno.

Srednjevisok, temnolas oficir z negovanim obrazom ga je sprejel začudeno. To je razbral iz njegovega ostrega pogleda, ki ga je ocenjujoče meril. Bil je videti trd, vznemirjen; zlepa ne bo odnehal. Vprašal ga je, če razume italijansko. Odkimal je. Karabinjer za njegovim hrbtom je spregovoril v čudni slovenščini. Oficir je zamahnil z roko, naj utihne. Ni razumel te igre. Vse je bilo zanj tako nenavadno, čudno. Saj ni pričakoval nasmeha, ne pa tudi tako skrivnostnega obnašanja. Oficir je v loku krožil pred njim. Nikoli ni prišel bliže kot na tri metre. Najbrž zato, da ga ne bi niti za hip izgubil izpred oči. Miran se mu je začel smehljati. Karkoli se bo že zgodilo, nič se ne bo spremenilo, če kaže zaskrbljen ali nasmejan obraz. Očitno to ni bilo v oficirjevem načrtu. Nekaj je zaklical karabinjerju, ki mu je prevedel: »Pravi, da vas bo smeh kmalu minil.«

Miran se je obrnil. Nasmehnil se je karabinjerju: »Povejte mu, da se zelo rad smejem.« Karabinjer ni prevedel.

V sobo je stopil nizek moški v civilni obleki. Oficir je zdaj sedel in Miran je sklepal, da so čakali na civilista. Oficir je nekaj vprašal in civilist je prevedel: »Senjor kapitano vam predlaga, da poveste vso resnico. Dobro ve, koga so ujeli.«

Miran še zmerom ni uganil, kaj je v zvezi z njim tako nenavadno. To ga je dražilo, ni pa izgubil veselja: »Prevedite kapitanu, da sem Miran Majcen, po poklicu natakari; imam v zakupu gostilno Keršič. Dobili so me pri poslušanju radia, pištolo pa imam že od prej, ker je v mojem poklicu večkrat dobro, če si oborožen. Opravka imaš s pijanci, ki so včasih nasilni.«

Oficir se je smehljajal. Naročal je prevajalcu, naj natanko prevaja: »Zakaj ste ustrelili narednika Steinerja?«

Smešno. S takimi triki bi ga radi zbegali, je pomislil. Vendar, moral je odgovarjati: »Prvič slišim za tega Steinerja. Na nikogar nisem streljal.«

Oficir se mu je prvič približal. Gledal ga je v oči; napeto, srepeče in najbrž čakal, da se bo zbegal. Bil je miren. Oficir je čudno zapotegnjen obraz. Tega pred lepo žensko ne bi naredil: »Nerodno za vas bo, ker je bil Steiner ustreljen prav s to pištolo.«

»Nikoli! Dokažite!«

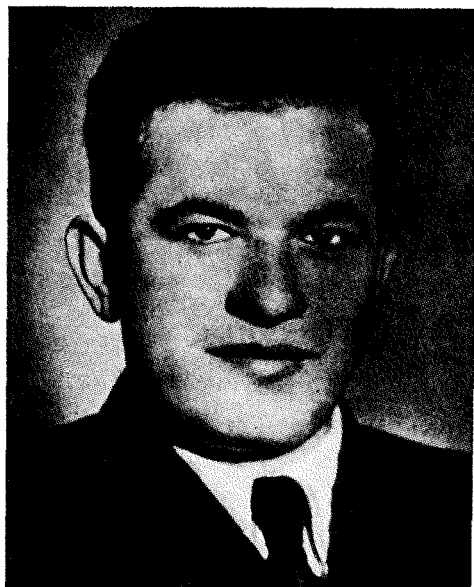
»Dokažite vi. Kroglja je bila izstreljena iz brovninga kalibra sedem petinšestdeset. V tem se nismo zmotili.«

Miran je vedel, da se motijo. Pištole niti za trenutek ni nikomur dal, sam pa ni streljal. Vendar, če je policija odkrila njega s podobno pištolo, si ne bo prizadevala, da bi odkrila resnico. Glavno, da bo pred višjimi obsodila krivca. Čeprav obdolži nedolžnega. Kako bo pa dokazal svojo nedolžnost? Premislil bo, če je kakšna možnost. Če mu naprtijo uboj agenta, mu kroglja ne uide.

Zagovor je bil preprost. Ne pozna Steinerja, ni streljal. Naj napravijo ekspertizo. Prepričali se bodo, da iz te pištole Steiner ni bil ustreljen. Oficir o tem ni hotel razpravljati. Prigovarjal mu je, naj prizna. Miran pa je vztrajal, da ne more. Potem je podpisal zapisnik. »To ni zadnje zaslisanje. Veliko ostrejši bomo, tako dolgo, dokler ne boste priznali...«, je zapretel oficir.

Je kar slutil: policiji je šlo za priznanje!

Zdaj so ga odpeljali v celico. Slutnje, da ga bodo mučili in poskušali tako izsiliti priznanje, je preganjal s humorjem. V celico je stopil razposajeno: »Tako, fantje, pa ste dobili še enega, ki ga ne sumijo ničesar drugega, kot da je upihnil

Milan Majcen, član KPS, komandir mokronoške čete, je padel 29. oktobra 1941 skupno s soborcem Janezom Mevžljem v legendarnem boju v Murnicah pri Sentjanžu na Dolenjskem

agenta. Kapetan trdi, da je bil prav z mojo pištolo ubit narednik Steiner.« Videl je, kako je spoštovanje v celici naraslo. Sprva so ga gledali zvedavo, zdaj presenečeno. Na pogradu je zagledal visokega, plečatega moža, ki si je z veliko dlanjo zakrival obraz. To se mu je zdelo čudno. Ko se je dodobra razgledal, je v možu na pogradu prepoznal Kolška, enega od vodilnih organizatorjev upora. Še pred vojno je bil nekajkrat pri Keršiču na sestanku, po vojni pa le dvakrat. Moral se je skrivati. Trudil se je, da ne bi pokazal, kako Kolška pozna. Nekaj besed sta spregovorila šele pri večerji.

»Si tukaj pod pravim imenom?« je vprašal Kolšek.

»Dobili so me v sobi. Pri raciji. Vedo, kdo sem.«

»Jaz pa sem Miha Lipovšek. Si boš zapomnil? Večkrat me pokličí Miha, da drugi ne bodo posumili.«

Razumel je. Ko pa se je dodobra seznanil z jetniki, je spoznal, da med njimi ni izdajalca. Kot natakár se je navadil hitro presojevati ljudi. Ni se smel zmotiti. Zmote so natakárji plačevali iz svojega žepa. Povedal je to Kolšku, ki mu je zaupal, da ves čas samo premišlja, kako bi ušel iz zapora. To bi bilo tudi njemu všeč. Če ne bo kmalu ušel, ga utegne doleteti smrt.

Oficir ga je znova skušal prepričati, da je najbolje, če prizna. Odkimal je. Niti odgovarjati se mu ni več ljubilo. S tem je užalil oficirja, ki je vedel, da mu je dana velika moč nad ljudmi. Takoj je ukazal, naj ga pripravijo do priznanja. Odpeljali so ga v klet, kjer so imeli za »mehčanje« jetnikov veliko sobo z nekaj kosi surovega pohištva. Videl je, kako pripravljajo gumijevko. Moral jim je dopovedati, da s tem ne bodo nič dosegli.

»Tepite, mučíte, kolikor hočete; niti besedice ne bom povedal. Nedolžen sem, nisem streljal in ne bom govoril,« jim je rekel, preden so začeli.

To pa so bile tudi edine besede, ki jih je spregovoril. Niti jeknil ni, ko so ga mazali z bikovko.

V celici je ležal na trebuhu. Kolšek se je dušal za oba. V tem pa je na okno priletel paradižnik. Kolšek je skočil in pogledal. Videl je fantiča, vajenca v vrtnariji, ki jim je hotel pomagati. To je Kolška precej spodbudilo, da je začel nagovar-

jati vajenca, če bi nesel na neki naslov listek. Fant se ni obotavljal. Kolšek je napisal sporočilo Tončiču in mu predlagal, da bi v štruci kruha vtihotapil list žage.

Nestrpno so čakali. Najprej fantiča, ki je povedal, da je listek oddal. Potlej še štruco. Ko so zagledali žagin list, bi najraje zaplesali od veselja. Kolšek je začel pripravljati načrt. Ugotovili so, da bi najlaže ušli skozi okno kurilnice.

Naposled je bilo vse pripravljeno. Stražarji so dobili vino, sodelavec v kuhinji je ropotal s posodo, da pazniki ne bi slišali žaganja rešetk. Nenadoma se je oglasil na vrtu pes, ki pa se je kmalu umiril. Žagar in Miran sta se z nogami uprla ob zid in začela vleči. Počasi, centimeter za centimetrom sta uvijala železne palice k sebi. Zmogla sta. Odprtina je bila dovolj velika, da so vsi jetniki, ki so bili v dogovoru, lahko ušli na prosto. Na ulici pa so se njihova pota ločila.

Miran je še s tremi jetniki zavil proti Tomačevem. Zarili so se v senik in se pritajili do jutra. Šele zjutraj je Žagar, ki je predlagal skrivališče, odšel h gospodarju in mu povedal, kakšne goste je imel v seniku. Začeli so pošiljati pisma, da so dobili od sorodnikov obleko; dogovarjali so se za nova skrivališča.

Naslednje dni, ki jih je prebil v Ljubljani, je preležal v restavraciji Slamič. Zavetje mu je ponudila restavracijska krušna peč. Ni bilo ravno udobno, počutil pa se je precej bolje kakor v ječi. Posebej še, ker je imel spet pištolo in bombe. V prihodnje, tako je sklenil, ga v ječo ne dobijo. Če mu je že usojeno, da mora umreti, potem bo umrl v boju!

Dobro so poskrbeli zanj. Dobil je drugo obleko, nahrbtnik z vsem, kar bo potreboval kot partizan. Po nasvetu se je odpeljal z vlakom do Zaloga, od tam pa peš prek hribov na Mokrc, kjer je našel partizane.

Kako vesel je bil med novimi tovariši. Z Mokrcja so prihajali v Iški Vintgar, se sestajali z znanci, ki so jim prinašali iz Ljubljane še sveže novice. Med njimi je zvedel Miran tudi za najbridkejšo. Brat Darko, ki je bil tudi že v ilegali, je padel.

Neki vohljač ga je prepoznal in je javil karabinerjem. Pričakali so ga pred stanovanjem in ga hoteli odpeljati. Ustrelil je proti njim in zbežal. Tekel je in streljal. Uspelo mu je zbežati v predmestje, tekel je že po poljih. Nasmihala se mu je svoboda, ko ga je pokosil strel iz puške. Dobili so ga mrtvega, s pištolo v roki.

Ni in ni mogel verjeti. Darko, tako vesel fant; pred dvema tednoma sta bila še skupaj, polna načrtov, pa je padel že v samem začetku boja. O, če mi bo dano, veliko fašistov bo občutilo maščevanje. Ko bo streljal po njih, bo mislil na Darka, ki so ga pokosili sredi polja.

Nekaj dni je bil hudo potr. Potem je opazil, kako se njegova potrnost polašča tudi nekaterih partizanov, ki so se mu precej pridružili.

Zapr. je bolečino v sebi. Začel se je vedro pogovarjati z drznim Jakijem. Zelo rad bi tudi kaj več svetoval Simu, ki je kar naprej spraševal, kako bi najuspešneje pobijal Italijane. Simo ga je spomnil na lastna mlada leta, ko ni mogel uresničiti želje, da bi se šolal. Zato je vneto prebiral knjige in skušal tako vsaj za silo zakrpati svojo pomanjkljivo izobrazbo. Simo zdaj knjig ni imel, zato je s spraševanjem vztrajno poskušal zvedeti kolikor mogoče veliko o spretnostih vojskovanja.

Partizanovanje na Mokrcu je bilo prijetno. Iški Vintgar je bil videti kot osvobojeno ozemlje, povezano z Ljubljano. Ob nedeljah so jih obiskovali znanci, prijatelji. V začetku je Mirana obiskovala Danica, njegovo dekle. Kmalu pa so jo zaprli, jo mučili, da bi ga izdala. Prihajali so izletniki, celo vohuni. Tako je Miran v gostilni zagledal čudnega človečka, ki je bil tako nespreten, da je Miran precej ugani, po kaj se je pritihotapil v Iški Vintgar. Zasmilil se mu je, da ga ni ustrelil. Zgrabil ga je, ga dvignil z močnimi rokami nad glavo in ga med začudenimi izletniki nesel do rečice, kjer ga je zagnal v vodo. Agentek, ki je hotel popraviti klavrni vtis, se je vrnil in začel govoriti, kako mu je napravil krivico. Ni se mu ljubilo odgovarjati. Stisnil je pest in jo grozeče dvignil. Vohun jo je pobral v Ljubljano.

Ruševine hiše v Murnicah, kjer sta v junaškem boju padla Majcen in Mevželj

Izseljevanje dolenjskih kmetov od nemško-italijanske meje do Save je Mirana bolelo. Predlagal je partizanom, da bi ustanovili mokronoško četo, ki bi delovala na tej in oni strani meje. Tam je veliko upornih fantov, tudi orožja, zato bi morali tudi v tem delu buditi upor.

Razumeli so to potrebo. Čez nekaj dni se je pod njegovim vodstvom odpravila skupina petih partizanov proti Mokronogu. Med njimi je bil komisar Španec, ki se je boril že v španski republikanski vojski; z njimi je bil tudi Staš, podoficir jugoslovanske mornarice. Sestavljali so obetavno jedro prihodnje čete, ki se bo povečala z novimi, upornimi fanti.

Ko so po tednu previdnih nočnih pohodov prišli v bližino Mokronoga, so se povezali z znanci. Lahko so le ugotovili, da so v večjih vaseh že postavljeni odbori Osvobodilne fronte. Prišli so na politično pripravljeno področje. Kmalu so dobili zvezo z Božnarjem, članom okrožnega komiteja Posavja, ki jim je razložil, kakšno je razpoloženje med ljudmi in katere naj bi bile njihove glavne naloge. Začeli so dobivati prostovoljce in zbirati orožje. Četa se je večala. Miran je povabil v četo tudi prijatelja Jančka, ki se je umaknil iz Ljubljane v Mokronog. Drzni, mladi skojevac, ki še ni dopolnil osemnajst let, mu je bil med partizani najbolj všeč. Na pogled je bil lep fant, temnolas; rad se je lepo oblačil, rad je bral, bil je pripravljen na vsa tveganja, ki jih je zahtevalo partizanovanje. Ko je Miran streljal na prvega izdajalca-vohuna in ga zadel v ramo, se je odločil, da bo odšel prek meje na šentjanško stran; skušal bo čim več kmetov in živine pripeljati na italijansko stran. Rekel si je, da je bolje, če preidejo kmetje na italijansko stran, ostanejo vsaj na Slovenskem, kot pa da bi jih Nemci izselili v Šlezijo.

Kljub streljanju obmejne patrolje jim je uspelo večino živine, ki so jo odgnali iz šentjanških hlevov, pripeljati prek meje. Miran in Janči sta se vrnila h kmetu

Vodenšku, ki je Miranu sporočil, da ima spet dve puški za partizane. Prišla sta prepozno. Vodenšek je puški že oddal kurirjem. Da ne bi opravila poti zastoj, sta imela s kmeti sestanek. Nagovarjala sta jih, da bi prebežali na italijansko stran, naj nič ne verjamejo nekaterim zapeljancem in plačancem, ki jim pripovedujejo, da bodo dobili v Šleziji boljšo zemljo. »Če bi imeli Nemci res kaj dobre zemlje na razpolago, bi jo dali svojim, ne vam,« jim je govoril Miran. Nekateri kmetje so pritrjevali, drugi pa so na tihem še zmerom upali, da bodo Nemci svoj sklep o preselitvi preklicali in bodo lahko ostali na svoji zemlji.

Miran in Janči sta ostala pri Vodenšku na kosilu. Pogovarjali so se, kako bi pripravili kmete, da bi se izognili nemškemu preseljevanju, ko so zaslišali prvi strel. Miran in Jančk sta skočila k oknu. Zagledala sta policiste, ki so obstreljevali hišo. Skočila sta v drugo sobo. Tudi od tam sta videla zelene uniforme. Napadena in obkoljena. Stekla sta nazaj v veliko kmečko sobo in ustrelila skozi okno. Razdelila sta se: Jančk se je vrnil v drugo sobo, Miran pa je ostal v veliki. Ukazal je domačim, da so polegli na tla.

Ko je streljanje za hip prenehalo, je Miran zaslišal klice, ki so ga vabili iz hiše, na predajo. Ne, nobenim policajem živ v roke, je sklenil. Potem se je spomnil na domače. Zavpil je, če lahko domači zapustijo hišo. Odgovorili so, da lahko.

»Umaknite se,« je Miran zaklical Vodenšku. »Mi se bomo še hudo streljali.«

Vodenšek je obotavljaje vstal. Bled je neslišno premikal usta, glasu pa ni spravil iz sebe. Najbrž bi mu rad pomagal, a ni vedel, kako. Ni ga mogel nagovarjati, naj se preda, težko mu je bilo reči, naj se bije naprej, če ga je zanesljivo čakala smrt. Z bolečino ga je pogledal, potlej pa je stresel z glavo. Miran ni gledal za njim. Paziti je moral, da se ne bi policaji preveč približali hiši.

Domače je videl, kako so sklonjeni hiteli proti policistom, ki so jim mahali z rokami, naj tečejo. Zbal se je, da se bodo policisti prehitro približali hiši. Skočil je v vežo, zaklenil vrata in zaklical Jančku: »Greva na vrh. V zgornjih sobah se bova lažje branila.« Stekel je; Jančk je bil takoj za njim. Umaknila sta se vsak na svojo stran, k podstrešnima oknom.

Policaji so spet klicali, naj se predata: »Če bi imel dovolj nabojev, bi jim odgovoril s strelom. Tako jih je pa škoda,« je rekel Miran. Gledal je Jančija, kako se premika ob robu okna in pogleduje za policaji: »Zakaj nisva v gozdu. Lahko bi poskusila preboj.«

»Tule nima smisla. Preveč njiv je in travnikov. Prepoceni bi naju skrepelili,« je odvrnil Janči.

Policisti so obotavljaje se streljali. Kot bi imeli nekaj v načrtu. Miran ni mogel odvozlati, kaj naklepajo. Pogledal je Jančija. Pred dobrim tednom je dopolnil osemnajst let. Bil je izučen hotelski kuhar. V odličnem hotelu bi zaslužil tri do štiri tisoč dinarjev na mesec. Toliko kot profesor. Precej za mladega fanta, ki je bil dekletom všeč. »Si pomislil na to, da bi se predala?« je vprašal Jančka.

»Nisem se priključil partizanom, da bi se ob prvem strelu zjokal. Mene, Miran, živega ne bodo dobili,« je odvrnil Janči.

Tako, tudi to je bilo razčiščeno. Miran je stekel na drugo stran k Jančku. Objel ga je: »Janči, do zadnjega diha! Tisti, ki preživi drugega, se bije naprej!« Janči ni odgovoril, le odločno je kimal. »Še nekaj, Janči. Premalo municije imava, pušk žal nimava. Imava še vsak dve bombi. Biti se morava pametno. Ustreliti, če vidiva Nemca, bombo zagnati le med policiste.«

»Dolgo se morava biti. Dolgo! Čim več jih morava pospraviti na drugi svet. Ti Miran, jih moraš še zaradi Darka,« je rekel Janči.

Miran je stekel nazaj k oknu. Še zaradi Darka, je pomislil. Mlajši brat je omahnil sredi polj s pištolo v roki. On bo umrl v tej hiši, blizu doma. Utrnila se mu je solza. Brat, lahko bi še živel, če ne bi bilo teh satanov.

Policisti so bili naenkrat nemirni. Napeto je oprezal. Odvil je varovalko pri bombi in jo krepko stisnil. Policaji so zavpili, ob oknih se je krusil omet od krogel. Videl je zelene postave, kako so tekle proti hiši. Udaril je z bombo po zidu, štel do tri in jo zagnal med policiste. Kako se je oddahnil, ko se je zaslišal močan pok. Policaji so zavpili. Videl je, kako sta dva obležala, trije pa so stekli v kritje. Potem so na vpitje pritekli trije k ranjenima. Nameril je pištolo in trikrat ustrelil. Eden je omahnil. Najprej so odvedli ranjenca, ki so ju zadeli drobci bombe, potem so pritekli še po tretjega, ki je obležal zaradi strela. Še enkrat je ustrelil. Ni zadel.

»Si jim podkuril?« je zaklical Janče.

»Trije so ranjeni. Eden hudo,« je zaklical.

»Moji se ne premaknejo. Le streljajo.«

Policisti, ki so napadali s strani, ki jo je branil Miran, so po prvem neuspelem poizkusu ostali v kritju. S posamičnimi strelji so ju vznemirjali, da ne bi mislila, kako je boj že končan. Miran je gledal razgibano pokrajino. Spominjal se je, kako rad je še kot fantič postajal na gričkih in gledal valovita polja. Pomladi, ko je puhtelo iz preorane zemlje, ko je prst drhtela v pričakovanju, da bo rodila, takrat se ga je lotilo čudno razpoloženje. Da bi tekal po zemlji, kuril ognje, plesal od veselja, da se zemlja prebujata. Zdaj je pokrajina že kazala znake jeseni. V vinskih gorica so grozdje že potrgali, pospravili so pridelke. Zemlja se pripravlja na počitek. Kmalu bo sprejela k večnemu počitku tudi dva mlada partizana, ki pa bosta pred tem skušala še drago prodati svoja življenja.

Darko je že padel, njemu je dano še nekaj ur, morda samo še nekaj minut življenja. Ostalo bo še pet bratov, pet borcev, ki bodo nadaljevali boj do končne zmage. V tem je tudi smisel njunega boja. Prispevati čim več k dokončni zmagi! Ubiti čim več sovražnikov, držati čim dalj, dokazati, kako se bojuje partizan. Do zadnjega diha!

Pred mrakom, najbrž so dobili pomoč, so policisti navalili. Po vpitju, po gostem streljanju je uganil, da so odločeni, da ju v tem naletu premagajo. Ko bi imel več orožja, boljše orožje, veliko nabojev in bomb, bi se še bojeval. Tako pa ...

Pognali so se v naskok. S kakšno žalostjo je zagnal bombo. Zadnjo! Ni odgovadala. Tudi Jančka so napadli. Bojeval se je hrabro. On pa je lahko le streljal. Vtem je zagledal nemško bombo, ko se je skozi okno prikotila v sobo. Za hip je okleval, potlej pa se je pognal proti bombi in jo zagnal skozi okno na dvorišče. Med policisti se je razletela.

Njegov boj se je spremenil. Z naboji je moral varčevati. Edino orožje, ki mu še preostane, je pri Nemcih. Njihove bombe. »Janči, lovi bombe in jih meči nazaj. Hitro zgrabi in vrzi,« je zavpil in že planil za bombo. Zgrabil jo je in potisnil skozi okno. Po krikih je presodil, da je ranila, če že ni ubila. Še v tretje mu je uspelo in Nemci so se v njegovo veliko začudenje umaknili.

Spet so vpili, naj se predasta. Nič se jima ne bo zgodilo. Uganil je, da je policistom teže kot njima. »Janči, zapojva,« je razposajeno zaklical. Zapel je, Janči je pritegnil. Iz hiše je zazvenelo petje dveh borcev, ki nista mislila na vdajo:

»Naprej v borbo,
za pravdo in svobodo,
za pravdo in svobodo —
slovenskega naroda!«

Zadihana sta umolknila in presenečena ugotovila, da so policisti za hip nehali streljati. Njuno petje jih je zbegalo. Zato pa so kmalu odgovorili z divjim streljanjem. Miran je pomislil, da bodo znova napadli. Napenjal je oči, a ni videl, da bi se po dvorišču premikale postave.

»Obotavljajo se. Kot bi jih bilo strah,« je zaklical Janči.

»Saj jih je,« se je gromko posmejal Miran. »Morebiti pa mislijo, da nas je več.«

»Kar naj. Če nama bodo še metali bombe, jim bova že še podkurila.

Miran je bil vesel, ko je opazil, kako se Jančija loteva borbena razpoloženje. Čeprav mu je Janči obljubil, da se ne bo vdal, se je sprva le bal, da bo brezupni boj le prehuda preizkušnja za mladega fanta, ki še ni ustrelil proti človeku. Pa se je na srečo zmotil. Janči se je zagrizeno upiral. Boljšega borca si ni mogel želeči. Tako bi se bil Jaki pa Simo. Ampak Janči se je bojeval prvič. Prvič in zadnjič, je z grozo pomislil. Drugega naslednjega boja ne bo. Pred njima je samo še ta boj in — smrt!

»Bi rekel, da čakajo na pomoč. Drugače bi že napadli. Tem, ki so začeli, je zmanjkalo korajže,« je zaklical Miran.

»Sem mislil, da bodo kar naprej jurišali,« se je posmejal Janči. »Pa je tudi Nemca strah.«

»Tele še posebej. Veš, da me zanima, koliko mrtvih in ranjenih imajo. To bi rad zvedel.«

»Precej. Drugače bi napadli. Koliko orožja imajo! Midva pa nekaj nabojev in bombo.«

»Hrani jo, Janči. Za najhujše. Zdaj jih morava klestiti z njihovimi bombami.«

Zaslišala sta uro iz šentjanške cerkve. Kakih sto metrov stran od tega zvonika in ure se je Miran rodil. Ura je bila devet. Torej se tolčeta že šest ur. Še zmerom sta živa. Nista niti ranjena. Le orožja imata tako malo. O, ko bi imela veliko nabojev in bomb. Upirala bi se do jutra. Do jutra bi zdržala, če bi imela vsaj še deset bomb. Preklete orožje, da ni v pravih rokah.

Ura je odbila deset, ko so znova navalili. Po streljanju in glasovih je Miran sodil, da so dobili pomoč. Videl je postave, kako tečejo proti hiši. Moral je čakati, da so začeli metati bombe, da je prišel do orožja. Napet je prežal. Zaslišal je bombo, kako se je zakotalila po tleh. Planil je, jo drhte otipal in zagnal skozi okno. Ujel je še drugo in jo prav tako vrnil Nemcem. Vtem je eksplodirala bomba v sosednji sobi. Še njega je oplazil drobec.

»Janči!« je zaklical. Ko ni bilo odgovora, je divje zavpil: »J a n č i ! « Vse tiho. Zadelo ga je! Preklete, preklete. Sam. S a m ! Ujel je bombo in jo vrgel nazaj.

Premaknil se je k vratom, da je bil bližje sosednji sobi. Zaslišal je ropot in zasluhtil bombo po temni lisi. Zgrabil jo je in vrgel skozi okno. Zdaj bodo za hip obmirovali. Zgrabil je Jančka in ga zvlekel v svojo sobo. Vlekel ga je k oknu, da bi videl, če mu lahko pomaga. Z grozo je ugotovil, da Jančk nima desne dlani. Bomba se mu je razletela v roki. Bil je za trenutek prepozen. Tudi obraz je imel zmaličen. Lepi Jančkov obraz je bil nedoločna gmota. Prislonil je glavo na njegove prsi. Tiho, mirno! Povlekel je Jančka v kot sobe. Eksplozija bombe ga je vrgla prek mrtvega prijatelja. Začutil je skeleče bolečine. Te zdaj niso bile važne. Moral je loviti bombe. Postavil se je na prežo, pobral bombo in jo vrgel skozi okno. Skočil je še v drugo sobo. Posrečilo se mu je tudi tokrat. Slišal je, kako so policisti zakričali. Slišal je krogle, kako so udarjale v zunanjo steno. Za hip je bilo vse tiho.

»Banditi, predajte se! Obljubimo vam življenje!« je nekdo zaklical.

»Mi smo partizani! Borci za svobodo! Naša četa se živa ne bo predala!« je zavpil Miran.

To s četo je dobro, je pomislil. Bila sva se kot četa. Zdaj se bom sam bil kot četa. Za Darka, za Jančka, zase!

Še so vpili. Rad bi jim odgovoril, rad bi jim zabrusil vse bridko in grenko, kar se mu je nabiralo v prsih. Krotil se je, ker je vedel, da bi po enem samem glasu lahko uganili, da je sam. Ni se smel izdati. Sedel je v kot in se začel otipavati, kjer je čutil, da ga peče in boli. Povsod je otipaval lepko kri. Zoprno.

Koliko krvi ima človek? Pet, sedem litrov? Ni se mogel natanko spomniti. In vsa ti ne sme odteči. Škoda, da je nimam sto litrov. Hrust, kot sem, bi lahko imel več krvi. Tako bi jih lahko še dolgo pobijal.

Slekel si je suknjič, še srajco. Trgal je trakove. Kjer je mogel, si je obvezal rane, ki jih je dobil od drobcev bomb. Kolikor je lahko presodil, ga krogla še ni zadela. Na prsi si je pritisnil cunjice in skušal ustaviti kri. Spomnil se je, da se kri, če ne teče preveč, sama strdi. Moral si je pomagati. Ko je opravil vse, kot je najbolje mogel, si je spet oblekel suknjič. Potem se je domislil Jančijeve bombe. Po kolenih se je splazil v drugo sobo. Gledal je po tleh. Bombe nikjer. Začel je tipati ob steni. Bila je tam tik pod oknom. Bomba, moja bomba! To bom porabil, ko bodo vdrlji v spodnje prostore. Bomba jih bo za dolgo zadržala.

Potem je premišljal o Danici. Njej ne bo uspelo pobegniti iz zaporov. Ženskam to težje uspe. So prekrhke za trenutek, ko bi se bilo treba spoprijeti s težkim, z neznanim. Kaj bi ženska s policajem, če bi jo zaustavil? Uiti mu ne more. Udariti z drobno roko, da ga le razjezi? On, s to pestjo... Danica bo zaprta. Dolgo. Morebiti do konca vojne? Ali pa jo bodo kako osvobodili z drugimi...

Kakšna bo osvoboditev? Kakšen bo tisti trenutek, minuta, sekunda, ko se bodo preživeli zavedeli, začutili: Svobodni smo! Italijanov, Nemcev ni! Smo sami mi, partizani, Slovenci! Kako čudovit trenutek za preživle. Nihče ga ne more globlje občutiti, kot ga lahko on. Zatržno je vedel: samo nekaj trenutkov je še pred mano. Hipec me loči od teme.

No, luna je posvetila. To je bilo dobro. Lahko je razložil bombe. Lahko jih je pobiral in metal nazaj. Popolna tema pomeni konec. To je zdaj vedel.

Ozrl se je k Jančiju. Kot bi spal; ko bi si odpočival, da ga zamenja, ko bo tudi sam zaspal. Ne, tega ne bo; zamenjali ga bodo drugi, partizani...

Prisluškoval je udarcem ure. Kadar jih ni preglasilo streljanje, je lahko natančno določil, da živi še četrte ure dalj.

Bo preživel dvanajst ur? Bo vzdržal polovico dneva z nekaj naboji in eno samo bombo? Bil je trdno odločen, da bo. Ves njegov boj je bil prežet z odločnostjo, da se bo dolgo upiral. In še jih mora nekaj pobiti. Ni še sklenil računa. Če bi se mu posrečilo, da bi zdržal do jutra, potem bi boj še trajal. Pri svetlobi bi lažje lovil bombe. Takoj bi jih zagledal, hitreje bi jih metal nazaj.

Ura je odbila tri. Dvanajst ur od obkolitve. Še je živ! Pet ur je že sam! O, ko bi policisti slutili, da je sam, bi navalili. Že zaradi užaljenega ponosa, da jih zadržuje in ponižuje en sam borec. Hm, borec z eno bombo in nekaj naboji.

Jutro se je približevalo, z njim upanje, da se bo še lahko bojeval. Na streljanje je odgovarjal samo z vpitjem: »Četa, pripravljena!« Naj mislijo, da jih zvito čakamo v hiši. Zvit mora biti. In spreten. Za Jančija je bila sekunda usodna.

Odganjal je zoprno misel, da bodo pripeljali težke mitraljeze, minomete. Odganjal je to misel, pa se mu je povračala kot v valovih. V smerom višjih, ki stiskajo in dušijo. Min ne moreš vračati. Če bodo začeli z minometi, potem bo kmalu konec. Morebiti čakajo na jutro? Tudi policisti mislijo, da je jutro njihov zaveznik. Pa tudi njegov je. Zlasti njegov! Karkoli že napletajo, zjutraj bo zanj lažje. Z bombami jih bo pobijal!

Ni se zmotil. Z jutrom ga je doseglo več glasov; bili so odločnejši, rezki in bojeviti. Čakali so še. Morebiti je prišel kak nov oficir? Sposobnejši, bolj izkušen. Zdaj natanko pregleduje okolico, da bi lahko ugotovil, kako naj začne napad.

Začeli so. Zaslišal je zamolkli glas težkega mitraljeza. Oglasili so se še drugi. Primaknil se je k oknu. Na strehi se je razletela mina. Torej z minami. Videl je policiste, kako tečejo proti hiši, kako se sklanjajo, ko jim vendar nič ne more. Vrzite bombe, mečite bombe; mečite svojo smrt.

Priletela je prva bomba. Skočil je in jo zagnal nazaj. Z drugo je bil že mirnejši. Spustil jo je ob oknu, da je padla tik zidu. Krik mu je povedal, da je nekdo ranjen.

Zaslišal je bobnenje pred spodnjimi vrati. Z minami so hoteli razbiti vrata. Pomaknil se je k stopnicam. Posrečilo se jim je. V veži je zaslišal glasove. Bombe! Bombe, je premišljaj. Gledal je po sobi. Priletela je bomba. Predaleč. Umaknil se je za zid, preden je eksplodirala. Napet je čakal na drugo. Priletela je bliže. Planil je k njej, skočil nazaj in jo zagnal po stopnicah. Raztreščila se je. Zaslišal je vpitje, mrzlična povelja, grgrajoče nemške glasove.

Čakal je bombe. K prvi je hotel skočiti, a se je premislil. Vrgel se je na tla, preden se je razletela. Ni se zmenil za nove pekoče bolečine. Vstal je in čakal. Čutil je, kako mu kri polzi po levici. Ni utegnil obvezati; prežal je na bombo. Planil je po njej, jo ujel takoj, ko je padla na tla, in jo vrgel po stopnicah. Skotalila se je prav do dna in se razletela. Krik glasov, ki so se oddaljevali.

Zdaj boste odlašali, preden si boste upali v vežo. Uspelo jim je zažgati streho. Že je videl ogenj. Z rokami ga ne more pogasiti. Spet je bilo njegovo upanje bomba. Ni bilo treba dolgo čakati. Vrgli so mu jo. Zagnal jo je v ogenj. Eksplozija ga je pogasila.

Gledal je dim, ki se je še kadil. Tudi v tem jih je prelisičil. Eksplozija ga je spet vrgla ob tla. Pobiral se je. Čutil je nove rane, razbolelost, ne da bi lahko natanko določil, kje ga je zadelo. Stal je na preži. Vrnil je bombo; zagnal jo je daleč. To je zaleglo. Le streljali so.

Odpel si je suknjič in videl, da krvavi na več mestih. Svaljkal je trakove srajce in si svaljke zatisnil v rane. Malo je zaskalelo, ker se je rana razširila, potlej pa se je zlilo v bolečino, ki jo je čutil po vsem telesu. Bolelo je povsod. Ranica sploh ni bila pomembna. Ko je opravil, kar je mogel, je sedel k oknu. Videl je policiste, tudi vojake, ki so se v daljavi petdesetih metrov slabo prikrivali na položajih. Bliže pa si niso upali. Precej za njimi pa so sklonjeni skakali podoficirji.

Sklepal je, da pripravljajo nov načrt za napad. Od tega si najbrž obetajo zmago. Pravzaprav res čudno, da se jim en sam partizan tako dolgo upira. To je zoper vso vojaško logiko. En sam, skoraj brez orožja, njih pa veliko. Ne dosti manj kot sto. Zdaj jih je že toliko.

Streljanje s puško se mu je zdelo že neresno. Le zakaj streljajo s puškami in tratijo municijo? Edino z minami... Kmalu so začeli z minami. Po tem je sklepal, da se pripravljajo. Vstal je. Soba mu je zaplesala pred očmi in to ga je zjezilo. Zakaj se ga polašča omotica, saj je vendar hrust.

Zaslišal je divje vpitje. Najbrž so navalili z vseh strani. Napet je čakal. Prvo bombo je zamudil in nekaj drobcev ga je zadelo. Drugo je vrgel. In tretjo. Potem jih je zaslišal spodaj. Umaknil se je in čakal na bombo, ki bo priletela k vratom. Ustrelil je s pištolo. Še dve krogli, samo dve, je z jezo pomislil. In bomba. Zadnje, kar mu je še preostalo.

Omotica je bila vse hujša. Vseeno se je pognal za bombo in jo zagnal po stopnicah. Zavrtelo se mu je. Kri, prekleta kri, ta me izdaja. Bombe so treskale. Ni jih mogel več loviti. Umaknil se je k stopnicam. Zelena postava se je pognala. Ustrelil je. Policist je zbežal nazaj.

Meglilo se mu je pred očmi. Sedel je k stopnicam in pripravil bombo. Zaslišal je hrup, vpitje. Udaril je po zatiču in zagnal bombo po stopnicah. Razletela se je. V krikih, ki jih je slišal nekje od daleč, kot bi prihajali nekje izza šentjanža, je izgubljal zavest...

S težavo je odprl oči. Razložil je temne sence. Zazdelo se mu je, da so zelene. Vse je bilo zeleno kot barva polj. Hotel je primakniti pištolo k sencem in sprožiti. Vtem je zagledal zelenca z veliko bleščavo. To je kak oficir, ga je spreletelo. Bolje, če še njega, je pomislil. Mene bodo že pokončali. Nameril je v oficirja in sprožil. Razložil je še krik in začetek rafala, ki mu je pekoče butnil v prsi...

Odgovor in pojasnilo o bojih pri Turjaku

Franci Strle

Letošnja 2. številka »Borca« kaže, da postaja polemika v reviji zaželeno knjižno zvrst. To je zelo razveseljivo dejstvo. Polemika je reviji sami, zlasti pa našemu zgodovinopisju zares potrebna: reviji zato, da bo z živahnimi prijemi dramila zanimanje bralcev, zgodovini pa zaradi zmot, maličenj ali celo potvorb in tudi zaradi nekakšnih tabujev, ki so se marsikje uveljavili na račun resnice, poštenosti in pameti. Ko se zavzemam za polemiko, menim, da je treba to zlahtno knjižno zvrst gojiti na ravni, kakršno dandanes priznava ves kulturni svet, zakaj vsakršno prerekanje še ni polemika. Kakor vsaka knjižna zvrst ima tudi polemika svoja umetnostna pravila in prav bi bilo, da bi jih poznali vsi, ki se spuščajo v ta zanimivi pa tudi tvegani besedni boj. Po mojem mora polemika ustrezati naslednjim zahtevam:

1. Mora biti duhovita, kratka in jasna, lahko je tudi ostra.

2. Mora biti poštena. Avtorju se ne sme podtikati ali ga kriviti napak, ki so jih zagrešili drugi ali česar ni napisal.

3. Mora biti neosebna. Njen edini namen je, dognati znanstveno resnico.

4. Mora biti enakopravna.

Vseh naštetih dobrih lastnosti proti mojemu pisanju uperjena Ferencjeva polemika (»Ni vseeno, kdaj smo kaj storili«, Borec 2 — 1972 od 73. do 80. strani) ne premore. Kljub vsemu mislim, da so dokumenti kakor ljudje, ki so jih bili napisali, in se zaradi tega nikakor ne moremo popolnoma zanesti nanje. Res so glede datumov dokumenti natančnejši in zanesljivejši, kar velja predvsem za dnevna poročila, dnevnike in zapise, ki so nastali neposredno po dogodku. Nikakor pa to ne more veljati za zapise ali zaslisanja, ki so nastali v časovni odmaknjenosti od obravnavanega dogodka, torej po spominu, ali v izjemnih razmerah. Za ugotovitev pravih datumov je mnogokrat potreben zelo natančen študij, splošno

poznavanje tedanjih razmer, predvsem pa znanje iz psihologije.

Kar zadeva datume iz moje razprave »Dve strateški zmagi Tomšičeve brigade«, ki jo je revija »Naša obramba« natisnila pod štirimi različnimi naslovi od septembra do decembra 1971, so vsi preverjeni in točni, vprašljiv je le datum uničenja Skalarjevega bataljona na Velikem Osolniku oz. datum razbitja zapotoške belogardistične skupine pri Želimpljah. Z dr. Tonetom Ferencem sva zadevo pretresla in prišla do obojestransko koristnih spoznanj. Zdaj gre samo za to, da se pred javnostjo popravijo navedbe in nesporazumi, ki jemljejo vrednost mojemu pisanju.

Najprej moram povedati, da je pri natisu v »Naši obrambi« prišlo do mnogih tiskovnih napak, zamenjav, na dveh krajih pa tudi do skrajšanja besedila brez mojega soglasja. Zamenjava besedila pod naslovno fotografijo v odlomku »Boj pri Dolenji vasi in osvoboditev Ribnice« (Naša obramba, št. 9 — 1971) na 48. strani je takšno očitno dejanje tiskarskega škrata, da dr. Ferenc ob tem nikakor ne bi bil smel biti zajedljiv, zlasti ker je uredništvo »Naše obrambe« v naslednji številki na 62. strani objavilo opravičilo bralcem, kjer pravi: »V prejšnji številki se nam je zaradi pomanjkanja prostora pri članku BOJ PRI DOLENJI VASI ... na strani 48 zgodila neljuba napaka oziroma zamenjava. Podpis pod objavljeno sliko ni pravi — pripravljen je bil za drugo sliko, ki je odpadla ... (sledi pravo besedilo)... Bralcem in avtorju se najvljudneje opravičujemo!« Druga fotografija, objavljena k temu odlomku na strani 50, je res iz poznejšega časa, vendar pa v besedilu pod fotografijo ni nikjer napisan datum 10. september 1943 in tudi ni nikjer rečeno, da je tega dne na sliki prikazana enota korakala skozi Dolenjo vas. Povedati moram, da je imelo uredništvo »Naše obrambe« na voljo za objavo več fotografij, ki so nastale prav 10. septem-

bra 1943, s prav natančnimi pojasnili, izbralo pa je ravno to iz poznejšega časa. Kdor pozna novinarstvo, ve, da so uredništva glede tega mnogokrat zelo ohlapna in jim gre večidel le za vizualni, ne pa za strogo dokumentarni učinek.

Kot rečeno, je uredništvo »Naše obrambe« v tretjem nadaljevanju »Obkolitev in obleganje Turjaka« (št. 11, 1971 od 38. do 41. strani) dvakrat okrnilo moje besedilo. Naj najprej omenim tisto, kar je storilo dobro namerno! Na 41. strani je namreč izpustilo utemeljitev in razloge, ki so me navajali na 14. september 1943 kot datum uničenja Skalarjevega bataljona na Velikem Osolniku. To je storilo verjetno prav z namenom, da v reviji ne bi prišlo do polemike, ki se je uredništvo »Naše obrambe« načelno izogiba. Tako dr. Ferenc pravzaprav ne bi bil imel razloga postavljati pod dvom moje datume in nekatere podrobnosti mojega pisanja, če ne bi v zadnjem nadaljevanju »Usoda belih z Osredka in Zapotoka« tega datuma vendarle spregledalo in ga spustilo v tisk. Dejansko mi je tako storilo le medvedjo uslugo, zakaj s tem je takoj dalo povod za dvom v zanesljivost mojega znanstvenega dela. Ko branim svojo vestnost in poštenost, moram povedati, da vendarle obstaja precej dokumentov, ki kažejo, da se za 14. september 1943 le nisem ogrel brez razloga, in da tega datuma nikakor nisem postavil kategorično. Namen utemeljitve, ki jo je uredništvo »Naše obrambe« izpustilo, je bil dati predpostavljani datum v znanstveni pretres. V dokaz resnosti in nepristranskosti to utemeljitev v celoti ponavljam (staviti jo je med odstavke, ki se konča s »Podam se.« in med odstavke, ki se začne »Na Velikem Osolniku je bila uničen«, sredi srednjega stolpca na 41. strani, Naša obramba št. 11, 1972). Glasi se takole:

»Kdaj se je to zgodilo? O točni uri so si mnenja različna. Nekateri menijo, da so se beli vdali med sedmo in osmo uro, drugi pa, da je bila ta bitka končana nekaj po deveti uri. Tudi glede datuma so razlike. Franček Saje v »Belogardizmu« in Štefanija Podbevšek v knjigi »Sv. Urh« povzemata datum iz belogardističnih »Vesti«, ki za padec Velikega Osolnika navajajo 16. september 1943. Ta datum pa so zavrgli že belogardisti sami v svoji literaturi in se ogreli za 15. september. Pa tudi ta datum je dvomljiv. In zakaj?»

1. Datumi v belogardistični literaturi, tako pri opisih v »Slovenskem domu« kot v emigrantski literaturi so izvedeni po spominu. Tudi ohranjeni partizanski viri so nezanesljivi. Veliki Osolnik omenjajo tri poročila odseka za propagando glavnega štaba NOV in PO Slovenije, in sicer 16., 17. in 18. septembra 1943. Po njih bi bilo mogoče sklepati, da gre za 15. september 1943, vendar je glede na površno in netočno vsebino razbrati, da ne samo glavni štab, ampak tudi štabi divizij niso imeli natančnega pregleda nad dogajanjem na terenu. Dokaz: Poročilo

odseka za propagando in statistiko pri glavnem štabu NOA in PO Slovenije z dne 14. septembra 1943 je glede datuma zavzeta Velikih Lašč (13. september) popolnoma netočna.

2. Ključ do ugotovitve pravega datuma utegne biti zaplenjeno sporočilo, ki ga je kapetan Cerkvenik 13. septembra 1943 ob 13. uri in 10 minut poslal Malovrhu-Brezniku na Turjak, kjer pravi med drugim: »... Skalar prodira proti Osolniku, Turjačani, en del, naj se skušajo prebiti proti Praznikom in Osolniku, kjer naj dobe stik z oddelki Skalarja...« Znano je, da so prispeli Skalarjevi belogardisti na Veliki Osolnik ob mraku, s 3. bataljonom Tomšičeve pa so se spopadli še isto noč. Namreč iz Zapotoka do Velikega Osolnika je največ tri ure hoda, pa je neverjetno, da bi Skalar prodiral na Veliki Osolnik kar poldrugi dan, ko na tem področju vendar ni bilo nobenih naših večjih enot (Tovariš dr. Tone Ferenc mi je pokazal fotokopijo tega dokumenta. Tako sem se prepričal, da se Franček Saje nikakor ni zmotil pri prepisovanju datuma. Ostane še možnost, da je pomota v datumu nastala že pri pisanju izvornika, kar kaže, da belogardisti niso bili na tekočem glede koledarja. Opomba pripisana pri pisanju tega sestavka).

3. Seznam 3. bataljona Tomšičeve brigade, ki ga je prinesel »Slovenec« št. 23 z dne 29. januarja 1944 pod naslovom »Nekaj iz arhiva komunističnih tolp«, vsebuje tudi podatke za belogardiste, užete na Velikem Osolniku in razporejene po enotah bataljona, pri tem pa je za datum vstopa k partizanom naveden 14. september 1943, in sicer: »... Hribar Ivan, 8. IX. 1892, Bizovik, pleskar (14. IX. 1943, b. g. komora), ... Tavčar Vinko (Vinc), 16. VII. 1920, Sneberje, zidar (14. IX. 1943, komora), ... Hribar Marjan, 27. VII. 1925, Bizovik, pleskar (14. IX. 1943, b. g.), ... Kramar Lojze, 18. II. 1928, Strahomer, kmet (14. IX. 1943, b. g.)...« Lojze Kramar je bil mobiliziran med bele le nekaj dni prej in se je kasneje kot partizan dobro izkazal. Kot mitraljezec je šel s Štirinajsto na Štajersko, padel pa je ob preboju pri Spodnjem Doliču 18. februarja 1944. V omenjenem seznamu je pri nekaterih drugih belogardistih naveden datum vstopa k partizanom tudi 15. ali celo 16. IX. 1943, vendar je treba pripomniti, da vsi belogardisti niso bili razporejeni v bojne enote že prvega dne, ampak smo jih vključevali postopoma.

4. Že omenjeno poročilo Janka Rudolfa, v katerem pravi, da je 12. septembra še pred poldnem poslal posebno patroljo z avtomobilom v štab XIV. divizije z nujno zahtevo po okrepitevi, jakosti dveh bataljonov. Štab XIV. divizije si ni smel dovoliti takšne počasnosti, da bi zahtevane enote poslal na področje Zapotoka šele čez dva dni in pol.

5. Primopredaja položajev obkoljenega Turjaka Prešernovi brigadi je bila izvedena 13. septembra 1943 zvečer. S tem je Tomšičeva brigada sprostita svoje sile za obra-

Drugi bataljon Tomšičeve brigade ob vkorakanju v Ribnico na Dolenjskem pred nekdanjim italijanskim blokom 10. septembra 1943. Prvi v koloni je komandant 2. bataljona Jože Lepin-Ris

čun z zapotoškimi belogardisti, ki se je začel še isti večer.

6. Stanko Petelin navaja v knjigi »Gradnikova brigada« v opombah na str. 82, da je umikajočo se brigado »Triglav« 14. septembra 1943 pričakala Tomšičeva brigada pri Zelimljah. Boj na Velikem Osolniku je bil iste noči.

7. Naposled tudi datumi v tem sestavku, ki sem jih izvedel za gibanje 3. bataljona Tomšičeve brigade po zaslišanju cele vrste tovarišev in po študiju literature, govore v prid domnevi, da je bil Skalarjev bataljon na Velikem Osolniku uničen 14. septembra 1943.«

Ko danes ponovno listam po dokumentih, se mi zdi odločilno poročilo štaba XV. divizije z dne 15. septembra 1943 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o zasledovanju ostankov bele garde proti Ljubljani (Zbornik VI., knjiga 7, str. 98 in 99), ki med drugimi pravi, da je komandant 2. bataljona Cankarjeve Ivan Majnik-Džems na Škofljici zaplenil belogardistični top. Na to poročilo se sklicuje tudi dr. Ferenc, vendar pa je verjetno zaradi tiskovne pomote pripisano 14. diviziji. Poročilo odseka za propagando in statistiko glavnega štaba NOV in PO Slovenije o bojih 14. in 15. septembra 1943, na katerega se tudi sklicuje, pa je dvakrat za-

nimivo. Ko povzema poročilo obveščevalnega centra 14. divizije z dne 15. IX. 1943 tudi pravi, da se je del nekaterih (belogardističnih) posadk v noči od 14. na 15. september skoncentriral na Velikem Osolniku, nič pa ne omenja, da je na Velikem Osolniku prišlo do spopada, kar kaže na to, kako so naši štabi zaostajali za dogodki.

Vrnimo se zdaj v Ribnico na Dolenjskem! Dokazati je namreč treba, da so operacije Tomšičeve brigade 12. in 13. septembra 1943 pravilno in točno datirane. Kaže, da dr. Ferenc 12. september 1943 kot datum odhoda Tomšičeve brigade (1. in 2. bataljon ter nastajajoči 5. bataljon) ne spodbija. Ko sem določal ta datum, sem se opiral na dvoje dokazov: 1. Vsi zaslišani tomšičevci so izjavili, da je brigada v Ribnici na Dolenjskem prespala dvakrat (bolje prebila dve noči) in da je iz Ribnice proti Velikim Laščam krenila v nedeljo zjutraj, in 2. Istega dne (12. septembra 1943) je po dnevniku Toneta Vidmarja Šerčerjeva brigada krenila proti Novi vasi in Velikim Blokam, in sicer iz Sodražice šele proti večeru, ker je najprej morala priti iz Loškega potoka, deloma pa celo iz Čabra (3. bataljon), in je zaradi tega bila v zamudi.

V omenjeni razpravi iz 11. lanske številke »Naše obrambe« je natančno navedeno, do

kje so posamezne enote Tomšičeve brigade prišle 12. septembra 1943 do večera. Da ne bo nesporazuma, naj to ponovim v strnjeni obliki! Tako imenovani nastajajoči 5. bataljon Tomšičeve brigade, v katerega sestavu so bili tanki, oklepni avtomobili in topništvo, in del 1. bataljona na kamionih sta z Raščice krenila čez Zdensko vas, Grosuplje in Skofljico na Pijavo gorico in v Želimlje. Isto pot je naredila tudi kolesarska četa, ki se je v Zdenski vasi dodatno okrepila z novimi kolesi pa tudi mobilizirala. S tem delom 1. bataljona sta šla namestnik komandanta Štefan Pavšič-Jure in politični komisar Zvone Slak-Tilen. Kateri četi 1. bataljona (ali morda samo ena) sta se bojevali na dostopih k Turjaku z južne strani, nisem mogel ugotoviti, gotovo pa je, da je ta del prvega bataljona vodil Franc Bobnar-Gedžo. 2. bataljon Tomšičeve je krenil iz Raščice v Videm-Dobrepolje mobilizirat, tam naletel na belogardiste, ki so zbežali v vas Staro Apno in na Male Lipljene, jih zasledoval, razbil in v vasi Staro Apno prenočil, 3. bataljon pa je zvečer s kamioni prišel v vas Cesta pri Videm-Dobrepolju, v Velikih Laščah je ostal samo štab brigade s štabno patruljo in obveščevalnim centrom.

Z dr. Ferencem se razhajava glede dela 1. bataljona, spodbija pa mi tudi delovanje celotnega 2. bataljona za ta dan. Kaže, da dr. Ferenc ne verjame, da bi mogel 2. bataljon v enem dnevu napraviti tako dolgo pot, namreč iz Ribnice na Dolenjskem v Velike Lašče, od tod na Raščico, v Videm-Dobrepolje in na Staro Apno, pri tem pa še mobilizirati in obračunati z belogardisti. Treba bi bilo samo pogledati na karto in prepričal bi se, da ta pot za partizanske pojme ni spadala med posebno dolge marše. Iz Ribnice na Dolenjskem do Velikih Lašč je 13 kilometrov, od Lašč do Raščice 3, od Raščice do Videm-Dobrepolja pa 6, od tu do vasi Staro Apno pa tudi nekako 6 kilometrov. Jože Lepin-Ris pravi, da so iz Ribnice krenili nekaj pred 9. uro dopoldne. Potemtakem bi utegnili biti v Velikih Laščah nekaj po 13. uri, v Videm-Dobrepolju pa najkasneje ob 16. uri. Do večera je bilo torej še dovolj časa za mobilizacijo, za preganjanje belogardistov in za njihovo razbitje v vasi Staro Apno. To toliko bolj, ker bataljon ni deloval v strnjeni razvrstitvi, temveč po četah ali še manjših enotah, na kar pa dr. Ferenc najbrž ni pomislil. Oba belogardistična vira, ki ju v tej zvezi navaja, sta datumsko netočna. Pri tem je treba povedati, da Jože Nosešpan ni bil nikoli v Tomšičevi brigadi, še manj pa v njenem 2. bataljonu (verjetno je bil v zahodnodolenjskem odredu). Pač pa je upoštevanja vreden podatek, da je 2. bataljon Tomšičeve iz Starega Apna in Liplenj krenil v vas Drenik (in Brezje) vzhodno od Pijave gorice.

Datum poti 3. bataljona Tomšičeve na Veliki Ločnik je dokazan po primerjavi z dokumentom na 592. strani Sajetovega »Be-

logardizma«, ki pravi, da so belogardisti iz obkoljenega Boštanskega gradu 13. septembra 1943 zgodaj zjutraj (po megli) pobegnili proti Ljubljani, najvnetejši pa se prebili na Turjak. Borci Cankarjeve brigade, ki so obkolili grad Boštanj, so tega dne namreč pomotoma vžgali na naš 3. bataljon. Če je 3. bataljon Tomšičeve obračunal s Skalarjevimi belogardisti na Velikem Osolniku šele 15. septembra 1943, kar dokazuje ravno dr. Tone Ferenc, potem je moral noč od 13. na 14. september 1943 prebiti na Velikem Ločniku. Zato pa nikakor ni mogoče njegove poti z Ločnika, mimo Turjaka, na Veliki Osolnik enačiti z motorizirano kolono, ki jo omenja kapetan Albin Cerkvenik-Triglav v sporočilu Francetu Malovrhu-Brezniku v turjaški grad. Če bi bil dr. Ferenc mojo razpravo bolj natančno prebral, bi moral vedeti, da 3. bataljon Tomšičeve svoje poti z Ločnika na Veliki Osolnik ni naredil na tovrstnih avtomobilih, ampak peš, v velikem razmiku in po mesečini. Cerkvenik je iz Zapotoka videl kolono tako imenovanega 5. bataljona Tomšičeve, ki je iz Pijave gorice proti Turjaku dovažal topove oziroma prodiral tudi z oklepniki.

Tako smo naposled prišli do trenutka, ko se je treba spopasti z zanikanjem uvodnih bojov Tomšičeve brigade za Turjak. Dr. Tone Ferenc, ki je v svoji knjigi Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943 povzel spomine Stanka Semič-Dakija z vsemi napakami vred, zdaj nenkrat vse postavlja na glavo in Dakiju ne verjame prav nič več. Povedati je treba, da si Daki ničesar ne izmišlja; da je tu in tam kaj zamešal, to pa se zgodi še bolj učnim možem. Dakiju in Tomšičevi brigadi ni treba izmišljene slave, ker imata resnične slave dovolj. Ne dovolimo pa, da nam kdorkoli jemlje tisto, kar smo za zavetje Turjaka s svoje strani naredili. Zaradi tega ne morem vzeti kot dobronamerno, da je uredništvo »Naše obrambe« na zadevnem mestu skrajšalo moje besedilo (Naša obramba, št. 11 — 1971, str. 39, med koncem odstavka in vmesnim naslovom »Ustanovitev Ljubljanske brigade«). Da bi bila zadeva bolj jasna, ponavljam zadnji stavek tistega odstavka, nato pa nadaljujem z izpuščenim besedilom.

»Te Dakijeve račune pa je prekrizal štab XIV. divizije, ki je ukazal, naj Tomšičeva brigada obkoljeni Turjak prepusti Prešernovi brigadi, sama pa obračuna z belogardisti v Zapotoku oziroma deluje v smeri proti Cerknici. 2 tanka in 2 topa je moral Daki poslati na pomoč Gradnikovi brigadi pri napadu na Velike Bloke in pri napadu na Begunje, ki so padle šele 15. septembra 1943.

Daki je bil kar vesel tega ukaza, zakaj 1. bataljon Tomšičeve je tega dne pred Turjakom utrpel nove 3 mrtve. Kazalo je, da se beli nameravajo zagrizeno boriti.

Partizanka Rezika in Jože Novak, šef obveščevalnega centra Tomšičeve brigade, v vasi Rakitovec nad Blagovico marca 1945. Med boji v okolici Turjaka je bil obveščevalni oficir 3. bataljona Tomšičeve brigade. V 2. številki Borca na 71. strani smo ob objavi druge njegove fotografije pomotoma zapisali, da je doma iz Kočevja, v resnici pa je iz Dobrniča, kjer je aktivno in organizirano delal za NOV že od 15. avgusta 1941, 13. maja 1943 pa je stopil v Tomšičevo brigado.

Tomšičeva brigada se je na Turjaku borila točno poldrugí dan ter imela 9 mrtvih. 13. septembra zvečer je pokopala svoje padle v gozdu pod Cretežem in svoje položaje okrog turjaškega gradu prepustila Prešernovi brigadi. Skoraj neverjetno je, da je

mogoče nekaj takega prezreti in v celoti pripisati drugi enoti.«

Stanko Petelin v knjigi Prešernova brigada za 13. september 1943 ne navaja nobenih partizanskih opisov o bojih Prešernove brigade tega dne, ampak v drobnem tisku povzema le belogardistične. Dr. Ferenc mi je pokazal dva avtentična vira prešernovcev, iz katerih je razvidno, da se je Prešernova spopadla z belogardisti na poti iz Raščice proti Turjaku. S tem pa seveda še ni mogoče zanikati bojev 1. bataljona Tomšičeve brigade, ki je 12. septembra 1943 med potiskanjem belogardistov s Creteža proti gradu utrpel 6 mrtvih, dan pozneje, ko je bil grad obkoljen z južne, vzhodne in severne strani pa še 3 mrtve. Zanimivo bi bilo videti, koliko mrtvih je ta dan utrpela Prešernova brigada.

Kaj je treba povedati ob tem? Belogardisti so se 13. septembra 1943 na Turjaku čutili še močne, pa tudi obkoljeni še niso bili popolnoma. Izvedli so več protinapadov, posamezne njihove enote pa so prihajale ali pa se že od prejšnjega dne potuhnile v gozdovih med Cretežem, Prazniki in Raščico ter od tu udarjale tomšičevcem v bok in v hrbet, prav tako pa so lahko napadle tudi Prešernovo brigado, ki je bila na poti iz Velikih Lašč proti Turjaku. Prav tako je možno, da se je tu bojeval Skalarjev bataljon iz Zapotoka, vendar o tem v belogardističnem in emigrantskem tisku ni potrdil. Če se je torej Prešernova res spopadla z belogardisti na poti iz Lašč proti Turjaku, o čemer zdaj ni več dvoma, zato še ni treba izključevati bojev 1. bataljona Tomšičeve brigade za obkolitev Turjaka (12. in 13. septembra 1943), slave je vendar za vse dovolj . . .

S tem sem odgovoril na poglobitve Ferencve spotikljaje ob moje pisanje v »Naši obrambi«.

Razstava ilustracij Ivana Seljaka-Čopiča v Muzeju ljudske revolucije

Janez Mesesnel

Likovna
umetnost

Med priložnostnimi prireditvami v počastitev letošnjega dneva mladosti zagotovo zasluži nekaj več pozornosti kulturna poteza Muzeja ljudske revolucije Slovenije, v katerem so ob spominski razstavi o Titu pokazali še izbor iz obsežnega ilustratorskega dela akademskega slikarja, nekoč najmlajšega slovenskega partizanskega likovnega delavca, Ivana Seljaka-Čopiča. Enajst let njegovega ilustratorskega angažiranja so predstavljali listi iz serije risb in grafik, priobčenih v »Pionirskem listu«, ilustracije zbirke Mateja Bora »Previharimo viharje« (1961) pa »Ljubljana v ilegali« (1961) in »Partizanska ljudska pesem« (1970). To je seveda samo drobec Čopičevega dela, vendar dovolj skrbno izbran in pomemben, da lahko po njem vzamemo mero za celoten opus.

Risba je osnovno izrazilo tega resnega likovnega delavca. Je njegov rokopis in njegov slog, je podaljšanje osebnosti in njenih s trudom pridobljenih navad in spoznanj, njenega znanja in izkušenj. Čopičeva risba je ogrodje in končni izraz likovnega sporočila, je nosilka kompozicije in z vsemi svojimi nasprotji in iz njih izviraajočimi napetostmi tudi psiholoških oznak ljudi, predmetov, notranjščin in vedut ter njihovih medsebojnih odnosov. Tekoča in nezačeta in prav tako nekončana opredeljuje s svojimi svobodno ritmičnimi prehodi iz oblin v oglatosti, iz trdot v mehko, celotno ploskev, jo razdeli in prevrednoti v prostorsko vrednost, počivajočo na sugestivni, drzno utemeljeni iluziji. Radovedna dvigne svojega tvorca iz prirodne ravnine kvišku, ga zanese v stran in si ogleda nove razdalje, ploskve in prostore z vseh strani, pogleda izza njih v gledalca in mu jih ponudi v svobodnem, drznem aranžmanu-izrezu, notranje pogosto do potankosti pretehtanem in urejenem s poživljajočimi in osupljajočimi perspektivami. Statičnost dogajanja v morebitni figuralni sceni zamenja dinamika notranjega dogajanja, ki počiva manj v sunkovitih kretanjah in patetičnih izrazih ljudi kot v raz-

merjih med njimi in okoljem, med njihovo vrednostjo in vrednostjo njihovega bivanjskega prostora, med njihovo notranjo akcijo in med zunanjo napetostjo njihovih odnosov, razmerij do zunanjega sveta. V teh risbah sta si podala roke kubizem in ekspresionizem, ne z njunim revolucionarnim oblikovnim inventarjem, ne z njunimi v metode preraslimi, do skoraj birokratske doslednosti poustvarjenimi in ponavljanimi formulacijami, temveč z njunimi trajnejšimi, širše uporabnimi in humanistično vizijo umetnosti vseh slogov odmevajočimi kvalitetami. Za Čopičevimi potezami slutimo izročilo zrelega Picassa, a prevrednoteno in uporabno samo kot določena prožnost prilagajanja vselej novim, vselej zanimivim in zlasti vselej ustreznim preurejanjem izreza iz narave. Bizantinizem, katerega sledi vidijo nekateri tuji kritiki v Čopičevi rekonstrukciji narave, je seveda tem delom povsem tuj. Saj so Čopičeve drzne in včasih neklasične, nepravične perspektive sredstvo za dinamično predstavo prostora, ki naj omogoči poglobljeno izraznost scene, medtem ko je bizantinskimi mojstrom podobno sredstvo očitno služilo le za negacijo iluzije neresničnega prostora na ravni steni in za dekorativno in deskriptivno jasnost v gradnji bolj ali manj pripovedno zasnovanih prizorov. Toda vtis določene podobnosti je slej ko prej vsiljiv in analiza nam lahko odkrije, da manj zaradi na videz podobnih sredstev, kot zaradi končnega učinka, ki je, ne glede na različne razsežnosti kompozicij in na vekovno časovno razliko, pri obeh likovnih gremijih monumentalen. Monumentalnost pa, kot vemo, ni rezultat velikosti formata in veličastnosti upodobljene teme, še manj pomembnosti nosilca, temveč prečiščenega likovnega jezika in notranje trdnosti slehernega likovnega dela, ki lahko maksimalno izraža z minimalnimi formulacijami. Čopičevo delo teži k temu in, kot dokazujejo zlasti njegove risbe, rezultati često dosežejo v nakazanem okviru in izrezu skorajda idealen red.

Pred nami so tri knjige, ki so kot zadnje skupaj izšle pri založniškem zavodu Borec. Vse tri imajo skupnih predvsem dvoje stvari. To, da so prevodi iz tujih literatur ni tako bistvenega pomena. Povezuje jih predvsem dejstvo, da prikazujejo nemški teror med zadnjo vojno. In sicer nemški zločin v Franciji nad nedolžnim prebivalstvom mesta Oradour, zločin nad Židi v taborišču Treblinka in slednjič zločin nad Poljaki v Varšavi. Knjige niso samo počastitev spomina nedolžnih žrtev nacizma, temveč tudi opozorilo in opomin človeštvu, da se kaj podobnega ne bi nikoli več zgodilo.

Knjigo »Zločin v Oradouru« je napisal danski pisatelj Jens Kruuse, ki je raziskal vse okoliščine pokola, ki so ga nemški vojaki, pripadniki SS-divizije Das Reich zagrešili nad nedolžnim prebivalstvom mesteca Oradour v Franciji. O tem je napisal knjigo, v kateri je opisal resnične dogodke, da bi se tako vsaj malo približal dokončni resnici. Pokol v Oradouru je namreč madež ne samo za Nemce, temveč tudi za Francoze. Nekaj dni pred pokolom, v začetku junija 1944, so partizani porušili del železniške proge in ubili dva nemška vojaka. Ubili so tudi nemškega majorja, ki se je oddaljil od svoje enote. Zato so se Nemci odločili za povračilne ukrepe. Del vojakov, pripadnikov divizije Das Reich, ki se je v prvih dneh po izkrcanju zaveznikov v Franciji pomikala z juga na fronto proti zaveznikom, je en dan porabil za pokol prebivalstva mesteca Oradour. Zločin se je zgodil 10. junija v jutranjih urah. Nemci so pobili vse prebivalce, moške, ženske in otroke, požgali vse hiše v mestu ter zagrešili tako enega najhujših hudodelstev na francoskem ozemlju med vojno. Pri vsem tem je bil Oradour miren kraj, daleč od vojne in fronte, daleč od partizanskih spopadov ter je bil nekakšen simbol mirnega zatočišča, kamor so se zatekali pred vojnimi nevarnostmi številni ljudje iz drugih krajev. Zato je bil zločin nemške soldateske nad prebivalstvom še toliko bolj vreden obsojanja. Po vojni je sicer prišlo do procesa proti Nemcem, ki so zagrešili zločin, toda večina oficirjev je padla že med vojno, le komandant divizije general Lammerding je nemoteno živel v Zahodni Nemčiji, kjer je lani umrl. Na zatožno klop so Francozi uspeli postaviti nekaj vojakov, ki so izvrševali povelja svojih starešin, pa še med temi je bila večina prisilno mobiliziranih Alžačanov. Proces se je končal le z dvema smrtnima obsodbama in kasnejšo amnestijo ter s polemiko o kolektivni odgovornosti za zločin.

Knjiga, čeprav dokumentarna, je napisana v literarni obliki ter je prav tako zanimiva kot pretresljiva. S svojo obtožbo in preprostostjo opisa vsakodnevnega življenja prebivalcev Oradoura ter pokola sredi vsakdanje običajnosti nas globoko pretrese.

Nekoliko drugačna, pa v svojem bistvu podobna, je knjiga židovskega pisatelja Jeana François Steinerja »Treblinka«. Da je bila Treblinka židovsko uničevalno taborišče nedaleč od Varšave, to vemo. Znano je tudi, da so se tu židovski zaporniki uprli in da jih je kakih tisoč pobegnilo v gozdove, da pa jih je svobodo dočakalo le kakih štiri-deset. Pa še ti so doživljali v svobodi kaj raznoliko in včasih nerazveseljivo usodo. Toda pisatelju, ki je napisal knjigo o taborišču Treblinka na podlagi skrbno zbrane dokumentarne gradiva, ni šlo samo za prikaz taborišča in usod, ki so jih Židje doživljali v njem. Šlo mu je za razjasnitev vprašanja, s katerim so se po osvoboditvi ubadali mnogi Židje, zlasti v Izraelu. Ali so in zakaj so Židje tako mirno in brez odpora odhajali v smrt. Očitati so jim celo, da so pomagali nemškim rabljem proti svojim rojakom. Steiner je skušal odgovoriti v knjigi predvsem na to vprašanje, hoteč tako oprati očitke s tistih, ki so zgoreli v pečeh nemških taborišč. Zato je pisatelj v tej knjigi prikazal sistem taborišča v Treblinki, kjer so Žide pobijali že po kratkem bivanju v taborišču, potem ko so jih tako kot druge taboriščnike slepili na vse mogoče načine. Slepitve in kratko življenje v taborišču je onemogočalo kakršenkoli resnejši odpor. Zato je bil pravi čudež, kot piše v uvodu h knjigi napredna francoska pisateljica Simone de Beauvoir, da se je nekaterim posrečilo v Treblinki organizirati upor, ki se je končal s pobegom jetnikov. Ta upor, organizacija upora in žrtvovanje voditeljev, ki so večinoma darovali svoja življenja za to, da so se drugi taboriščniki rešili v gozdove, je opral vsak madež. Zato upor priča, da bi bilo nesmiselno Židom očitati kako resignacijo ali fatalizem in da je bila nemoč Židov v zgodovini vedno le rezultat okoliščin.

Knjiga francoskega židovskega pisatelja Steinerja nima torej samo namena prikazati sistem uničevalnega taborišča in usode poljskih Židov v njem. Avtor si je zastavil globlje vprašanje in s knjigo podal nanj tudi jasen odgovor. Njegova knjiga, kot sam pravi, ni zgodovinska študija. Toda vse delo temelji na zgodovinskih dejstvih in na dokumentih. Le dogodke je predstavil v pripovedni obliki, tako da je pripoved živa in plastična, pa vendar izredno trezna in brez patosa. Zato njegovo pisanje tudi ne seže

toliko do srca, temveč bolj do razuma. Po dokumentih in pričevanjih dokumentirana usoda Treblinke odkriva pisateljevimi židovskim rojakom in vsemu svetu resnico in pomaga razumeti nesrečno usodo.

Roman Varšavski uporniki, delo poljskega pisatelja Romana Bratnyja (iz francoščine ga je prevedel France Šušteršič) je posvečen nemškemu nasilju nad poljskim narodom in usodi pisateljevih rojakov med zadnjo vojno. Kot pove že naslov, predstavlja osrednje knjige upor v Varšavi, avgusta leta 1944, ko so v predmestju mesta, onstran Visle čakali sovjetski vojaki, poljski uporniki pa so omahovali v smrt. Toda pisatelj ni imel namena razkriti samo ozadje tega upora in usod ljudi v njem. Knjiga ima tri dele. V prvem, ki nosi naslov Prvikrat mrtvi, nam pisec predstavlja življenje in trpljenje Poljakov pod nemško okupacijo. Drugi del, Drugikrat mrtvi nam pripoveduje o uporu.

prejeli smo v oceno

Konstantin SIMONOV: *Živi in mrtvi*. Roman. Prevedel Branko Avsenak. Opremil Zdravko Vatovec. Založil zavod Borec. V Ljubljani 1972.

Vilko KOLAR-DOMEN: *Lačni, toda pogumni*. Spomini iz vojnega ujetništva. Opremila Judita Skalar. Založil zavod Borec. Ljubljana 1972.

Sandi SITAR: *Mala vojna poštevanka*. Zbirka: Matjaževa knjižnica. Ilustrirala Ančka Gošnik-Godec. Opremila Jelka Rijavec. Fotografije Milan Kumar. Izdala in založila Partizanska knjiga. V Ljubljani 1972.

Dr. Gerhard VENZMER: *Domači zdravnik*. Prevedel dr. Miha Likar. Tehnično uredil in opremo priredil Borut Kovše. Izdala Mladinska knjiga. V Ljubljani 1972.

V. MUEDRA: *Anatomija človeka*. Zbirka Atlasi znanja. Po italijanski priredbi prevedla in dopolnila Alenka Dekleva in Jože Sirca. Po izvorni izdaji tehnično uredila Edita Kobe. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

A. De HARO VERA: *Biologija*. Zbirka Atlasi znanja. Po italijanski priredbi in v sodelovanju z Mihom Likarjem in Jankom Sušnikom prevedel in priredil Matjaž Bidovec. Po izvorni izdaji tehnično uredila Edita Kobe. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Font — ALTABA in A. MACRI: *Mineralogija*. Zbirka Atlasi znanja. Po italijanski priredbi prevedel Samo Čermelj. Po izvorni izdaji tehnično uredila Edita Kobe. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Tretji del z naslovom *Življenje*, pa nam prikazuje usode ljudi po vojni in trenja med Poljaki v osvobojeni domovini. Knjiga Varšavski uporniki je roman. V zgodovinski okvir je pisatelj vpletel žive ljudi in njihove usode, večinoma mlade ljudi, polne domovinskega zanosu in polne želja po uničenju okupatorja, ljudi, ki so bili polni idealov ter niso poznali zakulisnih političnih spletk. Zato se je življenjska pot večine junakov, ki nam jih pisatelj predstavlja, tragično končala ali pa vsaj brez priznanja, da so se borili za veliko in pravično stvar.

Varšavski uporniki so torej literarno delo, roman, ki nam pripoveduje o usodah mladih Poljakov med zadnjo vojno in okupatorjevem nasilju. Napisan je zanosno, živo in pravično nasproti vsem, ki so se kakorkoli borili za svobodo. Zato nam odkriva marsikaj tistega, kar sicer že poznamo, v novi in poštenu luči resnice.

M. A. FEBRER CANAIS: *Kemija*. Zbirka Atlasi znanja. Po italijanski priredbi prevedel in dopolnil Bruno Gombač. Po izvorni izdaji tehnično uredila Edita Kobe. Založila Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

Karel LESKOVEC: *Vesela pomlad*. Opremil Andrej Verbič. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

Ivan FERLEŽ: *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942*. Knjižnica NOV in POS 2. Opremil Vladimir Lakovič. Izdelava skic Vladimir Stimac. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1972.

Pavle ZIDAR: *Moji beski*. Opremila Metka Krašovec. Izdala Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Peter BOŽIČ: *Jaz sem ubil Anito*. Opremil Julijan Miklavčič. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Boris VIŠNOVEC: *Eno samo poletje*. Opremil Savo Sovre. Izdala Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Cveto PREŽELJ: *Iz mojega sveta*. Pesmi. Opremil Andrej Grošelj. Izdala Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

Boris URBANČIČ: *O jezikovni kulturi*. Opremil Peter Kordiš. Založila Cankarjeva založba. V Ljubljani 1972.

L. N. TOLSTOJ: *Povest včerajšnjega dne*. Izbor kratke proze. Prevedla Josip Vidmar in Severin Šali. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Aleksander Skaza. Izšlo v knjižnici Kondor kot 125. zvezek. Izdala Mladinska knjiga. Ljubljana 1972.

